

Ambrosius : quapropter suam eum senectutem vix ante annum 389 prædicasse judicaveris, Accedit his quod ipsæ quæ id temporis in Ecclesia sua agebantur, describens docet jam non multas esse congregationes, ad quas separatim pagani, hæreticique cogebantur : *Sed factus est, inquit (lib. III, c. 9) unus populus, ex hærelis, et gentibus repleta est Ecclesia.* Quæ sane quantum cum assignatis temporibus conveniant, facile quivis intelligat, Hæc namque aperte significant felices illos dies, cum extincta Justina imperatrice Arianorum partibus tam pertinaciter addicta, confutato repulsoque Symmacho ethnicorum rituum tam forti propugnatore, victor tandem de Maximo tyranno Theodosius Magnus tot hoc anno leges (Cod. Th. tit. de pag. et hæret.), tantaque prudentia adversus paganos atque hæreticos tulit : ut eorum plurimos in Ecclesiæ catholicæ convolasse ejusdem ævi scriptores notaverint (Hier. epist. 7 ; Prud. l. 1, in symb.).

Ad anni porro tempestatem quod attinet, planum quidem est observatum istis diebus jejunium : verisimile autem non aliud fuisse illud quam exeuntis Quadragesimæ. Etenim eosdem illos dies singularis exstitisse religionis eo constare posset, quod summo mane populus ad Ecclesiam frequens conflueret, unde non nisi post solis occasum discederet. Itaque haud immerito dixeris tales fuisse eos, quales in ipsa Justinæ sævientis persecutione ab Ambrosio describuntur, quando per sacram hebdomadam plebs omnis ad agendam matutinam vespertinamque synaxim conveniat. Addamus insuper eadem in utrisque cœtibus peracta esse. Nam de his scribit sanctus Antistes (*Epist. ad Marc.*), *dies esse quibus in Ecclesia pœnitentia relaxatur* : de illis (lib. v, cap. 25), *tempus esse quo celebratur indulgentia peccatorum* : in his lectam Jonæ prophetiam asserit (*Epist. ad Marc.*), in illis idem præstitum non obscure designat (lib. v, c. 11 et 25.) In istis igitur conventibus cum eodem die bis aliquando, Basilii more, verba faceret, sex omnino diebus susceptum argumentum absolvit, hoc est, intra hebdomadæ unius angustias. Probat id quidem a nobis instituta sermonum divisio ; at illud idem evincit ipsemet Ambrosius in hæc verba (lib. vi. c. 1) : *Qui (sermo noster) etsi per quinque jam dies non mediocri labore nobis præcesserit ; tamen hodierno die, etc.*

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

HEXAEMERON

LIBRI SEX¹

LIBER PRIMUS.

DE OPERE PRIMI DIEI.

1 CAPUT PRIMUM. (Sermo I.)

De mundi principio, duratione et unitate. Philosophorum errores referuntur ac perstringuntur.

1. Tantumne opinionis assumpisse homines, ut aliqui eorum tria principia constituerent omnium, Deum, et exemplar, et materiam, sicut Plato discipulique ejus ; et ea incorrupta, et increata, ac sine initio esse asseverarent : Deumque non tanquam creatorem materiæ, sed tanquam artificem ad exemplar, hoc est, ideam intendentem, fecisse mundum de materia, quam vocant hylen, quæ gignendi

A causas rebus omnibus dedisse asseratur : ipsum quoque 2 mundum incorruptum, nec creatum, aut factum existimarent : alii quoque, ut Aristoteles cum suis disputandum putavit (2), duo principia ponerent, materiam et speciem, et tertium cum iis, quod operatorium dicitur, cui suppeteret competenter efficere, quod adoriundum putasset.

2. Quid igitur tam inconueniens, quam ut æternitatem operis cum Dei omnipotentis æternitate conjungerent, vel ipsum opus Deum esse dicerent ; ut cælum, et terram, et mare divinis prosequerentur.

(1) Scripti circa an. 389.
(2) Manuscriptus Corbeiensis unus et Colbertinus disputandum, putant duo principia ponere. Me-

lius alii, atque editiones, putavit.. ponerent, Hoc enim ultimum verbum pendet ex ipso initio capituli ; Tantumne... ut aliqui, etc.

rentur honoribus? Ex quo factum est, ut partes mundi deos esse crederent, quamvis de ipso mundo non mediocris inter eos quaestio sit.

3. Nam Pythagoras unum mundum asserit: alii innumerabiles dicunt esse mundos, ut scripsit Democritus, cui plurimum de physicis vetustas auctoritatis detulit. Ipsumque mundum semper fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere: contra autem Plato non semper fuisse, sed semper fore praesumit astruere? plurimi vero nec fuisse semper, nec semper fore scriptis suis testificantur.

4. Inter has eorum dissensiones quæ potest esse veri aestimatio? cum alii mundum ipsum Deum esse dicant, quod ei mens divina, ut putant, inesse videatur: alii partes ejus, alii utrumque: in quo nec quæ figura sit deorum, nec qui numerus, nec qui locus, aut vita possit, aut cura comprehendere. Siquidem mundi aestimatione volubilem (3), rotundum, ardentem, quibusdam incitatum motibus, sine sensu Deum conveniat intelligi, qui alieno, non suo motu feratur.

CAPUT II

Moysis opinio de initio rerum, auctore mundi, et creatione materiæ. Idem multis nominibus commendatur: cui uni, explosis atomis ideisque, credendum ostenditur.

5. Unde divino spiritu prævidens sanctus Moyses hos hominum errores fore, et forte jam cœpisse, in exordio sermonis sui sic ait, *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1): initium rerum, auctorem mundi, creationem materiæ comprehendens: ut Deum cognoscere ante initium mundi esse, vel ipsum esse initium universorum; sicut in Evangelio Dei Filius dicentibus sibi, *Tu quis es?* respondit: *Initium* (4) *quod et loquor vobis* (Joan. viii, 25): et ipsum dedisse gignendis rebus initium, et ipsum esse creatorem mundi, non idea quadam duce imitatore materiæ, ex qua non ad arbitrium suum, sed ad speciem propositam sua opera formaret. Pulchre quoque ait, *In principio fecit*; ut incomprehensilem celeritatem operis exprimeret, cum effectum (5) prius operationis impletæ, quam indicium cœptæ explicuisset.

6. Quis hoc dicat advertere debemus. Moyses utique ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum, quem de flumine collectum filia Pharaonis ut filium dilexit, et subsidiis regalibus fultum, omni-

(3) Ms. Regius, Corb. et Colb. *mundum aestimatione*. Cartusienus, *mundi aestimationem volubilem, rotundam, incitatam*. Alii et edit. *mundi aestimatione*. Bene, si interpreteris quasi sit idem ac prout mundus aestimatur.

(4) Gemeticensis, Cenomanensis et Vulgata, *Principium, qui*. Reg., Germanensis et edit. Amerbachii et Petiti, *Initium qui*. Sic Dionysianus infra cap. 4, num. 15. Decem mss. *Initium quod*. Sic etiam infr. num. citato, et l. iii de *Fide ad Grat.* c. IV. l. v, c. 4. Græce autem τὴν ἀρχὴν, ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Tremelius vertit, *Id quod a principio dico vobis*.

(5) Quinque mss. et edit. Erasmi ac Romana, *affectum*.

bus sæcularis prudentiæ disciplinis informari atque instrui desideravit. Qui cum de aqua nomen acceperit, non putavit tamen dicendum, quod ex aqua constarent omnia, ut Thales dixit. Et cum esset in aula educatus regia, maluit tamen pro amore justitiæ subire exilium voluntarium, quam in tyrannidis fastigio peccati perfunctionem deliciis acquirere. Denique priusquam ad populi liberandi munus vocaretur, naturali æquitatis studio provocatus, accipientem injuriam de popularibus suis ultus, invidiæ sese dedit, voluptatique eripuit, atque omnes regię domus declinans tumultus, in secretum Æthiopiæ se contulit: ibidem a cæteris negotiis remotus, totum divinæ cognitioni animum intendit, ut gloriam Dei videret facie ad faciem. Cui testificatur Scriptura, quia *nemo surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, quem scivit Dominus* (6) *facie ad faciem* (Deut. xxxiv, 10). Non in visione, neque in somniis (7) sed os ad os cum Deo summo locutus: neque in specie, neque per ænigmata, sed clara atque perspicua præsentię divinæ dignatione donatus (8).

7. Is itaque Moyses aperuit os suum, et effudit quæ in eo Dominus loquebatur, secundum quod ei dixerat, cum eum ad Pharaonem regem dirigeret: *Vade ergo, et ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui* (Exod. iv, 12). Etenim si quod de populo dimittendo diceret, a Deo acceperat, quando magis quod de cælo loqueretur? Denique non in persuasione humanæ sapientiæ, nec in philosophiæ simulatoriis disputationibus, sed in ostensione spiritus et virtutis, tanquam testis divini operis ausus est dicere: *In principio fecit Deus cælum et terram*. Non ille, ut atomorum consursione mundus coiret, serum atque otiosum expectavit negotium; neque disciplinam quamdam materiæ (9), quam contemplando mundum posset effingere, sed auctorem Deum exprimentum putavit. Advertit enim vir plenus prudentiæ, quod visibilibus atque invisibilibus substantias, origines, et causas rerum (10) mens sola divina contineat, non ut philosophi disputant, validiorem atomorum complexionem perseverantiæ jugis præstare causam: sed judicavit quod telam araneam texerent qui sic minuta et insubstantiva principia cælo ac terris darent, quæ ut fortuito conjungerentur, ita fortuito ac temere dissolverentur, nisi in

(6) Mss. octo antiquioris ac melioris notæ et edit. veteres, *qui scivit Dominum*. Reg. et Remensis, *qui scivit Deum*. Dion., *qui scivit Deum faciem ad faciem*. Germ., *qui vidit Dominum*. LXX, *quem novis Dominus eum faciem ad faciem*. Vulg., *quem nosset Dominus*.

(7) Cod. aliquot, *neque in somno*.

(8) Rom. edit. cum uno ms., *cognitione dignatus*.

(9) Decem mss. melioris notæ, *neque discipulum quemdam*.

(10) Quatuor mss. et edit. Costerii, *invisibilium origines substantiarum et causas rerum*. Am., Eras. et Gillot. omittunt *origines*. Quatuor mss., *invisibilium substantiam et causas rerum*.

sui gubernatoris divina virtute constarent. Nec immerito gubernatorem nesciunt, qui non noverunt Deum, per quem omnia reguntur et gubernantur. Sequamur ergo eum qui et auctorem novit et gubernatorem, nec vanis abducamur opinionibus.

CAPUT III.

Principium suum a Deo mundum habere; ac proinde eum, licet sphaerica figura sit, æternum non esse.

8. *In principio*, inquit. Quam bonus ordo, ut illud primum assereret, quod negare consueverunt, et cognoscerent principium esse mundi, ne sine principio mundum esse homines arbitrarentur. Unde et David cum de cælo, et terra, et mari loqueretur, ait, *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24). Dedit ergo principium mundo, dedit etiam creaturæ infirmitatem (11), ne anarchon, ne increatum, et divinæ consortem substantiæ crederemus. Et pulchre addidit (12), *fecit*, ne mora in faciendo fuisse exstimaretur; ut vel sic intelligerent homines quam incomparabilis operator esset, qui tantum opus brevi 5 exiguoque momento suæ operationis absolveret, ut voluntatis effectus sensum (13) temporis præveniret (14). Nemo operantem vidit, sed agnovit operatum. Ubi igitur mora, cum legas: *Quia ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt* (Psal. cxlvi, 5)? Nec artis igitur usum, nec virtutis expendit, qui momento suæ voluntatis majestatem tantæ operationis implevit; ut ea quæ non erant, esse faceret tam velociter, ut neque voluntas operationi præcurreret, neque operatio voluntati.

9. Miraris opus, quæris operatorem, quis principium tanto operi dederit, quis tam cito id fecerit? Subjecit statim, dicens quia *Deus fecit cælum et terram*. Audisti auctorem, dubitare non debes. Hic est in quo benedixit Melchisedech Abraham patrem multarum gentium, dicens: *Benedictus Abraham a Deo summo, qui fecit cælum et terram* (Gen. xiv, 19). Et credidit Abraham Deo, et ait: *Extendam manum meam ad Deum summum, qui fecit cælum et terram* (Ibid. 22). Vides quia hoc non homo invenit, sed Deus annuntiavit. Deus est enim Melchisedech, qui est rex pacis et justitiæ, nec initium dierum neque finem habens. Non mirum ergo si Deus, qui est sine initio, initium omnibus dedit; ut quæ non erant, esse inciperent. Non mirum si Deus, qui omnia virtute sua continet, et incomprehensibili majestate universa completitur, fecit hæc quæ videntur, cum etiam illa fecerit quæ non videntur. Invisibilia autem iis quæ videntur, potiora esse quis neget; cum ea quæ videntur, temporalia sint, æterna autem quæ non

(11) Mss. aliquot ac edit. Gill. in margine, et Rom. in corpore, *informem materiam*. Alii novem optimæ notæ et vet. edit., *infirmitatem*, id est, ut ait Latinius, *corruptionem*.

(12) Edit. omnes unanimi consensu, *addidit de celeritate conditionis*, *Fecit*. At hæ voces *de celeritate conditionis* desunt in mss. omnibus.

videntur? Quis dubitet quod Deus hæc fecerit, qui per prophetam locutus ait: *Quis mensus est manu aquam, et cælum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra et rupes in statera, et nemora in jugo? Quis cognovit sensum Domini, aut quis ejus consiliarius fuit, vel quis instruxit eum* (Isa. xl, 12, 13)? De quo etiam alibi legimus: Quia tenet circuitum terræ, et cælum velut nihilum fecit (Isa. xl, 22). Et Jeremias ait: *Dii qui non fecerunt cælum et terram, peribunt a terra, et de sub cælo isto. Dominus qui fecit terram in virtute sua, et correxit in sapientia sua orbem, et in sua prudentia extendit cælum, et multitudinem aquæ in cælo* (Jerem. x. 11-13). Et addidit: *Infatuatus est homo a scientia sua* (Ibid. 44). Qui enim corruptibilia mundi sequitur, et ex his putat quod divinæ possit naturæ comprehendere veritatem, quomodo non infatuatur versutæ disputationis astutia?

10. Cum ergo tot oracula audias, quibus testificatur Deus quod fecerit mundum, noli eum sine principio esse credere; quia quasi sphaera mundus esse dicatur, ut principium ejus nullum videatur exstare; et cum intonat, quasi in circuitu omnia commoventur, ut inde incipiant, ubi desinant non facile comprehendas: quia circuitus principium sensu colligere impossibile habetur. Neque enim sphaeræ potes initium reperire, vel unde cœperit globus lunæ, vel ubi desinat menstrua lunæ defectio. Neque vero si ipse non comprehendas, idcirco non cœpit, aut 6 nequaquam desinet. Si ipse circuitum vel atramento, vel graphio ducas, vel centro (15) exprimas, unde cœperis, aut ubi desieris, intervallo interposito non facile vel oculis colligis, vel mente repetis; et tamen et cœpisse et desivisse ipse tibi testis es. Nam etsi sensum subterfugit, veritatem non subruit. Quæ autem initium habent, et finem habent: et quibus finis datur, initium datum constat. Finem autem mundi futurum ipse Salvator docet in Evangelio suo, dicens: *Cælum et terra præteribunt* (Matth. xxiv, 35). Et infra: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi* (Matth. xxviii, 20). Et Apostolus: *Præterit enim figura hujus mundi* (I Cor. vii, 31).

11. Quomodo ergo coæternum Deo mundum asserunt, et creatori omnium sociant, atque æqualem esse disputant creaturam, corpusque materiale mundi invisibili illi atque inaccessibili naturæ divinæ conjungendum putant, cum præsertim secundum suam sententiam non possint negare, quoniam cujus partes corruptioni et mutabilitati subjacent, hujus necesse est universitatem iisdem

(13) Ita tredecim mss. et edit. vet. At edit. Rom., *momento suæ voluntatis absolveret, et operationis effectu sensum*, etc.

(14) Carn. codd., *sensum corporis præveniret*.

(15) Centrum, græce κέντρον, id est stimulus vel spiculum. Vide infra lib. v, cap. 10.

passionibus, quibus propriæ portiones ejus sunt A
obnoxia, subjacere?

CAPUT IV.

*Principiorum varia genera : et in quo Deus fecisse
cælum ac terram intelligendus.*

12. Principium igitur esse docet qui dicit: *In principio fecit Deus cælum et terram.* Principium autem ad tempus refertur, aut ad numerum, aut ad fundamentum; quo modo in ædificanda domo initium fundamentum est. Principium quoque conversionis et depravationis dici posse Scripturarum cognoscimus auctoritate. Est et principium artis ars ipsa, ex qua artificum diversorum deinceps cœpit operatio. Est etiam principium bonorum operum finis optimus, ut misericordiæ principium est, Deo placere quod facias. Eo enim ad conferendum hominibus subsidium maxime provocamur. Est etiam virtus divina, quæ hac exprimitur appellatione. Ad tempus refertur, si velis dicere in quo tempore Deus fecit cælum et terram, id est in exordio mundi, quando fieri cœpit, sicut ait Sapientia: *Cum pararet cælum, cum illo eram* (Prov. vii, 27). Ad numerum autem si referas, ita convenit, ut accipias: imprimis fecit Deus cælum et terram, deinde colles, regiones, fines inhabitabiles. Vel sic: ante reliquas visibiles creaturas, diem, noctem, ligna fructifera, animantium genera diversa, cælum et terram fecit. Si vero ad fundamentum referas, principium terræ fundamenta esse legisti, dicente Sapientia: *Quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum cuncta componens* (16) (Ibid. 30). Est etiam bonæ principium disciplinæ, C sicut est illud: *Initium sapientiæ est timor Domini* (Prov. i, 7); quoniam qui timet Dominum, declinat errorem, et ad virtutis semitam vias suas dirigit. Nisi enim quis timuerit Deum, non potest renuntiare peccato.

13. Quod æque etiam de illo possumus accipere: *Mensis hic initium mensium erit vobis* (Exod. xii, 2); quamvis 7 et de tempore istud accipiatur, quia de Pascha Domini loquebatur, quod veris initio celebratur. In hoc ergo principium mensium, cælum et terram fecit, quod inde mundi capi oportebat exordium, ubi erat opportuna omnibus verna temperies. Unde et annus mundi imaginem nascentis expressit, ut post hibernas D
glacies atque hiemales caligines serenior solito
verni temporis splendor eluceat. Dedit ergo formam futuris annorum curriculis mundi primus exortus, ut ea lege annorum vices surgerent, atque initio ejusque anni produceret terra nova seminum germina, quo primum Dominus Deus

(16) Quatuor mss. et edit. Am. Pet., *penes illum componens*. Sex mss. et LXX, *penes illum disponens*.

(17) Mss. quatuor probatissimi prætermittunt, *et angelis tuis*.

(18) Undenam interpretationem hanc sumpserit Amb. non facile dictu est: fatendum tamen eam haud immerito improbari. Neque enim עמלק cum voce מלך ullam habet affinitatem. B. Hieron. aliam

dixerat: *Germinet terra herbam feni, seminans, semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum* (Gen. i, 11). Et statim produxit terra herbam feni, et lignum fructiferum: in quo nobis et moderationis perpetuæ divina providentia, et celeritas terræ germinantis ad æstimationem vernæ suffragatur ætatis. Nam etsi quocunque tempore et Deo jubere promptum fuit, et terrenæ naturæ obedire, ut inter hibernas glacies et hiemales pruinas cœlestis imperii fotu germinans terra fetum produceret: non erat tamen dispositionis æternæ rigido stricta gelu in virides subito fructus arva laxare, atque horrentibus pruinis florulenta miscere. Ergo ut ostenderet Scriptura veris tempora in constitutione mundi, ait: *Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni*, primum mensem, vernum tempus appellans. Decebat enim principium anni principium esse generationis, et ipsam generationem mollioribus auris fovendi. Neque enim possent tenera rerum exordia aut asperioris laborem tolerare frigoris, aut torrentis æstus injuriam sustinere.

14. Simul istud advertere licet, quia jure concurrat, ut eo tempore videatur in hanc generationem, atque in hos usus tributus ingressus, quo tempore ex hac generatione in generationem est legitimus transitus. Siquidem verno tempore filii Israel Ægyptum reliquerunt, et per mare transierunt, baptizati in nube et in mari, ut Apostolus dixit (I Cor. x, 1, 2): et eo tempore Domini quotannis Jesu Christi Pascha celebratur, hoc est animarum transitus a vitiis ad virtutem, a passionibus carnis ad gratiam sobrietatemque mentis, a malitiæ nequitiaeque fermento ad veritatem et sinceritatem. Regeneratis itaque dicitur: *Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni*. Derelinquit enim et deserit, qui abluitur, intelligibilem illum Pharaonem principem istius mundi, dicens: *Abrenuntio tibi, diabole, et angelis tuis* (17), et operibus tuis, et imperiis tuis. Nec jam serviet ei, vel terrenis hujus corporis passionibus, vel depravatae mentis erroribus qui demersa omni malitia, vice plumbi, bonis operibus dextra lavaque munitus inoffenso sæculi hujus freta studet transire vestigio. In libro quoque qui inscribitur de Numeris, ait Scriptura: *Initium nationum Amalec, et semen ejus peribit* (Num. xxiv, 20). Et utique non omnium nationum primus est Amalec; sed quia per interpretationem Amalec rex accipitur iniquorum (18): iniqui (19) autem gentes sunt: vide ne principem mundi hujus accipere

ejusdem nominis significationem ex Philone refert de nom. Hebr. *Amalec*, inquit, *populus lambens, lincens*. Tertiam præterea explicationem in fine Bibliorum R. Stephani reperias, ubi *Amalec* ex Hebræo et Syro exponitur, *populus percutiens*.

(19) Edit. omnes cum mss. aliquot, *Iniquæ autem gentes sunt*. Alii melius, *iniqui*, etc.

debeamus, qui imperat nationibus voluntatem suam facientibus, cujus semen peribit: semen autem ejus impii et infideles sunt, quibus ait Dominus, *Vox ex patre diabolo estis* (Joan. viii, 44).

15. Est etiam initium mysticum, ut illud est, *Ego sum primus et novissimus, initium et finis* (Apoc. 1, 8). Et illud in Evangelio præcipue, quod interrogatus Dominus quis esset, respondit: *Initium, quod et loquor vobis* (Joan. viii, 25). Qui vere et secundum divinitatem est initium omnium, quia nemo ante ipsum; et finis, quia nemo ultra ipsum: et secundum Salomonem (*Prov. viii, 22*) initium est viarum Domini in opera ejus; ut per ipsum disceret hominum genus vias Domini sequi, et operari opera Dei. In hoc ergo principio, id est in Christo, fecit Deus cælum et terram; quia per ipsum omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat; quia in ipso constant omnia. Et ipse est primogenitus totius creaturæ: sive quia ante omnem creaturam, sive quia sanctus, quia primogeniti sancti sunt, ut primogenitus Israel; non quia ante omnes, sed quia sanctior cæteris. Sanctus autem Dominus supra omnem creaturam et secundum corporis susceptionem; quia solus sine peccato, solus sine vanitate. Omnis autem creatura subjecta vanitati est.

16. Possumus etiam intelligere: *In principio fecit Deus cælum et terram*; id est ante tempus: sicut initium viæ nondum via, et initium domus nondum domus. Denique alii dixerunt, ἐν κεφαλῇ quasi in capite, quo significatur in brevi et in exiguo momento summa operationis impleta. Sunt ergo et qui principium non pro tempore accipiant, sed ante tempus, καὶ κεφαλήν vel caput; ut dicamus Latine quasi summam operis; quia rerum visibilium summa cælum et terra est, quæ non solum ad mundi hujus spectare videntur ornatum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium, et quoddam argumentum eorum quæ non videntur, ut est istud propheticum: *Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum* (Psal. xviii, 1). Quod secutus Apostolus aliis verbis in eandem conclusit sententiam dicens: *Quia invisibilia ejus per ea quæ facta sunt, intelliguntur* (Rom. i. 20). Auctorem enim Angelorum et Dominationum et Potestatum facile intelligimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulchritudinem mundi ex nihilo fecit esse, quæ non erat; et non de exstantibus aut rebus, aut causis donavit habere substantiam.

CAPUT V.

Mundum divinæ operationis specimen esse: a gentilibus eum Dei umbram non recte dici: Filio enim soli, ut imago Dei sit, convenire.

17. Est ergo hic mundus divinæ specimen operationis; quia dum opus videtur, ☉ præfertur ope-

(20) Ms. Corb. vetus et Germ., quæ vigore mentis exercentur.

(21) Omnes edit. ac mss. 'duo, causam tamen factam: alii duo, causam tamen ut factum: toti-

rator. Namque ut istarum artium aliæ sunt actuosæ, quæ sunt in corporis motu, aut sono vocis; cessavit motus aut sonus, nihil superfuit, nec remansit spectantibus vel audientibus; aliæ theoreticæ, quæ vigorem mentis exercent (20); aliæ hujusmodi, ut, cessante quoque operationis officio operis munus appareat, ut ædificatio atque textura quæ etiam tacente artifice, peritiam ejus ostendunt, ut operatori operis sui testimonium suffragetur. Similiter hic mundus divinæ majestatis insigne est, ut per ipsum Dei sapientia manifestetur. Quem videns Propheta, simul et ad invisibilia oculos mentis attollens, ait: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24).

18. Nec otiose utique factum legimus; quia gentiles plerique qui cœternum Deo mundum volunt esse, quasi adumbrationem virtutis divinæ, asserunt etiam sponte subsistere; et quamvis causam ejus Deum esse fateantur, causam tamen factum (21) volunt non ex voluntate et dispositione sua, sed ita ut causa umbræ corpus est. Adhæret enim umbra corpori, et fulgor lumini naturali magis societate quam voluntate arbitra. Pulchre ergo ait Moyses, *quia fecit Deus cælum et terram*. Non dixit quia subesse fecit; non dixit quia causam mundo ut esset, præbuit: sed *fecit* quasi bonus quod foret utile: quasi sapiens, quod optimum judicabat: quasi omnipotens, quod amplissimum prævidebat. Quomodo autem quasi umbra esse poterat, ubi corpus non erat, cum incorporei Dei corporea adumbratio esse non possit? Quomodo etiam incorporei luminis splendor possit esse corporeus?

19. Sed si quæris splendorem Dei, Filius est imago Dei invisibilis. Qualis ergo Deus est, talis imago. Invisibilis Deus, etiam imago invisibilis. Est enim splendor gloriæ paternæ, atque ejus imago substantiæ. *In principio, inquit, fecit Deus cælum et terram*. Factus est ergo mundus, et cœpit esse, qui non erat: Verbum autem Dei in principio erat, et erat semper. Sed etiam Angeli, Dominationes et Potestates, et si aliquando cœperunt; erant tamen jam quando hic mundus est factus. Omnia namque creata et condita sunt, visibilia, et invisibilia, sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates: *Omnia, inquit, per ipsum facta sunt, et in ipsum* (22) *creata sunt* (Coloss. i, 16). Quid est in ipsum creata? Quia ipse est hæres Patris, eo quod a Patre in ipsum transierit hæreditas, sicut Pater dicit: *Posce a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam* (Psal. ii, 8). Pater tamen hæreditas a Patre transit in Filium, et in Patrem revertitur a Filio. Egregie itaque Apostolus et hoc loco Filium dixit auctorem omnium et majestate sua continentem omnia. Et ad Romanos de Patre ait: *Quoniam ex ipso et per ipsum, et in ipsum sunt omnia*

dem, causa tamen ut factum: plures et potiores. causam tamen factum; ubi vox factum ad Deum referenda.

(22) Ita quinque mss. mel. notæ et Am., Pet.,

(Rom. xi,36) (23). Ex ipso principium et origo substantiæ universorum, **10** id est ex voluntate ejus et potestate. Omnia enim ex ejus voluntate cœperunt; quia unus Deus Pater, ex quo omnia. Etenim tanquam ex suo fecit, quia unde voluit fecit. Per ipsum continuatio; finis in ipsum. Ex ipso ergo materia. Per ipsum operatio quæ ligavit atque constrinxit universa. In ipsum, quia quoad vult, omnia ejus virtute manent atque consistunt, et finis eorum in Dei voluntatem recurrit; et ejus arbitrio resolvuntur.

CAPUT VI.

In cœlo et terra quatuor elementa, e quibus omnia componuntur, creata esse. Qualis cœli substantia, qualisve terræ positio; et quam diverse philosophi de cœlorum natura judicaverint: iis neglectis divinæ auctoritati auscultandum.

20. In principio itaque temporis cœlum et terram Deus fecit. Tempus enim ab hoc mundo, non ante mundum: dies autem temporis portio est, non principium. Et quanquam lectionis serie possimus astruere quod primo diem fecerit Dominus et noctem, quæ sunt vices temporum; et secundo die firmamentum fecerit, quo discrevit aquam quæ sub cœlo est, et aquam quæ super cœlum; tamen satis est ad præsentem assertionem, quod in principio cœlum fecerit, unde prærogativa generationis et causa (24); et terram fecerit, in qua esset generationis substantia. In his enim quatuor illa elementa creata sunt, ex quibus generantur omnia ista quæ mundi sunt. Elementa autem quatuor, aer, ignis, aqua, et terra, quæ in omnibus sibi mista sunt. Siquidem et in terra ignem reperies, qui ex lapidibus et ferro frequenter excutitur; et in cœlo, cum sit ignitus et micans fulgentibus stellis polus, aqua esse possit intelligi, quæ vel supra cœlum est, vel de illo superiore loco in terram largo frequenter imbri demittitur. Quæ pluribus colligere possemus, si quid ad ædificationem Ecclesiæ ista proficere videremus. Sed quia his occupari infructuosum negotium est, ad illa magis intendamus animum in quibus vitæ sit profectus æternæ.

21. De qualitate igitur et substantia cœli satis est ea promere quæ in Isaïæ scriptis reperimus, qui mediocribus et usitatis sermonibus qualitatem naturæ cœlestis expressit, dicens quod firmaverit cœlum sicut fumum (Isa LI, 6), subtilem ejus naturam nec solidam cupiens declarare. Ad speciem quoque ejus abundat, quod ipse de cœli firmamento locutus est, quia fecit Deus cœlum sicut cameram; quod intra cœli ambitum universa claudantur (Isa. XI, 22), quæ vel in mari geruntur vel terris. Quod

Era.; Græce εις ἀπόρον. Reliqui mss. ac edit. Gill. et Rom. *in ipso. Quid est in ipso?*

(23) Ita ms. Corb. et Thuaneus edit.; Cost. et quædam Parisinæ, sic etiam paulo post. At aliqui ms. et edit., *in ipso.*

(24) Tres mss. *prorogata generationis causa.*

(25) Corb. vetus et Benignianus, *ad tabernacula*

A similiter significatur, cum legitur: Quia cœlum Dominus extendit (Isa. xxxiv, 4). Extenditur enim vel quasi pellis ad tabernacula habitationesque (25) sanctorum; vel quasi liber, ut plurimum scribantur nomina, qui Christi **11** gratiam fide et devotione meruerunt, quibus dicitur: *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cœlo* (Luc. x, 20).

22. De terræ quoque vel qualitate vel positione tractare nihil prodest ad spem futuri, cum satis sit ad scientiam quod Scripturarum divinarum series comprehendit, quia suspendit terram in nihilo (Job xxvi, 7). Quid nobis discutere utrum in aere pendeat, an super aquam, ut inde nascatur controversia, quomodo aeris natura tenuis et mollior molem possit sustentare terrenam? Aut quomodo, si super aquas non demergatur in aquam gravis ruina terrarum? Aut quomodo ei maris unda non cedat, et in latera ejus sese loco suo mota diffundat? Multi etiam in medio aeris terram esse dixerunt, et mole sua immobilem permanere, quod æquabili motu (26) hinc atque inde propendeat. De quo satis putamus dictum a Domino ad Job servum suum, quando locutus per nubem ait: *Ubi eras cum fundarem terram? indica mihi, si habes scientiam. Quis posuit mensuras ejus, si nosti? Aut quis est qui superinduxit mensuram super eam, aut super quid circuli ejus confixi sunt* (Job xxxviii, 4-6)? Et infra: *Conclusi mare portis, et dixi: Usque huc venies, et non transibis, sed in te comminuentur fluctus tui* (Ibid. 10, 11). Nonne evidenter ostendit Deus omnia majestate sua consistere in numero, pondere atque mensura? Neque enim creatura legem tribuit, sed accepit, et servat acceptam. Non ergo quod in medio sit terra, quasi æqua lance suspenditur: sed quia majestas Dei voluntatis suæ eam lege constringit; ut supra instabile atque inane stabilis perseveret, sicut David quoque propheta testatur dicens: *Fundavit terram super firmamentum* (27) *ejus, non inclinabitur in sæculum sæculi* (Psal. ciii, 5). Non utique hic quasi tantummodo artifex Deus; sed quasi omnipotens prædicatur, qui non centro quodam terram, sed præcepti sui suspenderit firmamento, nec eam inclinari patiatur. Non ergo mensuram centri, sed judicii divini accipere debemus; quia non artis mensura est, sed potestatis; mensura justitiæ, mensura cognitionis; quia omnia non tanquam immensa prætereant ejus scientiam, sed cognitioni ejus tanquam dimensa subjaceant. Neque enim cum legimus: *Ego confirmavi columnas ejus* (Psal. lxxiv, 4), vere columnis eam subnixam possumus æstimare, sed ea virtute quæ suffulciat substantiam terræ atque sustineat. Denique quod in potestate Dei sit terræ constitutio, etiam hinc

habitationis. Gem. secunda manu, ut edit. Cost., *ad tabernacula protectionis habitationisque, etc.*

(26) Mss. 2, *quod æquali situ.* Rom. edit., *quod æquali momento.*

(27) Ita sex mss. et edit. Am., Pet., Era. Sic etiam paulo post. At cæteri mss. et edit. Rom., *firmitatem.*

collige, quia scriptum est: *Qui aspicit terram, et facit eam tremere* (Psal. ciii, 32). Et alibi: *Adhuc ego semel concutio terram* (Agg. ii, 8). Non ergo libramenti suis immobilis manet: sed frequenter Dei nutu et arbitrio commovetur, sicut et Job dicit: *Quia Dominus commovet eam a fundamentis: columnæ autem ejus exagitantur* (Job ix. 6). Et alibi: *Nuda inferna in conspectu ejus, et non est morti involucrum, extendens Boream pro nihilo, suspendens terram in nihilum, alligans aquam in nubibus suis... Columnæ cæli avolaverunt, et exasperaverunt ab increpatione ejus: virtute mitigavit mare, disciplina stravit cetum: claustra autem 12 cæli timent eum* (Job xxvi, 6-13): Voluntate igitur Dei immobilis manet et stat in sæculum terra, secundum Ecclesiasticis sententiam (Eccle. i, 4): et voluntate Dei movetur, et nutat. Non ergo fundamentis suis nixa subsistit, nec fulcris suis stabilis perseverat: sed Dominus statuit eam, et firmamento voluntatis suæ continet; quia in manu ejus sunt omnes fines terræ. Et hæc fidei simplicitas argumentis omnibus antecellit. Laudent alii quod ideo nusquam decidat terra; quia secundum naturam in medio regionem possideat suam, eo quod necesse sit eam manere in regione sua, nec in partem alteram inclinari, quando contra naturam non movetur, sed secundum naturam. Prædicent artificis divini et operatoris æterni excellentiam: quis enim artificum non ab illo accepit? aut quis dedit mulieribus texturæ sapientiam, aut varietatis disciplinam? Ego tamen, qui profundum majestatis ejus, et artis excellentiam non queo comprehendere, non disputationis me liberamenti committo atque mensuris: sed omnia reposita in ejus existimo voluntate (28), quod voluntas ejus fundamentum sit universorum, et propter eum adhuc mnndus hic maneat. Quod apostolicæ quoque licet astruere auctoritatis exemplo. Scriptum est enim: *Quia vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe* (Rom. viii, 20). Liberabitur autem et ipsa creatura a servitute corruptionis, cum divinæ renumerationis gratia (29) affulserit.

23. De natura autem et qualitate substantiæ cæli quid enumerem ea quæ disputationibus suis philosophi texuerunt? cum alii compositum cælum ex quatuor elementis asserant: alii quintam quamdam naturam novi corporis ad constitutionem ejus inducant, atque affingant æthereum esse corpus, cui neque ignis admistus sit, neque aer, neque aqua, neque terra; quod hujusmodi elementa suum quemdam cursum habeant atque usum et motum naturæ, ut graviora demergant, et in pronum ferantur, vacua et levia in superiora se subrigant; est enim proprius cuique motus, in spheræ autem circuitu ista confundi, et vim sui cursus amittere, quoniam spheræ in orbem suum

(28) Edit. ac mss. non pauci *potestate*. Alii autem novem melioris ævi, *voluntate*.

(29) Sic undecim mss. optimæ notæ ac vet. edit.

volvitur, et superiora inferioribus, superioribus quoque inferiora mutantur. Quorum autem secundum naturam motus mutati sunt, horum necessario ferunt mutari solere qualitates substantiarum suarum. Quid igitur defendimus æthereum corpus esse, ne videatur corruptioni obnoxium? Quod enim compositum ex corruptibilibus elementis necesse est resolvatur. Nam hoc ipso quod diversæ eadem sint elementa naturæ, simplicem et inviolabilem motum habere non possunt, cum se diversus elementorum motus impugnet. Unus enim motus omnibus aptus esse non potest, et elementis distantibus convenire. Nam qui levibus accommodus est, fit incommodus gravioribus elementis. Itaque quando ad superiora motus cæli est necessarius, terrenis gravatur; quando ad inferiora decursus 13 expetitur, igneus vigor ille violenter attrahitur. Etenim contra naturæ suæ usum deorsum cogitur. Omne autem quod in contrarium cogitur, non naturæ serviens, sed necessitati, cito solvitur, et in ea scinditur ex quibus videtur esse compositum, in suam quamque regionem singulis recurrentibus. Hæc igitur alii considerantes stabilia esse non posse, æthereum corpus cæli stellarumque esse arbitrati sunt, quintam quamdam naturam corporis introducentes, quo diuturnam cæli putarent mansuram esse substantiam.

24. Sed non ista opinio prophetiæ potuit obviare sententiæ, quam divina quoque Domini Jesu Christi majestas in Evangelio comprobavit. Dixit enim David: *Principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnia sicut vestimentum veterascent, et tanquam amictum mutabis ea, et mutabuntur; tu vero ipse es, et anni tui non deficient* (Psal. ci, 26-28). Quod adeo probavit in Evangelio Dominus, ut diceret: *Cælum et terra præteribunt* (30), *mea autem verba non præteribunt*. (Matth. xx v, 35). Nihil igitur agunt, qui propter cæli asserendam perpetuitatem, quintum corpus æthereum introducendum putarunt; cum æque videant dissimilem cæteris adjunctam membri unius portionem, labem corpori magis afferre consuevisse. Simul illud adverte, quia propheta David cum terram priori loco nominavit, et postea cælum (Psal. ci, 6), credidit opus esse Domini declarandum; quando enim dixit *et facta sunt* (Psal. clxviii, 5), nihil interest quid prius exprimas, cum simul utrumque sit factum; simul ne hæc saltem prærogativa cælo divinæ videatur adjudicata substantiæ, ut primogenitæ creaturæ privilegio potior æstimeretur. Itaque illos suis relinquamus contentionibus, qui mutuis disputationibus se refellunt. Nobis autem satis est ad salutem, non disputationum controversia, sed præceptorum veritas; nec argumentationis astutia, sed fides mentis, ut serviamus

Rom. edit. et pauci mss. *cum... gloria, etc.*

(30) Mss. Colb., Corb. unus et Vict. item unus, *peribunt*. Edit. Rom., *transibunt*.

Creatori potius quam creaturæ, qui est Deus benedictus in sæcula.

CAPUT VII. (Sermo II.)

Occurritur iis qui materiæ æternitatem e Scripturæ verbis conantur astruere. Terram eo invisibilem dici, quod aquis cooperta esset. Cur ea prius facta significetur, quam ornata.

25. *Terra autem erat invisibilis et incomposita* (Gen. 1, 2). Bonus artifex prius fundamentum ponit: postea, fundamento posito, ædificationis membra distinguit, et adjungit ornatum. Posito igitur fundamento terræ, et confirmata cæli substantia, duo enim ista sunt velut cardines rerum, subtexuit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita*. Quid est, *erat*, nisi ne forte in infinitum et sine principio extendant opinionem suam, et dicant: Ecce quia materia, id est hyle, sicut philosophi dicunt, etiam secundum Scripturam divinam non habuit initium. Verum hoc dicentibus respondebis, quia scriptum est: *Erat autem Cain operarius terræ* (Gen. 4, 2). Et **¶** de eo qui Jubal dictus est, habet Scriptura: *Hic erat pater qui demonstravit psalterium et citharam* (Ibid. 21). Et, *Homo erat in Ausitide regione, cui nomen Job* (Job 1, 1). Desinant ergo de verbo quæstionem movere, cum præsertim præmiserit Moyses, quia fecit Deus terram. Erat ergo, ex quo facta est. Nam si sine principio eam dicant esse, jam non solum Deum, sed etiam hylem sine principio dicentes, definiant ubinam erat. Si in loco, ergo etiam locus sine principio fuisse astringitur, in quo erat materia rerum, quæ principium non habebat. Quod si absurdum videtur de loco credere, videte ne forte volatilem terram debeamus æstimare, quæ non habens fundamentum, alarum remigiis suspendebatur. Unde ergo ei alas sumemus, nisi forte huc derivemus prophetici sermonis interpretationem: *A pennis terræ prodigia audivimus* (Isa. xxiv, 16)? Et illud: *Væ terræ navium pennæ* (31) (Isa. xviii, 1)? Sed hoc si accipiamus, in quo aere volabat terra? Sine aere enim volare non poterat, sed aer adhuc esse non poterat, quia non erat sine rerum materia elementorum facta distinctio, cum ipsa adhuc elementa facta non essent. Ubi ergo erat materia ista alarum suffulta remigiis? In aere non erat, quia aer corpus est mundi: corpus autem esse aerem docet lectio (Sap. v, 12), **D** quia, emissa sagitta in locum quem jaculator intendit, incisus aer statim in seipsum resolutus est. Ubi ergo erat hyle, nisi forte dicatur quadam dementi intentione, quia in Deo erat? Ergo Deus, qui est invisibilis naturæ atque inviolabilis, qui lucem habitat inaccessibilem, incomprehensibilis et purissimus spiritus, locus erat materiæ mundialis, et erat in Deo mundi portio, cum de hoc mundo non sit nec mens servulorum ejus, sicut

A habemus scriptum: *De hoc mundo non sunt, sicut et ego non sum de mundo* (Joan. xvii, 14).

26. Quemadmodum ergo invisibilia visibilibus, et ei qui ordinem ac decorem donavit omnibus, incomposita copulabantur? nisi forte quia dixit, *Terra autem erat invisibilis*, et invisibilem eam per substantiam credant; et ideo quia aquis operta, visibilis corporeis oculis esse non poterat, quemadmodum pleraque in profundo aquarum sita, visum oculorum, aciemque prætereant. Non enim Deo aliquid invisibile, sed creatura mundi creaturæ utique æstimatione censetur. Invisibilis etiam terra, quia nondum lux quæ illuminaret mundum, nondum sol: postea enim luminaria facta sunt cæli. Quod si solis radius plerumque etiam aquis operta illuminat, et profundo mersa splendore luminis sui prodit; quis dubitet Deo ea, quæ in profundo sunt, invisibilia esse non posse; nisi forte sic accipiamus invisibilem terram, quod nondum verbo Dei et protectione visitabatur, quæ hominem non habebat, propter quem Dominus respiceret in terram, sicut scriptum est: *Dominus respexit super filios hominum, ut videret si est intelligens* (32), aut *requirens Deum* (Psal. xlii, 2)? Et alibi ait: *De cælo jaculatus est iudicium: terra tremuit et quievit* (Psal. lxxv, 9). Et merito invisibilis, quia incomposita, quæ figuram et speciem congruentem **¶** adhuc non acceperat a proprio conditore.

27. Et fortasse dicant; Cur enim Deus, sicut dixit et facta sunt, non simul ornatus congruis assurgentibus donavit elementis, quasi non potuerit, cælum insignitum stellis subito ut creatum est, refulgere, et floribus ac fructibus terra vestiri? Potuit utique, sed ideo primo facta, postea composita declarantur, ne vere increata et sine principio crederentur, si species rerum velut ingenerate ab initio, non postea additæ viderentur. Incomposita terra legitur, et iisdem a philosophis æternitatis, quibus Deus privilegiis honoratur; quid dicerent si ab initio ejus pulchritudo vernasset? Demersa aquis describitur, velut cuidam principiorum suorum addicta naufragio, et adhuc a nonnullis facta non creditur; quid si decorem primogenitum vindicaret? Accedit illud, quod imitatores nos sui Deus esse voluit, ut primo faciamus aliqua, postea venustemus; ne dum simul utrumque adorimur, neutrum possimus implere. Fides autem nostra quodam gradu crescit. Ideo primo fecit Deus, postea venustavit, ut eundem credamus ornasse qui fecit, et fecisse qui ornavit: ne alterum putemus ornasse, alterum creavisse; sed eundem utrumque esse operatum; ut primo faceret, postea componeret, ut alterum altero (33) crederetur. Habes in Evangelio hujus rei evidens testimonium. Nam suscitaturus Lazarum Dominus, jussit ut Judæi

(31) Gemet. et Cœn., *Væ terræ avium pennæ*.

(32) Docem mss. et edit. Am., Pet., Era., omittunt hæc verba, *ut videret*. Edit. Rom., *ut diceret*.

(33) Mss. Gem. sed alia manu, item Victorinus et edit. Gill. ac Rom., *ne alterum alteri deesse*. Edit. Am. Pet., Era., *ne alterum sine altero*, etc.

removerent lapidem de sepulcro, ut mortuum videntes, postea resuscitatum crederent. Deinde vocavit Lazarum, et resurrexit, et ligatis manibus et pedibus exiit foras (*Joan.* xi, 39-44). Nonne poterat remove lapidem, qui poterat mortuum suscitare? Et qui potuit defuncto vitam reddere, non potuit nexus solvere vinculorum? Cui vinctis pedibus gressum dedit, huic non potuit ruptis vinculis incessum reddere? Sed utique advertimus quod voluit primo demonstrare mortuum, ut oculis suis crederent: deinde resuscitare: tertio jubere ut ipsi vincula funeris solverent; ut inter ista fides infunderetur infidelibus, et per gradus quosdam credulitas nasceretur.

CAPUT VIII.

Terram incompositam fuisse; tum quia in ea nihil distincti, tum quia tenebris esset velata. Malitiam per tenebras non intelligendam Spiritus sanctus referebatur super aquas, aliaque declarant: sed vel maxime quod malitia non nisi a nobis oriatur.

28. Fecit ergo Deus primo cælum et terram, ea tamen non quasi perpetua (34), sed quasi corruptibilis creaturæ consummationi voluit subjacere. Unde in Isaïæ libro ait: *Tollite in cælum oculos vestros, et aspice terram deorsum: quia cælum ut fumus solidatum est, terra autem ut vestimentum veterascet* (*Isa.* li, 6). Hæc terra est, quæ ante erat incomposita. Nondum enim erant **¶** maria suo fine distincta, et ideo vago fluctu, et profundo gurgite terra inundabatur. Considera, quia etiam nunc palustri uligine terra inhorrere consuevit, nec palens est vomeris, ubi intusus terris humor exundat. Erat ergo incomposita; utpote solertis agricolæ inarata culturis, quia adhuc deerat cultor. Erat incomposita; quia nuda gignentium, nec thoris herbosa riparum, nec opaca nemoribus, nec læta segetibus, nec umbrosa superciliis montium, nec odora floribus, nec grata vinetis. Merito incomposita, quæ ornatibus indigebat, cui deerant vitiumserta gemmantium. Ostendere enim voluit Deus, quia nec mundus ipse haberet gratiam, nisi eum vario cultu operator ornasset. Cælum ipsum intextum nubibus, horrorem oculis, mæstitiam animis excitare consuevit. Terra imbris madefacta, fastidio est. Maria procellis turbata, quos non incutiunt metus? Pulcherrima est rerum species, sed quid esset sine lumine? quid sine temperie? quid sine aquarum congregatione, quibus ante demersa poli hujus habebantur exordia? Tolle solem terris, tolle cælis stellarum globos, omnia tenebris inhorescunt. Sic erant antequam lumen huic mundo Dominus infunderet. Et ideo Scriptura ait: *quia tenebræ erant super abyssum* (*Gen.* i, 2). Tenebræ erant, quia splendor deerat lucis. Tenebræ erant, quia aer ipse tenebrosus est. Aqua ipsa sub nube tenebrosa est, quia tenebrosa aqua in nubibus aeris. Erant ergo tenebræ super abyssos aquarum. Non enim malas intelligendum arbitror potestates, quod

(34) Ita mss. duodecim ac vet. edit.; mss. vero Cœnoman., Corb. unus, et Rom. edit. *perpetuas, sed*

A Dominus eorum malitiam creaverit; cum utique non substantialis, sed accidens sit malitia, quæ a naturæ bonitate deflexit.

29. Itaque in constitutione mundi opinio malitiæ interim sequestretur, ne divinæ operationi, et pulcherrimæ creaturæ, ea quæ decolora sunt, admiscere videamur, maxime cum sequatur: *Et spiritus Dei superferebatur super aquas* (*Ibid.*). Quem etsi aliqui pro aere accipiant, aliqui pro spiritu quem spiramus et carpimus auræ hujus vitalis spiritum; nos tamen cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum sanctum accipimus, ut in constitutione mundi operatio Trinitatis eluceat. Præmisso enim quia *in principio fecit Deus cælum et terram* (*Gen.* i, 1), id est, in Christo fecit Deus, vel Filius Dei Deus fecit, vel per Filium Deus fecit; quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, supererat plenitudo operationis in Spiritu, sicut scriptum est: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (*Psal.* xxxii, 6). Itaque, quemadmodum in Psalmo docemur operationem Verbi, quod est Verbum Dei, et virtutem quam dedit Spiritus sanctus; ita hic propheticum resultavit oraculum, quia Deus dixit, et Deus fecit. Spiritus quoque Dei superferebatur super aquas. Ornando enim polo cæli, gèrminaturis terris pulchre Spiritus superferebatur, quia per ipsum habebant novorum partuum semina gèrnare, secundum quod dixit Propheta: **¶** *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ* (*Psal.* ciii, 30). Denique Syrus, qui vicinus Hebræo est, et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet: *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, id est, vivificabat, ut in novas cogeret creaturas, et fotu suo animaret ad vitam. Nam etiam Spiritum sanctum legimus creatorem, dicente Job, *Spiritus divinus qui fecit me* (*Job* xxiii, 4). Sive ergo Spiritus sanctus superferebatur super aquas, tenebræ contrariarum virtutum super eas esse non poterant, ubi locum sibi tanta gratia vindicabat: sive, ut quidam volunt, aerem accipiant, respondeant quæ ratione Spiritum Dei dixerit, cum satis fuerit spiritum nuncupare.

30. Hi ergo volunt a Domino Deo nostro quatuor primum elementa generata, cælum, terram, mare, aerem; eo quod causæ rerum, ignis et aer, terra et aqua sint, ex quibus mundi species constat et forma. Ubi igitur tenebræ nequitiarum spiritualium iocum habere potuerunt, cum augustæ hujus decorem figuræ mundus indueret? Numquid simul malitiam Deus creavit? Sed ea ex nobis orta, non a creatore Deo condita, morum levitate generatur, non ullam creaturæ habens prærogativam, nec auctoritatem substantiæ naturalis, sed mutabilitatis vitium, et errorem prolapsionis. Eradicari hanc Deus vult de animis singulorum, quomodo eam ipse generaret? Clamat propheta: *Desinite a malitiis quasi corruptibiles creaturas. Vat. Codd., perpetuam... corruptibilem creaturam.*

vestris (Isa. i, 46). Et præcipue sanctus David : *Desine a malo, et fac bonum* (Psal. xxxiii, 15); quomodo ergo ei initium a Domino damus? Sed hæc opinio feralis eorum qui perturbandam Ecclesiam putaverunt. Hinc Marciones, hinc Valentini, hinc pestes illæ Manichæorum funesta sanctorum mentibus tentaverunt inferre contagia. Quid nobis in ipso lumine vitæ tenebras mortis inquirimus? Scriptura divina salutem suggerit, vitæ odorem fragrat, ut suavitatem legens capias, non ut præcipitii discrimen incurras. Simpliciter lege, o homo, non tibi ipse foveam pravus interpretes effodias: simplex sermo est, *quia fecit Deus cælum et terram. Fecit quod non erat, non quod erat. Et terra erat invisibilis, ex quo facta est, erat; et erat invisibilis, quia exundabat aqua, et operiebat eam, ex*

erant super eam tenebræ superfusæ, quia nondum erat lumen diei, nondum solis radius, qui solet et sub aquis latentia declarare. Quid ergo dicunt quod Deus creaverit malum, cum ex contrariis et adversis nequaquam sibi adversa generantur? Nec enim vita mortem generat, nec lux tenebras. Non enim sicut mutabilitates affectuum, ita etiam generationum progressionem sunt. Illæ ex contrariis in contraria propositi deflexione vertuntur: istæ non ex contrariis in adversa deflectuntur, sed ex ejusdem generis vel auctoribus, vel causis creatæ, in similitudinem sui referuntur auctoris.

31. Quid igitur dicemus (35)? Si enim neque sine principio est, quasi increata, neque a Deo facta, unde habet natura malitiam? Nam mala esse in hoc mundo nullus sapiens denegavit, cum sit

(35) Edit. Paris., *Quid igitur deterius?*

(36) Edit. Rom., *abolere*. Reliquæ et omnes constantissime legunt *adolere*, id est augere.

(37) Scena locus est ramis arborum tectus, Maro.

humilitate, diligere mansuetudinem. Quid naturam accusas, o homo? Habet illa velut impedimenta quædam, senectutem et infirmitatem. Sed senectus ipsa in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines fortior. Infirmitas quoque corporis, sobrietas mentis est. Unde ait Apostolus: *Cum infirmor, tunc potens sum* (II Cor. xii, 10). Itaque non in virtutibus, sed infirmitatibus gloriabatur. Responsum quoque divinum refulsit oraculo salutari; quia virtus in infirmitate consummatur. Illa cavenda (15 q. 1 cap. *Illam cavendam*), quæ ex nostra voluntate prodeunt, delicta juventutis, et irrationabiles passionem corporis. Quorum igitur nos sumus domini, horum principia extrinsecus non requiramus; nec derivemus in alios, sed agnoscamus ea quæ proprie nostra sunt. Quod enim possumus non facere si nolimus, hujus electionem mali nobis potius debemus, quam aliis ascribere. Ideo etiam in judiciis istius mundi voluntarios reos, non ex necessitate compulsos, culpa constringit, pœna condemnat. Neque enim si per furorem aliquis innocentem peremerit, obnoxius morti est. Quin etiam ipsius divinæ legis oraculo (*Deut. xix, 5*), si quis per imprudentiam intulerit necem, accipit impunitatis spem, refugii facultatem, ut possit evadere. Hoc igitur de eo quod proprie malum videtur, dictum sit. Mala enim non sunt nisi quæ crimine mentem implicent et conscientiam ligant. Cæterum pauperiem, ignobilitatem, ægritudinem, mortem nemo sapiens mala dixerit, nec in malorum sorte numeraverit; quia nec contraria istis in bonis habentur maximis, quorum alia nobis ex natura, alia ex commoditate accidere videntur.

32. Non otiose nobis excursus iste processit; ut probarem tenebras et abyssum simpliciter accipiendam. Erant enim tenebræ de obumbratione cœli; quia omne corpus umbram facit, quæ obumbrat vel finitima vel inferiora, et ea maxime, quæ operire atque includere videtur. Includit autem cœli polus, quia cœlum sicut camera extenditur, quemadmodum supra demonstravimus. Non ergo principalis erat tenebrosa substantia; sed quasi umbra secuta est mundi corpus caligo tenebrarum. Itaque momento divinæ præceptionis mundus assurgens, intra se inclusit umbram; ut si quis in campi medio, quem sol meridianus illuminat, locum aliquem repente obsepiat, et densis ramorum frondibus tegat, nonne quo splendidior foris species loci ejus effulgeat, hec horrenti desuper scena (37) gurgustium ejus intus obscurius fit? Aut unde antrum, clausum undique hujus modi locum vocarunt, nisi quod atro inhorrescat situ atque offusione tenebrarum? Istæ ergo tene-

l. i Æn. :

.... tum sylvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.

bræ super aquarum abyssos erant. Non abyssum multitudinem et profundum aquarum dici, lectio Evangelii docet (*Luc. viii, 31*), ubi rogabant Salvatorem dæmonia, ne juberet illis ut in abyssum irent. Sed qui docebat voluntates dæmoniorum non esse faciendas, præcepit illis ut irent in porcos. Porci autem se in stagnum aquarum præcipitarunt, ut quod recusabant dæmonia, non evaderent, sed digno præcipitio demergerentur. Erat ergo hæc mundi incomposita species et forma.

CAPUT IX.

Creatur lux: eadem a tenebris discernitur atque approbatur: et qua causa lux dies, ac tenebræ nox, appellatæ.

33. *Et Spiritus, inquit, Dei superferebatur super aquas, et dixit Deus: Fiat lux (Gen. 1, 2, 3).* Merito præmissus est Spiritus Dei, ubi divina incipere habebat operatio. *Fiat, inquit, lux.* Unde vox Dei in Scriptura divina debuit inchoare, nisi a lumine? unde mundi ornatus, nisi a luce exordium sumere? Frustra enim esset, si non videretur. Erat quidem Deus ipse in lumine, quia lucem habitat inaccessibilem, et erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum: sed eam lucem fieri voluit, quæ oculis corporalibus comprehenderetur. Qui ædificium aliquod dignum habitaculo patrisfamilias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem ei infundat explorat, et ea prima est gratia, quæ si desit, tota domus deformi horret incultu. Lux est quæ reliquos domus commendat ornatus. *Fiat, inquit, lux.* Plena vox luminis non dispositionis apparatus significat, sed operationis resplendet effectu. Naturæ opifex lucem locutus est, et creavit. Sermo Dei voluntas est, opus Dei natura est: lucem creavit, tenebras illuminavit. *Et dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux.* Non ideo dixit, ut sequeretur operatio, sed dicto absolvit negotium. Unde pulchre Davidicum illud: *Dixit, et facta sunt (Psal. cxlviii, 5)*, quia dictum 20 implevit effectus. Auctor ergo lucis Deus: locus autem et causa tenebrarum mundus est. Sed bonus auctor ita lucem dixit (38), ut mundum ipsum infuso aperiret lumine, atque ejus speciem venustaret. Resplenduit igitur subito aer, et expaverunt tenebræ novi luminis claritate. Repressit eas, et quasi in abyssos demersit repente per universa mundi fulgor lucis infusus. Pulchre itaque et proprie dixit: *Facta est lux.* Sicut enim cito lux cælum, terras, maria illuminat, et momento temporis sine ulla comprehensione relectis surgentis diei splendore regionibus, nostro se circumfundit aspectui; ita ortus ejus cito debuit

(38) Mss. Cæn. et Gem. per corr., *dixit*. Sic etiam infra non semel. Alii tamen et edit., *dilexit*.

(39) Sic edit. vet. et mss. plures potioresque. Quatuor, *cogitationem*; Rom. edit., *dispositionem*. Sed *cognitionem* retinendam equidem arbitror, et hic idem esse ac sententiam et iudicium, quemad-

modum cognitor iudex est, et cognoscere, iudicare. Ibidem mss. aliquot, *proderet voluntatis effectus*, aliquot... *effectum*. Alii magno numero et edit. omnes... *effectu*.

(40) Dion. et Colb. unus, *ut separata rerum natura*.
 explicari. Quid miramur si Deus locutus est lucem, et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis inter aquas mersus, oleum ore emisit, clariora faciat ea quæ profundi tegebantur occultis? Dixit Deus; non ut per vocis organa quidam sonus sermonis exiret, nec ut linguæ motus cæleste formaret alloquium, atque aerem istum quidam verborum strepitus verberaret: sed ut voluntatis suæ cognitionem (39) proderet operationis effectu.

34. *Et discrevit inter lucem et tenebras; et vidit Deus lucem quia bona est (Gen. 1, 4).* Dixit et sonum vocis nullus audivit: discrevit, et operationis molimina nemo deprehendit: vidit, et oculorum ejus intensionem nullus aspexit. *Et vidit, inquit, Deus lucem quia bona est.* Nec quod ignorabat, vidit; nec id quod nesciebat ante, aut non viderat, comprobavit: sed bonorum operum proprium est, ut externo commendatore non egeant, sed gratiam suam, cum videntur, ipsa testentur. Pius est quod probatur aspectu, quam quod sermone laudatur. Suo enim utitur testimonio, non alieno suffragio. Quod si apud nos oculis iudicium emittitur, quibus simul et gratia venustatis, et rerum mensura comprehenditur: quanto magis Deus omnia quæ probat, videt, et quæ videt, probat, secundum quod scriptum est, quia *Oculi Domini super justos (Psal. xxxiii. 16)*? Lucis natura hujusmodi est, ut non in numero, non in mensura, non in pondere, ut alia, sed omnis ejus in aspectu gratia sit. Propriis itaque sermonibus naturam lucis expressit, quæ videndo complacet, quoniam ipsa videndi officium ministrat. Nec immerito tantum sibi prædicatorem potuit invenire, a quo jure prima laudatur; quoniam ipsa fecit, ut etiam cætera, mundi membra digna sint laudibus. Vidit ergo Deus lucem, et vultu suo illuminavit, et vidit quia bona est. Non ex parte Dei, sed generale iudicium est. Itaque non in splendore tantummodo, sed in omni utilitate gratia lucis probatur. Unde et discretio fit inter lucem et tenebras; ut separata lucis natura (40) atque tenebrarum, nihil videatur intra se habere confusum.

35. *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem vocavit (Gen. 1, 5);* ut et nomine ipso diem noctemque distingueret. Advertimus itaque quod lucis ortus antequam sol diem, videatur aperire; 21 principia enim diei, noctis exitum claudunt, finisque temporis et status limes nocti et diei videatur esse præscriptus. Diem sol clarificat, lux facit. Frequenter cælum nubibus textitur, ut sol tegatur, nec ullus radius ejus appareat; lux tamen diem demonstrat, tenebras abscondit.

modum cognitor iudex est, et cognoscere, iudicare. Ibidem mss. aliquot, *proderet voluntatis effectus*, aliquot... *effectum*. Alii magno numero et edit. omnes... *effectu*.

(40) Dion. et Colb. unus, *ut separata rerum natura*.

CAPUT X.

Diem nocti contra quam nonnullis videatur, hic anteponi. Cur dies unus potius dicatur quam primus; ac matutino fine concludatur.

36. *Et factum est vespere, et factum est mane dies unus* (Gen. 1, 5). Quærent aliqui, cur prius vespere, postea mane Scriptura memoraverit, ne forte noctem priusquam diem significare videatur. Nec advertunt primo quod præmiserit diem, dicendo: *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem* (Ibid.): deinde quod vesper finis diei sit, et mane finis noctis. Ergo ut prærogativam et primatum nativitatæ diei daret, prius finem diei significavit, postquam secutura nox esset, deinde postea finem noctis adjunxit. Eo usque autem noctem diei Scriptura anteferre non potuit, ut et diei et noctis tempora, diei appellatione concluderit, tanquam principalis auctoritate nominis vindicaverit. Et hanc Scripturæ esse consuetudinem, ut potiori appellationem deputet, frequentibus exemplis probamus. Siquidem et Jacob dixit: *Dies vitæ meæ, pusilli et mali* (Gen. XLVII, 9). Et iterum: *Omnes dies vitæ meæ* (Ibid. 28). Et David posuit? *Dies annorum nostrorum* (Psal. LXXXIX, 10); non dixit et noctes. Unde advertimus ea quæ nunc in specie historię traduntur, vim statuisset legis in posterum. Principum ergo diei, vox Dei est: *facta lux; et facta est lux*. Finis diei vesper est. Jam sequens dies ex noctis fine succedit. Sententia autem Dei evidens, quia diem primo vocavit lucem, et secundo vocavit tenebras noctem.

37. Præclare etiam unum non primum diem dixit; nam secuturo secundo, et tertio die, et deinceps reliquis primum potuit dicere: et hoc ordinis videbatur, sed legem statuit, ut viginti **22** quatuor horæ diurnæ atque nocturnæ diei tantum nomine definiantur, ut si diceret: Viginti quatuor horarum mensura unius diei tempus est. Sicut enim virorum

(41) Mss. aliquot ac Rom. edit., *secunda prioribus*.

A generatio computatur, et intelligitur etiam feminarum, quia nectuntur secunda potioribus (41); ita etiam dies numerantur, et noctes æstimantur adjunctæ. Sicut igitur circuitus unus, ita dies unus. Nam plerique etiam hebdomadam unam unum diem dicunt; quod in se quasi in unum redeat diem, et quasi septies in se recurat. Est autem circuitus figura hæc a se incipere, et in se reverti. Unde et sæculum unum interdum Scriptura dicit. Nam etsi aliis locis sæcula appellat, videtur magis diversitates statuum publicorum vel negotiorum significare, quam sæculorum successiones aliquas definire: *Quia dies Domini magnus et præclarus* (Joel II, 11). Et alibi: *Ut quid vobis quærere diem Domini* (Am. v, 18)? Et hic tenebræ et non lux. Manifestum est enim quod male consciis et indignis dies ille tenebrosus sit, quo fulgebit innocentia, et mens noxia cruciabitur. Cæterum quod sine interpolatione noctium, et successione tenebrarum dies perpetuus ille, remunerationis æternæ futurus sit, Scriptura nos docet (Isa. LX, 19).

38. Pulchre autem vicem utramque unum dicturus diem, matutino cum fine conclusit, ut et a luce inchoare diem doceret, et in lucem desinere. Non enim est integrum diei tempus, nisi et noctis fuerit expletum. Unde et nos semper quasi in die honeste ambulemus, et abjiciamus opera tenebrarum. Noctem enim ad quietem corporis datam esse cognoscimus, non ad muneris alicujus vel operis functionem, quæ somno et oblivione transcurritur. Non sit nobis comessatio, ebrietas, cubile, impudicitia. Non dicamus: Tenebræ et parietes operiunt nos, et quis scit si videbit Altissimus? Sed sit in nobis amor lucis, et cura honestatis, ut, tanquam in die ambulantes, opera nostra coram Deo lucere cupiamus, cui est honor, laus, gloria, potestas, cum Domino nostro Jesu Christo, et cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

DE OPERE SECUNDI DIEI.

CAPUT I. (Sermo III).

Operibus primi diei strictim recensitis, rejectisque iis qui mundo materiam æternam affungebant, transit ad secundum diem: et in rerum creatione non naturæ possibilitatem, sed potentiam Dei spectandam docet.

1. Diem primum, vel potius unum, maneat enim ei prophetici prærogativa sermonis, ut potuimus,

(42) Rom. edit., *aquarum exundantiam coercitam*. A cæteris mss. et edit. abest vox *coercitam*, et

D absolvimus; in quo conditum cælum, terram creatam, aquarum exundantiam (42), circumfusum aerem, discretionem factam lucis atque tenebrarum, Dei omnipotentis, et Domini Jesu Christi, Spiritus quoque sancti operatione, cognovimus. Quis ergo non miretur, dissimilibus membris disparum mundum in corpus unum assurgere, et quidem recte; nondum enim congregatæ erant

insolubili concordiae charitatisque lege in societatem et connexionem sui tam distantia convenire, ut quae discreta natura sunt, in unitatis et pacis vinculum velut individua compactione nectantur? Aut quis haec videns, possibilitatem rationis infirmo ingenio asimetur? Quae omnia vis divina, incomprehensibilis humanis mentibus, et ineffabilis sermonibus nostris, voluntatis suae auctoritate connexuit.

2. **23** Fecit igitur Deus caelum et terram, et ea quasi auctor esse praecipit, non tanquam figurae inventor, sed tanquam operator naturae. Nam quomodo sibi conveniunt operatoria impassibilis Dei virtus et passibilis materiae natura, tanquam altera ab altera, quo indiguerint, mutuantes? Nam si increata materia, videtur ergo Deo creandae potestas materiae defuisse, et ab ea operationi subjacentia mutuata. Si vero incomposita, mirum admodum coaeternam Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quae substantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam contulit. Invenit materiam, in qua posset operari: contulit, autem figuram, quae decorem inventis rebus afferret. Unde excipendus a caeteris tanquam dies unus, non conferendus cum caeteris tanquam dies primus est, quo fundamenta rerum omnium posita, et causae esse coeperunt, quibus mundi hujus atque universae visibilis creaturae fulta substantia est. Quare ad secundi diei admiranda opera sermo nobis prodeat, quorum eminentia non secundum tractatus nostri possibilitatem: sed secundum scriptoris veritatem, ad laudem referenda est Creatoris.

3. Vos igitur quaeso ut naturaliter aestimare, quae dicimus probabiliter, ac simplici mente et sedulo ingenio pensare dignemini, non secundum philosophiae traditiones, et inanem seductionem suasoria verisimilia (43) colligentes; sed secundum regulam veritatis, quae oraculis divini sermonis exprimitur, et contemplatione tantae majestatis fidelium pectoribus infunditur, quia scriptum est: *Confirma me in verbis tuis. Narraverunt mihi iniusti exercitationes, sed non sicut lex tua, Domine: omnia praecepta tua veritas (Psal. cxviii, 28, 85 et 86)*. Non ergo secundum elementorum naturas, sed secundum Christum, qui omnia quae voluit fecit, abundans plenitudine divinitatis suae, consideremus quae facta sunt, et naturae possibilitatem interrogemus. Neque enim cum in Evangelio leprosos curaret, caecis visum refunderet, populus qui aderat et spectabat illa, medicinae ordinem recognovit: sed, potestatem Domini miratus, dedit, ut scriptum est, *Deo laudem (Luc. xviii, 43)*. Neque secundum numeros Aegyptiorum et concursus siderum, mensuras elementorum extendit manum

(43) Ita vet. edit. et mss. non pauci, in quibus Big., Colb. et Dion., habent *verique similia*. At Vat. cod. vocem *verisimilia* non exhibet. Edit. autem Rom. et tres mss. habent *suasorie*. Th. et

A suam Moyses, ut divideretur mare Rubrum, sed divinae imperio potestatis obtemperans. Unde et ipse ait: *Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute: dextera manus tua, Domine, confregit inimicos (Exod. xv, 6)*. Illo igitur, sancta plebs, eleva mentem tuam, et totum animum tuum eo confer. Non sic Deus videt, quemadmodum homo; Deus in corde, homo in facie. Nec sic igitur homo videt, quemadmodum Deus. Audis quia Deus vidit, et laudavit. Noli igitur tuis oculis aestimare quae facta sunt, opinionibusque colligere: sed quae Deus vidit et probavit, ea tu retractanda non putes.

24 CAPUT II.

Firmamentum, ut aquas ab aquis disternat, creatur. Caeli probantur plures esse, ac caelestium orbium concentus refellitur.

B 4. Et dixit Deus: *fiat firmamentum inter mediam aquam, et sit discernens inter aquam et aquam et factum est sic (Gen. i, 6, 7)*. Audi verba Dei, *Fiat* dicit. Juhentis est, non aestimantis. Imperat naturae, non possibilitati obtemperat, non mensuras colligit, non pondus examinat. Voluntas ejus mensura rerum est. Sermo ejus finis est operis: *Fiat*, inquit, *firmamentum inter mediam aquam*. Firmum est omne quod statuit Deus. Et satis pulchre praemisit: *Fiat firmamentum*, antequam subjiceret *inter mediam aquam*; ut tu prius crederes firmamentum ex praeecepto Dei factum, quam de aquarum proflua qualitate dubitares. Si naturam elementorum consideres, quomodo inter aquas solidatum est firmamentum? Illae profluunt, illud constringitur: illae currunt, hoc manet. *Et sit*, inquit, *discernens inter aquam*. Sed aqua confundere, non discernere solet. Quomodo juhent quod scit secundum elementorum rationem esse contrarium? Sed cum sermo ejus ortus naturae sit, jure usurpat dare legem naturae, qui originem dedit.

5. Sed prius consideremus quid sit firmamentum, utrum ipsum sit quod in superioribus caelum appellavit, an aliud, et sint duo caeli, an plures. Nam sunt qui unum caelum esse dicant, nec alterius caeli faciendi, cum esset una hyle, ut ipsi aiunt, potuisse suppetere substantiam; quoniam cum omnis superiori caelo esset expensa, nihil reliqui fuit quod ad aedificationem secundi caeli tertive proficeret. Alii vero innumeros caelos et mundos esse asserunt, quos irridet sui. Non enim nobiscum illis major, quam cum suis pugna est, qui geometricis numeris et necessitatibus contendunt probare quod aliud caelum esse non possit, nec pati naturam uti secundum aut tertium sit, nec operatoris virtutem idoneam, ut multos caelos faceret. Et quis non hanc eorum artificem facundiam irrideat, qui cum ex una atque eadem causa plura ejusdem generis ab hominibus fieri posse non abnuant, de Creatore omnium dubitent, utrum plures caelos facere po-

Reg., *suasuri verisimilia*. Ben. et Corb. prima manu, *suasuræ*... Car., *suasoriae*, etc., non male. Nam subintelligi potest *disciplinæ*.

tuerit, de quo scriptum est: *Dominus autem cœlos fecit* (*Psal.* xcv, 5). Et alibi: *Omnia quæcunque voluit fecit* (*Psal.* lxxiii, 3). Quid enim difficile ei, cui velle fecisse est? Fluitat igitur illis impossibilitatis ratio, cum de Deo disputant, cui vere dicitur: Quia impossibile tibi nihil est.

6. Itaque nos non solum secundum, sed etiam tertium cœlum esse negare non possumus, cum Apostolus raptum se ad tertium cœlum scriptorum suorum testificatione confirmet (*II Cor.*, xii, 2). David etiam cœlos cœlorum in illo laudantium Dominum constituit choro (*Psal.* cxlvi, 4). Quem imitantes philosophi quinque stellarum et solis et lunæ, globorum consonum motum introduxerunt, quorum orbibus vel potius globis connexa memo-
B rant 25 omnia, quos sibi innexos et velut insertos versari retro et contrario cæteris motu ferri arbitrantur, eoque impulsu et motu ipsorum orbium dulcem quemdam et plenum suavitatis atque artis et gratissimi modulaminis sonum reddi, quoniam scissus aer tam artificii motu, et acuta cum gravibus temperante, ita varios æquabiliter concentus efficiat, ut omnem supergrediatur musici carminis suavitatem.

7. Hujus rei fidem si requiras atque expectes sensu nobis et auditu probari, hæsitant. Nam si vera forent, quomodo tanto motu orbium concrepante, cum ille cœlestis orbis, cui affixos ferunt stellarum cursus, qui sine intermissione volvuntur, concitatiores habeat conversionem atque acutum sonum excitet, hic autem lunaris gravissimum, non audiretur a nobis, cum leviora audire soleamus? Fidem ergo ejus disputationis si testimonio nostro et auditus munere exigamus probari, referunt obsurduisse aures nostras, et hebetiorem nobis sensum audiendi factum, propter illam a principio nostræ generationis concepti sonitus consuetudinem. Et exemplum afferunt, eo quod Nilus fluviorum maximus, eo videlicet loco ubi se ex altissimis montibus in catadupa (44) illa præcipitat, magnitudine fragoris sui aures accolarum obstruat, ut audiendi munere carere dicantur. Sed facile his ipsa respondet veritas. Nam qui tonitrua audimus nubium collisione generata, tantorum orbium conversiones, qui majori utique sicut motu ferri æstimantur, ita vehementiores sonitus excitarent, non audiremus? Addunt præterea, ideo sonum hunc non pervenire ad terras, ne capti homines per suavitatem ejus atque dulcedinem, quam celerissimus ille cœlorum effecit motus, ab orientalibus partibus usque in occasum, propria negotia atque opera derelinquerent, et omnia hic otiosa remanerent, quodam humanæ ad cœlestes sonos mentis excessu. Sed ea quæ sunt aliena a studio nostro, et a divinæ lectionis serie, iis qui foris sunt,

(44) Mss. plures ac probatiores, *catadyta*, a quibus alii licet corrupti haud longe recedunt. Corb. vetus, Gem. ac Cœn. explicationis ergo habent

A relinquamus: nos inhæreamus Scripturarum cœlestium magisterio.

CAPUT III.

Firmamentum non idem esse ac cœlum: veras aquas super ipso residere perperam negari, idque ostendi Scriptura, exemplis, ac multiplici ratione: ubi qui calidam soli naturam inesse nolunt, revincuntur.

8. Propositum igitur nobis est, quia dixit Deus: *Fiat firmamentum inter medium aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam* (*Gen.* i, 6). Et hinc tractatur utrum hoc firmamentum appellet quod ante jam fecit, de quo scriptum est: *In principio fecit Deus cœlum et terram* (*Ibid.*). Nec fallit quod aliqui ante nos ita acceperint, eo quod supra creatum auctore Deo et conditum cœlum Scriptura expresserit, hic expositionem operis creationisque diffuderit; ut ibi quasi summa operis breviter comprehensa sit, hic operationis qualitas per ipsas concurrentium rerum digesta sit species. Sed movet nos, quia 26 et nomen aliud significatur, et species solidior, et causa discernitur, et persona cooperatoris adjungitur. Sic enim scriptum est: *Et discrevit Deus inter medium aquæ quæ erat sub firmamento, et inter medium aquæ quæ erat super firmamentum* (*Ibid.*).

9. Et primo volunt id destruere quod frequenti Scripturarum lectione inolitum nostris et impressum est mentibus, quia aquæ super cœlos esse non possint, dicentes rotundum esse orbem illum cœli, cujus in medio terra sit, et in illo circuitu aquam stare non posse, quod necesse est defluat et labatur, cum de superioribus ad inferiora decursus est. Quomodo enim aqua super orbem, ut aiunt, stare potest, cum orbis ipse volvatur? Hæc est illa versutia dialecticæ. Da mihi unde tibi respondeam. Quod si non detur, nullum verbum refertur. Petunt sibi concedi axem cœli torqueri motu concito, orbem autem terræ esse immobilem; ut astruant aquas super cœlos esse non posse, quod omnes eas volvendo se axis effunderet: quasi vero ut concedam illis quod postulant, et secundum eorum opiniones illis respondeam, negare possint in illa altitudine et profundo et longitudinem esse et latitudinem, quam nemo potest comprehendere, nisi is qui impletur in omnem plenitudinem Dei, ut Apostolus ait (*Ephes.* iii, 18, 19). Quis enim potest facile esse divini operis æstimator? Est ergo latitudo in ipsa cœli altitudine. Sunt etiam, ut de his dicamus quæ scire possumus, pleraque ædificia foris rotunda, intus quadrata, et foris quadrata, intus rotunda, quibus superiora sunt plana, in quibus aqua hærrere soleat. Quæ tamen ideo dicimus, ut advertant opiniones suas opinionibus verisimilioribus revinci posse, et desinant tantum opus Dei, humanæ operationis et nostræ possibilitatis contemplatione metiri.

abditâ profluvii. Alii vero et edit. legunt *catadupa*, quæ sunt Nili cataractæ, de quibus Cic. in Somnio Scipionis.

40. Nos autem Scripturarum seriem atque ordinem sequimur, et opus contemplatione aestimamus auctoris, et quid dictum sit quaerimus, et quis dixerit, et cui dixerit: *Fiat*, inquit, *firmamentum in medio aquae, et sit discernens inter aquas*. Audio firmamentum fieri per praecipitum quo divideretur aqua, et ab inferiore superior discerneretur. Quid hoc manifestius? Qui iussit discerni aquam interjecto et medio firmamento, providit quemadmodum divisa atque discreta manere possit. Sermo Dei virtus naturae est, et diurnitatis substantia (45) quoadusque velit eam manere qui statuit, sicut scriptum est: *Statuit ea in saeculum saeculi, praecipitum posuit et non praeteribit* (Psal. cXLVIII, 6). Et ut scias quia de istis aquis hoc dixit, quas tu neges posse in superioribus caeli esse, audi superiora: *Laudate eum, caeli caelorum, et aquae, quae super caelos sunt, laudent nomen Domini* (Ibid. 4, 5). Nonne quasi adversanti tibi dixit: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt: statuit ea in saeculum saeculi; praecipitum posuit, et non praeteribit* (Ibid. 5, 6). Annon videtur tibi auctor idoneus, qui legem suo operi daret? Deus est qui dicit, venerabilis natura, inestimabilis magnitudine, immensus in remunerationibus, incomprehensibilis 27 in operibus, cujus altitudinem sapientiae quis investigare facilis? Iste dicit Filio, id est, dicit brachio suo, dicit virtuti suae, dicit sapientiae suae, dicit justitiae suae. Et facit Filius quasi potens, facit quasi virtus Dei, facit quasi sapientia Dei, facit quasi justitia divina. Cum haec audis, quid miraris, si supra firmamentum caeli potuit tantae majestatis operatione unda suspendi?

11. De aliis haec collige, de iis quae viderunt oculi hominum, quomodo ad Judaeorum transitum. si rationem quaeris, se unda diviserit. Non solet hoc esse naturae, ut aqua se discernat ab aqua, et in profundo interfusiones aquarum terrae medio (46) separentur. Gelaverunt enim fluctus, et firmamenti specie cursum suum insolito fine frenarunt. Nonne potuit etiam aliter Hebraeorum populum liberare. Sed tibi voluit ostendere, ut eo spectaculo etiam illa quae non vidisti, aestimares esse credenda. Jordanis quoque reflexo amne, in suum fontem revertitur. Haerere aquam, cum labitur inusitatum; rursum redire (47) in superiora sine ullo repagulo impossibile habetur. Sed quid impossibile ei qui dedit posse infirmis ut infirmus dicat (48): *Omnia possum in eo qui me confortat*

(45) Mss. Corb. vet., *diurnitas substantiae*. Reliqui mss. et edit., *diurnitatis substantia*.

(46) Tres mss., *aquarum medio*; edit. Rom. *aquarum sine medio*.

(47) Edit. Rom., *haerere aquam cum labitur, sursumque redire*; edit. Pet., Era., Gill., *haerere aquam, et ita sursum redire*; mss. vero ut nos in textu, nisi quod potiores prima manu habent *usitatum*, secunda *inusitatum*.

(48) Ita mss. Corb. vet., Ben., Th. et Carn. Alii et edit. omnes (excepta Paris. an. 1614, in qua in-

A (49) (Philipp. iv. 13)? Dicant certe quemadmodum aer cogatur in nubem, utrum pluvia nubibus generetur, an sinu nubium colligatur. Videmus plerumque exire nubes de montibus. Quaero utrum de terris ascendat aqua, an ea quae super caelos est, largo imbri descendat. Si ascendit, utique contra naturam est, ut ascendat in superiora quae gravior est, et portetur aere, cum aer subtilior sit. Aut si conciti orbis totius motu rapitur aqua, sicut imo orbe rapitur, ita summo orbe diffunditur. Si fundi, ut volunt, non desinit, utique non desinit rapi: quia si axis caeli semper movetur, et aqua semper hauritur (50). Si descendit: manet ergo jugiter supra caelos quae habet unde descendat. Deinde quid obstat si confiteantur quia aqua supra caelos suspensa sit? Nam quo verbo dicunt terram in medio esse suspensam, et immobilem manere, cum utique gravior sit quam aqua; ea ratione possunt dicere non praecipitari aquam orbis illius caelestis conversione quae super caelos est. Sicut enim terra inani suspenditur, vel pondere librato undique immobilis perseverat; ita et aqua aut gravioribus aut aequis cum terra ponderibus examinatur. Ideoque non facile superfunditur mare terris, nisi cum jubetur exire.

12. Deinde cum ipsi dicant volvi orbem caeli stellis ardentibus refulgentem, nonne divina Providentia necessario prospexit ut, intra orbem caeli et supra orbem, redundaret aqua, quae illa ferventis axis incendia temperaret? Propterea quia exundat ignis et fervet, etiam aqua exundavit in terris, ne eas surgentis solis et stellarum micantium ardor exureret, et tenera rerum exordia insolitus vapor laederet. Quanti fontes, fluvii, lacus irrigant terras; 28 quia eas internus quidam ignis vaporat? Unde enim aut arbores germinarent, aut frumenta vel sata prorumperent, vel orta coquerentur; nisi ea interior quoque ignis animaret? Qui etiam de saxis frequenter excutitur, et de ipso saepe, dum caeditur, ligno exsilit. Ergo sicut necessaria ignis creatura, ut ordinata et disposita permaneat, caelique clementia temperet aquarum rigorem; ita etiam aquarum redundantia non superflua, ne alterum altero consumeretur, quia nisi conveniens utriusque mensura sit, sicut ignis aquam exsiccat, ita et aqua restinguit ignem. Ideoque pondere et mensura examinavit universa; numerata enim sunt ei et stillicidia pluviarum, sicut in libro Job legimus (Job. xxviii, 26) Sciens vel rerum facilem defectum fore, vel solutionem universitatis, si alterum exsu-

firmitas) legunt, *qui dedit posse quibus voluit? Dedit posse infirmitatibus*. Quae ultima vox si retineatur, non mutabitur sensus. Potest enim dici *infirmitas* pro *infirmo*, ut per metonymiam *senium* pro *sene*, *sacrilegium* pro *sacrilego*.

(49) Corb. et Carn. *In Deo qui me confortat*.

(50) Sic mss. duodecim; at Big., Vict. unus et Gem., *sicut axis caeli semper movetur, ita aqua semper hauritur*, edit. vero... *semper movetur, et aqua movetur, et aqua semper hauritur*.

peraretur ab altero, ita utriusque temperavit dis-
pendia : ut neque plus ignis excoqueret, neque
exuberaret aqua : sed imminutio fieret utriusque
moderata, quæ et superfluum detraheret, et neces-
sarium reservaret. Itaque cum tanta de terris
erumpant maximorum fluentia amnium, Nilus ef-
fuso Ægyptum stagnans flumine, Danubius de oc-
cidentatibus partibus, Barbarorum atque Romano-
rum intersecans populos, donec Ponto ipse con-
datur, Rhenus de jugo Alpium usque in Oceani
profunda cursus suos dirigens, Romani memoran-
dus adversus feras gentes murus imperii, Padus ma-
ritimorum com meatuum Italicis subsidiis fidus
invector, Rhodanus rapido concitus cursu Thyrr-
heni æquoris freta scindens, in quo non mediocre
fertur navigantium periculum, dum inter se maris
fluctus et amnis fluentia decertant, itemque de sep-
tentrionali parte Phasis (51) Caucasæis montibus
fusus cum pluribus aliis in Euxinum se præcipi-
tans mare, prolixum est singulorum prosequi flu-
viorum nomina qui vel in nostrum mare derivantur,
vel exinaniuntur Oceano ; cum tanta igitur ubertas
aquarum sit, tamen plerumque terra meridianæ
plagæ torretur ardoribus, atque æstu soluta fa-
tiscit in pulverem, miserandi agricolæ labore con-
sumpto ; ut frequenter ad potum, siccatis puteis,
arido gurgite subsidium vitale deficiat. Et erit qui-
dem quando dicat abysso : *Deserta eris, et omnes
fluvios siccabo* (Isa. XLV, 27), sicut per Isaiam
futurum annuntiavit. Sed etiam antequam ille dies
adveniat, divino præstitutus arbitrio (52), non mi-
nimum inter se ipsa elementorum natura decernit.

13. Noli igitur incredibilem opinari aquarum
multitudinem, sed respice ad vim caloris, et incre-
dulus non eris. Multum est quod ignis absorbet :
quod vel ex illo nobis debet esse manifestum,
cum medici vasa quædam angusta ore, planiora
desuper, intus concava, levi lucernæ concepto lu-
mine affigunt corpori quemadmodum 29 calor
ille omnem in se rapiat humorem ? Quis igitur
dubitet quod ignitus æther, et magno fervens va-
pore inflammaret atque exureret omnia, nisi lege
quadam sui cohiberetur auctoris, ut nec flumina, nec
locus, nec ipsa maria vim ejus possent restinguere ?
Et ideo desuper aqua impetu quodam descendens,
in tantos plerumque imbres rumpitur, ut flumina
et lacus repente repleantur, ipsa maria exundent.
Unde frequenter et solem videmus madidum atque
rorantem. In quo evidens dat indicium, quod ali-
mentum sibi aquarum ad temperiem sui sumpse-
rit.

14. Tantum autem inest illis impugnandæ veri-
tatis studium, ut solem ipsum negent calidæ na-
turæ esse ; eo quod albus sit, non rubicundus, aut

(51) Mss. Vat. duo, *Tanais* ; Big., Euis ; Vict.
unus, Gæn., Can. Corb. unus, *Euxis*... mss. septem,
præcipitat, reliqui, ac edit. omnes, *præcipitans*.

A rutilus in speciem ignis. Et ideo aiunt quod nec
ignitus natura sit, et si quid habet caloris, ferunt
ex nimio motu conversionis accidere. Quod ideo
dicendum putant, ut nihil videatur humoris consu-
mere : quia calorem quo humor vel minuitur, vel
plerumque exhauritur, non habet naturalem. Sed
nihil agunt, cum ista componunt ; quia nihil inter-
est, utrum ex natura calorem quis habeat, an ex
passione, aut aliqua ex causa ; quia ignis omnis
consumptor humoris est, vel hujusmodi materiæ,
quam flamma consuevit exurere. Nam sive ex
lignis haudquaquam semiustulatis, sed inter se
collisis, ignis excussus excipitur foliis, etiam
flamma adolet, ac si de igne accendas facem : sive
de flammæ lumine lumen accendas, eadem species
et natura est luminis, ac si illud non naturalis
ignis adoleverit, sed accidens causa generaverit.
Vel hinc saltem contemplentur solis calorem, quo
diversa ei Deus constituit cursus sui loca et tem-
pora ; ne, si semper in iisdem moraretur locis,
quotidiano ea vapore exureret. Mare ipsum ideo
ferunt ipsi salsam atque amaram aquam habere,
quod ea quæ fluviis in freta influat, calore absu-
matur, tantumque vapore diurno consumi, quan-
tum quotidie ex diversis fluviorum cursibus inve-
hatur. Quod ex solis quadam dijudicatione fieri
perhibetur, qui quod purum ac leve est, sibi rapit,
quod grave atque terrenum, relinquit : ex quo re-
manet salsum illud atque aridum, quod sine usu
ac suavitate potandi sit.

CAPUT IV.

C *Cælum, nomen commune ; speciale vero, firmamen-
tum : et unde vox utraque desumpta. Hinc cæli
acceptiones nonnullæ ; et ad extremum, cum cælo-
rum ac firmamenti, tum aquarum moralis interpre-
tatio.*

15. Sed revertamur ad propositum. *Fiat firma-
mentum inter medium aquæ.* Non moveat, 30 sic-
uti jam dixi, quia supra cælum ait, hic dicit fir-
mamentum ; quoniam et David dicit : *Cæli enar-
rant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat
firmamentum* (Psal. XVIII, 2), hoc est, mundi opus
cum videtur, suum laudat auctorem. Invisibilis
enim majestas ejus per ea quæ videntur, agnoscitur.
Et videtur mihi nomen cælorum commune
esse, quia plurimos cælos Scriptura testificatur,
nomen autem esse speciale, firmamentum. Siqui-
dem et hic ita habetur : *Et vocavit Deus firmamen-
tum cælum* (Gen. I, 8), ut videatur supra genera-
liter dixisse, in principio cælum factum, ut omnem
cælesti creaturæ fabricam comprehenderet : hic
autem specialem firmamenti hujus exterioris so-
lilitatem quod dicitur cæli firmamentum, sicut
legimus in hymno prophetico : *Benedictus es in
firmamento cæli* (Dan. III, 56). Nam cælum, quod
ὀρανόδς Græce dicitur, Latine, quia impressa stel-
larum lumina velut signa habeat, tanquam cæla-

(52) Vct. edit. ac mss. aliquot, *Divino præfectus
arbitrio*.

tum appellatur: sicut argentum quod signis cmi- A
nentibus refulget, cœlatum dicimus, οὐρανός autem
ἀπὸ τοῦ δρᾶσθαι dicitur (53), quod videatur. . .
Igitur terræ, quæ obscurior est, οὐρανός nuncupa-
tur, quia lucidus est, tanquam visibilis. Unde puto
et illud dictum: *Volatilia cœli* (54) *semper vident*
faciem Patris mei, qui in cœlis est (Matth. xviii, 48).
Et: *volatilia circa firmamentum cœli* (Gen. i, 20);
eo quod potestates, quæ sunt in illo visibili loco,
spectent hæc omnia, et subjecta suis habeant con-
spectibus.

16. Denique clausum cœlum dictum est tempo-
ribus Eliæ quando in Achab et Jezabel perfidia
regnabat, cum populus regali sacrilegio deserviret,
eo quod nemo ad cœlum oculos erigebat, nemo
ejus auctorem venerabatur, sed ligna et lapides
adorabant. Unde hoc colligimus? Quia et in male-
dictionibus populi Israel dixit Deus: *Erit tibi*
cœlum super caput tuum æneum, et terra tua fer-
rea (Deut. xxviii, 23), quando pretium perfidiæ
luens populus Judæorum, intemperie cœli et ter-
ræ infecunditate multatur; de cœlo enim causa
fertililitatis. Denique et Moyses benedictiones tribui
Joseph a finibus cœli et rore abyssi fontium
deorsum, et secundum horam a solis cursu, et a
convenientibus mensibus (55), et a vertice mon-
tium et collium æternorum dedit, eo quod mode-
ratione cœlesti terrarum fecunditas nutriatur.
Ferreum ergo cœlum, quod nullum exsudat hu-
morem, quando nullis nubibus imberumpitur (56)
Est etiam ferreum cœlum subobscurus aer, pres-
sus atque nebulosus colore ferrugineo, quando
rigore frigoris stringitur terra, tunc veluti super
caput nostrum humor suspensus videtur, et per
momenta imminere. Plerumque etiam glacialibus
ventorum flatibus rigentes aquæ consolidantur in
nivem, et rupto aere nix funditur. Neque enim
firmamentum hoc potest sine aliquo rumpi fra-
gore (57). Ideo et firmamentum **31** dicitur, quod
non sit invalidum, nec remissum. Unde et de to-
nitribus, quæ concepto intra sinum nubium spiri-
tu cum se vehementer erupturus eliserit (58), ma-
gno concrepant sonitu, ait Scriptura: *Firmans*
tonitrua (Amos iv, 13). A firmitate ergo firma-
mentum est nuncupatum, vel quod divina virtute
firmatum sit, sicut Scriptura nos docet: dicens:
Laudate eum in firmamento virtutis ejus (Psal. D
cl, 1).

(53) Edit. Era. et sequentes; ἀπὸ τοῦ δρᾶν ἄνω
(Rom. addit vel δρᾶσθαι, quod videatur τῆν ὄλην
δρᾶν ἄνωθεν γῆν. Mss. ἀπὸ τοῦ δρᾶσθαι dicitur, quod
videatur. Mss. quinque probatissimi. . . quod dividi-
tur. At quæ sequuntur Græca verba, ita confuse
scribuntur, ut a nemine eorum quos consulimus,
legi potuerint. Subodoramur tamen per hæc non-
nihil de divisione cœli a circulo horizonte signata
indicari.

(54) Edit., nonnullæ Paris. *volatilia cœli, et volan-*
tia super terram, secus firmamentum cœli. LXX...
ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Hic
autem significari angelos clare ostenditur ex Am-
brosio l. i de Interpell., c. 9, Eadem metaphora

47. Nec præterit retuliss aliquos cœlos cœlo
rum ad intelligibiles virtutes, firmamentum ad ope-
ratorias. Et ideo laudare cœlos, vel enarrare glo-
riam Dei, annuntiare firmamentum: sed non
quasi spiritualia, sed quasi opera mundi enarrant,
quemadmodum supra diximus. Alii quoque puri-
ficatorias virtutes interpretati sunt aquas, quæ
super cœlos sunt. Accipimus hæc quasi ad tra-
ctatus decorem: nobis tamen non alienum vide-
tur atque absurdum, si aquas veras propter il-
lam causam, quam diximus, intelligamus. Nam et
ros et gelu et frigus et æstus, secundum hymnum
propheticum benedicunt Dominum, benedicit et
terra (Dan. iii, 64 et seq.): et illa non ad intel-
ligibiles naturas referimus, sed ad veritatem.
Laudant etiam dracones Dominum (Psal. cxlviii,
7); quia natura eorum et species cum videtur,
non mininum vel decoris offundit, vel esse ra-
tionis ostendit.

CAPUT V.

*Quam perfecta Patris ac Filii in operibus suis
conjunctio. Videre in Deo ædem atque approbare,
Opus laudare partibus nondum absolutis Deo pro-
prium.*

18. *Et vidit Deus quia bonum* (Gen. i, 10). Fa-
cit Filius quod vult Pater: laudat Pater, quod
facit Filius. Nihil in illo naturæ degeneris inve-
nitur, cujus opus a paterna non degenerat volun-
tate. Vidit utique, non oculis corporalibus inten-
dit: sed definivit plenitudini gratiæ convenire,
ut mihi ejus judicium cognosceretur: nos enim so-
lemus etiam de iis, quæ divina sunt, disputare.
Et quid mirum si de opere retractare possint, qui
de ipsius operatoris generatione faciunt quæstio-
nes? Ipsum in judicium vocant, ipsum inæqualem
atque degenerem asserere conantur. Ideo legis: *Et*
dixit Deus, et fecit Deus. Eodem Pater et Filius ma-
jestatis honorantur nomine. *Et vidit Deus quia*
bonum. Dixit tanquam omnia quæ Pater vellet
scienti, et vidit tanquam omnia quæ Filius faceret
scientia tenens, et efficiens operatione consorti.

19. *Vidit quia bonum.* Non utique cognovit quod
nesciebat, sed probavit quod placebat. Non quasi
incognitum placuit opus; quia nec quasi incogni-
tus Pater qui complacuit in Filio, sicut scriptum
est: *Hic est Filius meus dilectus, in* **32** *quo mihi*
complacui (Matth. iii, 17). Scit autem semper Filius
voluntatem Patris, et Pater Filii, et audit Patrem

usum reperias beatum Job: xxviii, 2; videsis glos-
sam interl. ad istum locum.

(55) Ita plures ac potiores mss.; at recentiores
aliquot atque edit., *a finibus cœli, rore, et abys-*
sis fontium deorsum venientibus: Vulg., *de pomis*
cœli et rore atque abysso subjacente; LXX, ἀπὸ
δρῶν οὐρανοῦ, καὶ δρόσου, καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν
κάτωθεν.

(56) Rom. edit., *nullus nubibus imber erumpit.*

(57) Post voces *rumpi frangore*, additur in edit.
aut penetrari. Et nun. 17, post *gloriam Dei*, ad-
ditur, in eisdem *et opera manuum ejus.* Utrumque
deest in mss.

(58) Omnes edit., *eruptura eliserint.*

Filius semper, et Pater Filium per unitatem naturæ, voluntatis atque substantiæ. Denique testatur hoc in Evangelio suo Filius, dicens ad Patrem : *Sciebam quia semper me audis* (Joan. xi, 42). Imago est enim invisibilis Dei Filius. Omnia Patris quasi imago exprimit, omnia ejus quasi splendor gloriæ illuminat, atque nobis manifestat. Videt et Filius Patris opus, sicut et Pater Filii ; sicut et ipse Dominus declaravit : *Non potest Filius facere a se quidquam nisi quod viderit facientem Patrem* (Joan. v, 19). Videt ergo facientem Patrem, et videt per secretum invisibilis naturæ, et audit similiter. Denique ait : *Sicut audio, judico, et iudicium meum verum est ; quia non sum solus, sed ego, et qui misit me Pater* (Joan. viii, 16).

20. Hoc mysticum est, illud morale. Vidit mihi, probavit mihi. Quod Deus probavit, tu reprehensibile ne dixeris ; quoniam *quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris* (Act. x, 15), scriptum tibi esse meministi ; ergo bonum Dei nemo blasphemet (59). Si firmamentum bonum, quanto magis bonus ejus creator ; etiamsi Ariani nolint, Eunomiani reclamant, radicis degeneris fructus deterior.

21. *Vidit, inquit Deus quia bonum.* Solent artifices singula prius facere, et postea habili commissione connectere : ut qui vultus hominum vel

(59) Codex Big. et Gem., *bonum nomen Dei nemo blasphemet.* Alii quatuor. . . *ne blasphemet.*

A corpora excidunt de marmore, vel ære fingunt, vel ceris exprimunt, non tamen sciunt quemadmodum sibi possint membra singula convenire, et quid gratiæ afferat futura connexio ; et ideo aut laudare non audent, aut pro parte laudant. Deus vero tanquam æstimator universitatis, prævidens quæ futura sunt, quasi perfecta jam laudat, quæ adhuc in primi operis exordio sunt, finem operis cognitione præveniens. Nec mirum, si apud quem rerum perfectio, non in consummatione operis, sed in suæ prædestinatione est voluntatis, laudat singula, quasi convenientia futuris : laudat plenitudinem singulorum venustate compositam. Illa est enim vera pulchritudo, et in singulis membris esse quod deceat, et in toto ; ut in singulis gratia, in omnibus formæ convenientis plenitudo laudetur.

B 22. Sed jam etiam secundus nobis claudatur dies, ne dum opus astruimus firmamenti, infirmiores eos, qui audiunt, dicendi prolixitate faciamus ; dum in noctem sermo producit, quæ adhuc carens lunæ stellarumque lumine, nondum enim luminaria creata sunt cæli (60), obscuritatem possit afferre remeantibus : simul ut cibo potuque curentur corpora, ne, animis epulantibus, fragilitas carnis de nocturno quoque jejunio conqueratur.

(60) Mss. quatuor, *quæ cæli obscuritatem possint auferre remeantibus.*

LIBER TERTIUS.

DE OPERE TERTII DIEI.

33 CAPUT I. (Sermo IV.)

Cum aquæ divino obediant imperio, homines eidem non parere flagitiosum. In aquarum congregatione Ecclesiæ figuram exprimi. Quam præclarum spectaculum exhibeat eadem Ecclesia ; et quomodo super flumina fundata sit.

1. Dies tertius nobis hodie in sermone nascatur, qui ortus est in lectione. Præclarus dies, qui terram a naufragio liberavit, dicente Deo : *Congregetur aqua quæ est sub cælo in congregatione una* (Gen. 1, 9). De quo præfationem adorari placet. *Congregetur aqua* dictum est, et congregata est ; et frequenter dicitur, *Congregetur populus*, et non congregatur. Non mediocris pudor est imperio Dei insensibilia elementa parere, et homines non obedire, quibus sensus ab ipso tributus est auctore. Et fortasse hic pudor fecerit, ut hodie plures conveniretis ; ne quo die congregata est aqua in congregationem unam, eo die populus nequaquam congregatus in ecclesiam Domini videretur.

2. Nec hoc solum obedientis aquæ exemplum

C habemus ; nam et alibi scriptum est : *Viderunt te aquæ, Deus, viderunt te aquæ, et timuerunt* (Psal. lxxvi, 17). Neque enim verisimile non videtur de aquis dictum, quando alibi quoque idem propheta ait : *Mare vidit et fugit ; Jordanis conversus est retrorsum* (Psal. cxiii, 3). Hoc enim vere factum quis ignorat, quod ad Hebræorum transitum mare fugerit, quando se unda divisit ; transivit populus pulverulento vestigio, perisse mare credens, fugisse fluctus ? Denique credidit hoc Ægyptius, et ingressus est : sed illi rediit unda, quæ fugerat. Novit ergo aqua et congregari, et timere, et fugere, quando Deus præcipit. Hanc imitetur aquam et unam congregationem Domini, unam Ecclesiam noverimus.

3. Congregata est hic quondam aqua ex omni valle, ex omni palude, ex omni lacu. Vallis est hæresis, vallis est gentilitas ; quia Deus montium est, non vallium. Denique in Ecclesia exsultatio est, in hæresi et gentilitate fletus et mœror. Unde ait : *Disposuit in convalle fletus* (Psal. lxxxiii,

6-7). Ex omni igitur valle congregatus est populus catholicus. Jam non multæ congregationes sunt, sed una est congregatio, una Ecclesia. Dictum est et hic: congregetur aqua ex omni valle, et facta est congregatio spiritalis, et factus est unus populus; ex hæreticis et gentibus repleta Ecclesia est. Vallis est scena, vallis est circus, ubi currit mendax equus ad salutem, ubi vilis **34** et abjecta contentio, ubi litium fœda deformitas. Ex his igitur qui circo inhærere consueverant, fides crevit Ecclesiæ, quotidianus cœtus augetur.

4. Palus est luxuria, palus est imtemperantia, palus est incontinentia: in qua volutabra libidinum sunt, bestiarum murmura, latibula passionum: ubi mersantur quinque inciderint, et non emergunt: ubi labuntur pedum vestigia, fluitant singulorum incessus: ubi fulicæ se dum lavant, polluunt: ubi flebiles desuper gemitus columbarum: ubi pigra testudo cœnoso hæret in gurgite; denique aper in palude, cervus ad fontes. Ex omni igitur palude, ubi quasi ranæ veterem querelam canebant, congregata est fides, congregata est puritas animi, mentisque simplicitas.

5. Congregata est aqua ex omni lacu, et ex omni fovea, ut nemo fodiat foveam fratri suo, in quam ipse incidat: sed omnes se invicem diligant, omnes se invicem foveant, et quasi unum corpus diversa se membra sustentent; quos non mortiferi cantus (61), et acroamata scenicorum quæ mentem emolliant ad amores, sed consentus Ecclesiæ, et consona circa Dei laudes populi vox et pia vita delectet (62): quibus non purpurea peripetasmata, non aulæ pretiosa spectare voluptati sit, sed hanc pulcherrimam mundi fabricam, hanc distantium inter se elementorum copulam, cœlum sicut cameram extensum, ut inhabitantes in hoc mundo tegat, terram ad operandum datam, diffusum acrem, clausa maria, populum hunc divinæ operationis organum, in quo divini modulamen resultet oraculi, et Dei spiritus intus operetur, templum istud sacrarium Trinitatis, sanctitatis domicilium, Ecclesiam sanctam, in qua refulgent aulæ cœlestia, de quibus dictum est: *Dilata locum tabernaculorum tuorum et aulæ tuorum: fige, ne parcas; longiores fac funiculos tuos, et palos tuos confirma: adhuc in dexteram et sinistram extendende, et semen tuum gentes hæreditate possidebit, et civitates desertas inhabitabit* (Isa. LIV. 2, 3). Habet

(61) Mss. aliquot: *mortiferi cantus cromatum scenicorum*. Non male est enim *croma*, seu potius *cruma*, musicorum instrumentorum sonus, ἀπὸ τοῦ κρούειν, hoc est *pulsare*. Alii magno numero... et *acromatum scenicorum*. Melius edit... et *acroamata scenicorum*. Fit autem ea vox ἀπὸ τοῦ ἀκροᾶσθαι, id est *audire*, ac nonnunquam pro recitatione et cantu sumitur. Sed fieri potuit ut vox *acromatum* Ambrosii tempore apud populum in usu esset.

(62) Sic omnes mss., excepto Reg., qui sicut et omnes edit. præfert *et pia vota delectent*.

(63) Edit. Rom. et pauci iique non magnæ auctoritatis mss., *undique fonte decurritis* alii et edit. vet., *mundi fonte decurritis*, id est, purgati ab hære-

A ergo aulæ, quibus attollit vitam bonam, peccata tegit, culpam obumbrat.

6. Hæc est ecclesia quæ super maria fundata est, et super flumina præparata. Supra vos enim confirmata est et præparata, qui sicut flumina puro in eam mundi fonte decurritis (63), de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina, Domine, elevaverunt flumina vocem suam a voce aquarum multarum* (Psal. XCII, 3, 4). Et addidit: *Mirabiles elationes maris, mirabilis in excelsis Dominus* (Ibid. 4). Bona flumina; hausistis enim ex illo perenni et pleno fonte (64), quo **35** fluistis qui ait vobis: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan. VII, 38). Hoc autem dicebat de spiritu, quem incipiebant accipere, qui credituri erant in eum. Sed jam quasi boni Jordani fluenta revertimini mecum in originem.

CAPUT II.

Terram superfusis aquis prius invisibilem, iisdem unum in locum confluentibus apparuisse. Stabilitatem ac postea fluiditatem aquis inditam divina potestate, quæ variis exemplis astruitur. Quam mirum aquas omnes uno loco contineri, illisque suos limites a Deo præligi potuisse.

7. *Congregetur*, inquit, *aqua quæ sub cælo est in congregationem unam, et appareat arida* (Gen. I, 9). *Et factum est sic*. Fortasse parum crediderit aliquis superioribus sermonibus nostris, quibus tractavimus invisibilem ideo fuisse terram, quod aquis operata tegetur, ut corporeis oculis videri non posset. Ad se enim propheta retulit, hoc est, ad nostram conditionem, non ad divinæ majestatem naturæ, quæ utique omnia videt. Sed ut advertatis quia non quasi nostri ingenii probandi gratia, sed vestræ causa instructionis suscepimus hunc tractandi laborem astipulantem nobis lectionis seriem testificamur, quæ (65) aperte probat post congregationem aquæ quæ erat super terram, et post derivationem ejus, in maria, apparuisse aridam. Desinant ergo nobis dialecticis disputationibus movere negotia dicentes (66): Quomodo terra invisibilis, cum omni corpori naturaliter et species et color insit omnis autem color sit subjectus aspectui? Clamat Dei vox: *Congregetur aqua et appareat arida*. Et iterum Scriptura dicit: *Congregata est aqua in congregationem unam, et apparuit arida* (Ibid. 10). Quid opus fuit iterare, nisi occurrentium quæstionibus judicasset propheta? Nonne videtur dicere: Non dixi invisibilem secundum natu-

seos ac gentilitatis erroribus.

(64) Ita mss. non pauci. Alii nonnulli, *a quo fluistis, qui*, etc., aut cum edit. Rom., *a quo fluit is qui*, etc. Aliquot etiam, et vet. edit., *a quo fluitis, quod fluitis, qui*, etc.

(65) Paris, aliquot edit., *astipulatur nobis lectionis series, quæ*, etc. Aliæ omnes et multi mss., *astipulante nobis lectionis serie testificamur, quæ*; Rom. edit.,... *testificantur ea quæ*, etc. Reliqui vero mss. auctoritate superiores nec numero pauciores, ut nos in textu.

(66) Omnes edit. cum paucis mss., *Desinant ergo nobis, qui dialecticis... negotia solent, dicentes,*

ram, sed secundum superfusionem aquarum? Denique addidit sublato velamine apparuisse aridam, quæ ante non videbatur.

8. Iterum quoque quæstiones alias serunt (67) dicentes: Si in congregationibus diversis aqua erat, quomodo si illæ congregationes in superioribus erant, non defluebat aqua in eum locum, ad quem post Domini imperium derivata est (68)? Natura enim aquarum sponte in inferiora prolabitur. Sin vero in inferioribus erant illæ congregationes, quomodo contra naturam suam aqua ad superiora conscendit? Itaque aut naturalis cursus (69) imperio non equit, aut contra naturam imperis proficere non potuit. Cui quæstioni facile respondebo, si mihi ipsi ante respondeant ante præceptum Domini hanc aquarum fuisse naturam ut laberetur, ut flueret. Non enim ex usu hoc habet cæterorum elementorum, sed speciale et proprium: non ex quodam ordine, sed magis ex voluntate et operatione Dei, summi. Quid jusserit Deus audiunt. **36** Vox autem Dei, efficiens naturæ est (70). Eam vocem effectus operationis implevit. Cœpit labi aqua, et in unam confluere congregationem, quæ ante erat diffusa per terras, et plurimis receptaculis inhærebat. Cursum ejus ante non legi, motum ejus ante non didici, nec oculus meus vidit, nec auris audivit. Stabat aqua diversis locis, ad vocem Dei mota est. Nonne videtur quia naturam ei hujusmodi vox Dei fecit? Secuta est creatura præceptum, et usum fecit ex lege. Primæ enim constitutionis lex formam in posterum dereliquit. Denique semel diem fecit et noctem: ex illo manet utriusque diuturna successio, et diuturna reparatio. Jussa est etiam aqua currere in congregationem: ex illo currit, fontes labuntur in fluvios, in freta currunt flumina, lacus derivantur in maria, ipsa se aqua præcedit, urget, et sequitur. Unus est ductus, unum corpus. Et cum sit altitudo diversa; indiscreta tamen dorsi ejus æqualitas. Unde et æquor appellatum arbitror, quod superficies ejus æqualis sit (71).

9. Respondi secundum illorum propositum; illi nunc respondeant mihi, si nunquam viderint fontes ex inferioribus scaturire, de pavimento aquam surgere. Quis eam cogit? Unde prorumpit? Quemadmodum non deficit? Quomodo fit ut ima soli ora (72) undam vomant? Hæc secundum occultæ secreta naturæ. Cæterum quis ignorat quod rapido plerumque impetu in ima descendens, in superiora se subrigat, atque in supercilium montis attollat; plerumque etiam canalibus manu artificis

(67) Amerb. et Eras. cum mss. nonnullis, quæstiones alias asserunt.

(68) Edit. omnes et mss. aliquot, ad quem postea Domini imperio derivata est.

(69) Omnes edit. et quidam mss., aut secundum naturales cursus.

(70) Vcl. edit. omnes, ac Paris. nonnullæ cum duobus aut tribus mss., efficiens natura est. Mss. aliquot optimæ notæ, effigies naturæ est. His tamen anteponendi alii et aliquæ edit. Sanctus enim ex-

derivata, quantum descenderit, tantum rursus ascendat? Itaque si vel impetu suo fertur, vel artificis ingenio contra naturam suam ducitur et elevatur, miramini si divini operatione præcepti aliquid ad usum naturæ ejus accessit, quod in usu ante non fuerit? Dicant nunc mihi quomodo tanquam in utrem congregaverit aquas maris (Psal. xxxii, 7), ut scriptum est quomodo eduxerit de petra aquam (Psal. lxxvii, 16)? Qui potuit de petra educere aquam que non erat, non potuit aquam educere quæ erat? Percussit petram, et fluxerunt aquæ, clamat David, et torrentes inundaverunt (Psal. lxxvii, 20). Et alibi: Super montes stabunt aquæ (Psal. ciii, 6). Habes in Evangelio quod cum gravis esset procella, et magnus in mari motus, ita ut trepidarent apostoli naufragii periculum, excitaverunt dormientem in puppi Dominum Jesum, et surgens imperavit vento et mari, sedata est tempestas, refusa tranquillitas (Matth. viii, 24-26). Qui potuit imperio mare totum sedare, non potuit aquas imperio movere? Atqui in diluvio sic accepimus, quod eruperint abyssi fontes (Gen. vii, 11), et quod induxerit postea spiritum, et sicaverit aquam (Gen. viii, 1): si nolunt obedisse naturam, usumque elementi imperio Dei esse conversum; vel hoc concedant potuisse immisso vento aquas currere, quod quotidie videmus in mari, ut inde aquæ currant, unde flaverit ventus. Si tempore Moysi excitato Austro valido siccatum est mare, eodem modo siccari non potuit congregatio aquarum, et **37** in mare profluere aqua, quæ postea divisa est a profundo (73) (Exod. xiv, 21). Sed discant naturam posse converti, quando petra aquas fluxit, et ferrum aquæ supernatavit, quod utique Elisæus orando facere meruit, non imperando (IV Reg. vi, 6). Si igitur Elisæus ferrum levavit contra naturam. Christus aquas movere non potuit? Sed movit, qui potuit dicere: Lazare, veni foras (Joan. xi, 43), et mortuum suscitavit; Deus enim quod jubet, facit. Itaque pari exemplo dictum accipe: Congregetur aqua, et congregata est. Dicendo autem congregetur, non solum moviteam de loco: sed etiam statuit in loco, ut non præterflueret, sed maneret.

10. Hoc itaque majoris miraculi est, quomodo omnes congregationes in unam congregationem defluerint, et una congregatio non adimpleta sit. Nan et scriptura hoc inter mirabilia constituit, dicendo: Omnes torrentes eunt in mare, et mare non adimpletur (Eccl. i, 7). Utrumque igitur ex præcepto Dei, ut fluat aqua, et non superfluat.

pressam voluit illud Basilii, φύσεως ἐστὶ ποιητικῆ.

(71) Quidam mss., quod in superficie ejus æqualitas sit.

(72) Mss. aliquot, ut ima ac solidiora. Alii ac edit. omnes: ut ima solidiora. Corb., Carn., Ben. et Th., ut ima soli ora. Germ., ut ima soli.

(73) Edit. cum paucis mss., divisa est in profundo; melius reliquit mss., a profundo, id est ab imo ad summum.

Circumscripta igitur imposito fine maria clauduntur, ne superfusa terris innudent omnia, et destituito arborum cultu, munus terrenæ fecunditatis impediunt; cognoscant igitur divini esse præcepti, operationisque cœlestis. Ait enim Dominus per nubem ad Job inter alia etiam de maris claustro: *Posui ei fines, apponens claustra et portas. Dixit autem ei: Usque huc venies, nec transgredieris, sed in te ipso conterentur fluctus tui* (Job xxxviii, 40, 41). Nonne ipsi videmus mare frequenter undosum, ita ut in altum fluctus ejus tanquam mons aquæ præruptus insurgat, ubi impetum suum ad littus illiserit, in spumias resolvi, repagulis quibusdam arenæ humilis repercussum, secundum quod scriptum est: *Aut non timebitis me, dicit Dominus, qui posui arenam fines mari* (Jer. v, 22)? Infirmissimo itaque omnium vilis sabulonis pulvere vis maris intempesta cohibetur (74), et velut habenis quibusdam cœlestis imperii præscripto sibi fine revocatur, violentique æquoris motus in sese frangitur, atque in reductos sinus suos scinditur (75).

41. Cæterum nisi vis statuti cœlestis inhiberet, quid obstaret quin per plana Ægypti, quæ maxime humilioribus jacens vallibus campestris asseritur, mare Rubrum Ægyptio pelago misceretur? Denique docent hoc qui voluerunt hæc duo sibi maria connectere, atque in se transfundere. Sesostrius Ægyptius, qui antiquior fuit, et Darius Medus, qui majoris contuitu potentiæ in effectum voluit adducere, quod ab indigena fuerat ante tentatum. Quæ res indicio est, quod superius est mare Indicum, in quo mare Rubrum, quam æquor Ægyptium quod inferius alluit. Et fortasse ne latius se mare effunderet, de superioribus ad inferiora præcipitans, ideo molimina sua rex uterque revocavit.

38 CAPUT III

Collectionem aquarum unam et continuam esse, nomina vero pro diversitate regionum diversa. Quomodo locum aquis, toto orbe diffusis, Deus paraverit. Item de lacubus et stagnis sub una congregatione comprehensis.

42. Quæro nunc, cum dixerit: *Colligatur* (76) *aqua in collectionem unam* (Gen. i, 9); quomodo diffusas per lacus, paludes, stagna, aquas, et superfusas vallibus et campis omnibusque planioribus locis, currentes fontibus atque fluminibus, una potuerit recipere collectio: aut quomodo una collectio cum hodieque diversa sint maria? Nam et

(74) Edit. omnes, *vilis sabuli pulvere vis maris in tempestate cohibetur*. Mss. omnes, *vilis sablonis aut sabulonis*... Carn., Corb., Ben., Th., Germ. et Reg. *intempesta*: alii vero ut edit., *in tempestate*.

(75) Dion. cod., *atque reductus in sinus suos scinditur*.

(76) Ita vet. edit. et cuncti fere mss. nec non infra num. 13. Edit. autem Rom. cum mss. uno aut altero, *congregetur*, etc., ut initio cap. 2, et infra cap. 4, in quibus locis eidem omnes mss. atque edit. concinunt.

(77) Rom. edit. *plerique etiam Balticum septentrionale et Caspium*, etc.

(78) Edit. omnes et mss. *plerique, portus maris*

A Oceanum mare dicimus, et Tyrrhenum, et Adriaticum, et Indicum, et Ægyptium, et Ponticum, et Propontidem, et Hellespontum, et Euxinum, Ægæum, Ionium, Atlanticum, Plerique etiam Creticum, et Septentrionale Caspium (77) appellant mare. Unde consideremus Scripturæ verba, quæ librato sunt trutinata examine.

13. *Colligatur*, inquit, *aqua in collectionem unam*. Una aquarum, jugisque et continua congregatio est, sed diversi sinus maris, ut quidam de scriptoribus forensibus ait (Plat. in *Timæo*). Namque pontus maris nostri (78) sinus amplissimus, meritoque in diversis locis diversa sunt nomina, quia vocabula aquis ex regionum vocabulis adhæserunt. Una autem congregatio aquarum, eo quod jugis unda atque continua ab Indico mari (79) usque ad Gaditani oram littoris, et inde in mare Rubrum extremo circumfusa orbem (80) terrarum includit Oceano: interius quoque Tyrrheno Adriæ, Adriæ cætera maria miscentur, nominibus distincta, non fluctibus. Unde pulchre habes, quia Deus congregationes aquarum vocavit maria (Gen. i, 10). Ita et una est generalis collectio, quæ dicitur mare, et multæ collectiones quæ maria pro regionibus nuncupantur. Sicut enim multæ terræ, ut Africa, Hispania, Thracia, Macedonia, Syria, Ægyptus, Gallia, atque Italia, pro regionum appellantur vocabulis, et una est terra: ita multa dicuntur pro locorum appellationibus maria, et unum est mare, sicut ait Propheta dicens: *Tui sunt cœli, et tua est terra, orbem terrarum et plenitudinem ejus tu fundasti, Aquilonem et mare tu creasti* (Psal. lxxxviii, 12, 13). Et ad Job ipse Dominus ait: *Conclusi autem mare portis* (Job xxxviii, 8).

44. Nunc quia una collectione diximus, illud occurrit; utrum cum per omnem fere terram et super terram fuerint diffusæ aquæ per valleltria (84) agrorum, concava montium, planitiemque camporum, modo æquoris fusa congregatio una potuerit omnes illas aquas recipere atque exinanire terras, quæ ante fuso per universum flumine stagnabantur. Nam si ita operta erant omnia; non enim diceret, visa est terra, nisi relectam vellet locis omnibus demonstrare. Si diluvium Noe tempore abscondit et montes, quando aquarum jam et super cœlos et infra firmamentum fuerat facta discretio; quanto magis dubitari non potest etiam montium vertices

D *nostris*, etc. Corb., tamen et alii quinque optimæ notæ *pontus*. Et forte eodem modo dici possit, *pontus maris*, quo usurpatur *solum terræ*, et similia.

(79) Rom. edit., *continuo a Pontico mari*, etc.

(80) Mss. aliquot et edit. Am. atque Era. *extrema circumfuso orbem*; quidam mss., *orbe*, etc. Alii aliquot et edit. Rom. *extremo circumfuso orbem*, etc. Alii denique et edit. Gill. ut nos in textu. Ibidem mss. Vict. unus. Colb. et Big., *includit Oceanus*.

(81) Sic antiquæ edit. et plures mss. Aliqui habent *fusa congregatione una*. Reg., *fusas congregatio una*. Non aspernanda lectio. Verum edit. Rom. totum locum ita consarcinat: *per omnem ferre terram fuerunt valleltria*.

illa superfusione latuisse? Quo igitur illa omnis aquarum redundantia derivata est? Quæ receptacula eam tam continua atque connexa absorbere potuerunt? De quo multus nobis potest sermo suppetere.

15. Primum quia potuit Creator omnium et ipsarum terrarum spatia diffundere; quod aliqui ante nos confirmantes, propria posuerunt sententia (82). Ego quid facere potuerit, non prætermitto: quid fecerit quod aperte Scripturarum auctoritate non didici, quasi secretum prætereo, ne forte etiam hinc alias sibi quæstiones requirant. Assero tamen secundum Scripturas, quia patuit locorum humilia, et camporum aperta diffundere, sicut ipse ait: *Ego ante te ambulabo, et montes planos faciam* (Isa. XLV, 2). Potuit etiam ipsa aquarum vis profundiora ea facere, quæ insederat: tanto fluctuum motu, tantoque æstu concitatoris elementi, qui quotidie ima pelagi torquere, et arenus, vertere soleat de profundo. Quis deinde sciat (83), in quantum se illud magnum et inausum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare, quod Britannias frementi includit æquore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit! Quis deinde non colligat quantum Lucrina et Averno in Italia, Tiberiadi quoque in Palæstina, et ei lacui qui inter Palæstinam et Ægyptum Arabiæ deserta protendit, portubusque diversis Augusti atque Trajani, cæterisque per universum orbem infusum addiderit mare?

16. Sed sunt etiam non confusi lacus, et stagna quæ non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus. Albanus quoque aliique plures, quomodo una congregatio aquarum? Sed quemadmodum dicitur, quia fecit Deus duo luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina: ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimæ. Neque enim annumerantur, quæ non conferuntur.

CAPUT IV.

Terræ præcipuam qualitatem, cum arida vocatur, significari. Quæ sint elementorum, quibus invicem connectuntur, proprietates; idque speciatim de terra disquiritur.

17. Sed ut videtur, quoniam de mari loquebamur, aliquantulum exundavimus; ad propositum revertamur, et consideremus quid sit, quod ait Dominus: *Congregetur aqua in unam congregationem, et appareat arida* (Gen. I, 9), et non dixerit, terra. Quod præclare positum quis non advertat? Terra enim potest et luto esse permista, aquis madida, cujus

(82) Codex Ben. et Cœn., *proprias posuerunt sententias* Vat. et Colb. unus, *propriam*, etc. His accedit Dion. qui adjicit: *Ego quid facere potuerit nescio; non prætermitto*, etc.

(83) Omnes edit., *Quis deinde colligat*. Sed in cunctis mss. habetur negatio.

(84) Vet. edit. cum paucis mss., *ut sit utilis, sicabilis*, Rom... *sulcabilis*.

(85) Mss. aliquot melioris notæ, *velut connexæ*

species superfusis aquis non appareat. Arida autem non solum ad genus, sed etiam ad speciem terrarum 40 refertur, ut sit utilis (84), sicca, habilis et apta culturis. Simul prospectum est, ne videatur sole magis quam Dei præcepto esse siccata, quia arida facta est antequam sol crearetur. Unde et David discernens mare et terram, ait de Domino Deo: *Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus fundaverunt* (Psal. xciv, 5), Arida enim expressio naturæ est, terra appellatio quædam simplex negotii, quæ in se habeat proprietatem. Sicut enim animal generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens: rationabile autem proprium est hominis: ita et terra potest communiter dici vel scatens aquis, vel deserta et invia, et sine aqua. Ergo et illi quæ scatet aquis, inest ut habeat ariditatem. Remota enim aqua, incipit esse arida, sicut habes scriptum: *Posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim* (Psal. cvi, 33), hoc est, de terra aquosa aridam fecit.

18. Habet ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula elementa habent, nam et aer humidam qualitatem, et aqua frigidam, et ignis calidam. Et hoc est principale proprium elementis singulis, quod ratione colligimus. Comprehendere autem sensibilibus et corporaliter si velimus, velut connexa et composita (85) reperimus; ut si terra arida et frigida, aqua frigida et humida, aer calidus et humidus, ignis calidus et siccus; et sic sibi per has jugales qualitates singula miscentur elementa. Nam terra cum sit aridæ et frigidæ qualitatis, connectitur aquæ per cognationem qualitatis frigidæ, et per aquam aeri (86) quia humidus est aer. Ergo aqua tanquam brachiis quibusdam duobus frigoris et humoris, altero terram, altero aerem videtur amplecti, frigido terram, aerem humido. Aer quoque medius inter duo compugnans per naturam, hoc est inter aquam et ignem, utrumque illud elementum conciliat sibi; quia et aquis humore, et igni calore conjungitur. Ignis quoque cum sit calidus et siccus natura, calore aeri annectitur, siccitate autem in communionem terræ ac societatem refunditur; atque ita sibi per hunc circuitum (87) et chorum quemdam concordiæ societatisque, conveniunt. Unde et Græce στοιχεῖα dicuntur, quæ Latine elementa dicimus, quod sibi convenient et concinant.

19. Huc autem progressi sumus, quia Scriptura ait, quod Deus vocaverit aridam terram, hoc est, quia quod principale est ejus, nuncupavit proprie-

composita.

(86) Omnes edit. et mss. aliquot: *et aqua aeri*, Alii plures et probatiores cum Bas., *et per aquam aeri*.

(87) Ita cunctæ edit. ac plerique mss. At nonnulli, *per hunc circuitum elementa*. Big., Gem., *elementorum, in unam concordiam societatisque compaginem conveniunt*.

tate naturæ. Naturalis enim proprietas siccitas est terræ : hæc ei prærogativa servata est. Principalis ergo siccitas. Subest etiam ut sit frigida : sed non præferuntur secunda primis. Ut autem humida sit, aquarum id affinitate sortitur. Ergo illud suum, istud alienum : suum, quod arida ; alienum, quod humida. Auctor itaque naturæ quod primo donavit, hoc tenuit ; quia istud ex natura, illud ex causa. Ex principalibus igitur, non ex accidentibus terræ debuit proprietas definiri ; ut secundum prærogativam qualitatis ejus informaretur nostra cognitio.

41 CAPUT V.

Quædam hoc Scripturæ loco addita esse nonnullos arbitrari. Maris commendatio a pulchritudine ac multiplici utilitate, sed præcipue quod insulanos anachoretas undis amplectatur, et cætus ecclesiastici figuram referat : quæ claudit pia auctoris præcatiuncula.

20. *Et vidit Deus quia bonum* (Gen. 1, 10). Non præterimus quia aliqui nec in Hebræo putant esse, nec in cæteris interpretationibus : *Quia congregata est aqua in collectiones suas, et apparuit arida, et vocavit Deus aridam terram, et collectiones aquarum vocavit maria* (Ibid). Cum enim dixerit Deus quia factum est sic, satis esse putant vocem operatoris ad celebratæ operationis indicium. Sed quia in aliis quoque creaturis habet et definitionem præceptionis, et repetitum operationis vel indicium, vel effectum, ideo nos non putamus absurdum id quod perhibetur additum, etiamsi cæteris interpretibus vel veritas doceatur suppetere, vel auctoritas. Multa enim non otiose a Septuaginta viris Hebrææ lectioni addita et adjuncta comperimus.

21. Vidit ergo Deus quia bonum mare. Etsi pulchra sit species hujus elementi, vel cum surgentibus albescit cumulis ac verticibus undarum, et cautes nivea rorant aspergine, vel cum æquore crispanti, clementioribus auris, et blando serenæ tranquillitatis purpurascens præfert colorem, qui eminus spectantibus frequenter offunditur, quando non violentis fluctibus vicina tundit littora, sed velut pacificis ambit et salutatur amplexibus, quam dulcis sonus, quam jucundus fragor, quam grata et consona resultatio, ego tamen non oculis æstimatum creaturæ decorem arbitror : sed secundum rationem operationis judicio operatoris convenire, et congruere definitum.

22. Bonum igitur mare, primum quia terras necessario suffulcit humore, quibus per venas quasdam occulte succum quemdam haud inutilem subministrat. Bonum mare, tanquam hospitium fluviorum, fons imbrium, derivatio alluvionum, invecio com meatuum, quo sibi distantes populi copulantur, quo præliorum removentur pericula, quo barbaricus furor clauditur, subsidium in necessitatibus, refugium in periculis, gratia in voluptatibus, salubritas valetudinis, separatorum con-

(88) Mss. aliquot, *tranquillo fluctuum choro, hymnis ; quidam, hymni sanctorum, etc.* Rom.

A junctio, itineris compendium, transfugium laborantium, subsidium vectigalium, sterilitatis alimentum. Ex hoc pluvia in terras transfunditur ; siquidem de mari aqua radiis solis hauritur, et quod subtile ejus est, rapitur : deinde quanto altius elevatur, tanto magis etiam nubium obumbratione frigescit, et imber fit qui non solum terrenam temperat siccitatem, sed etiam jejuna arva fecundat.

23. Quid enumerem insulas, quas velut monilia plerumque prætexit, in quibus ii qui se abdicant intemperantiæ sæcularis illecebris, fide 42 continentia proposita eligunt mundo latere, et vitæ hujus declinare dubios anfractus ? Mare est ergo secretum temperantiæ, exercitium continentia, gravitatis secessus, portus securitatis, tranquillitas sæculi, mundi hujus sobrietas, tum fidelibus viris atque devotis incentivum devotionis, ut cum undarum leniter alluentium sono certent cantus psallentium, plaudant insulæ tranquillo fluctuum sanctorum choro, hymnis sanctorum personent (88). Unde mihi ut omnem pelagi pulchritudinem comprehendam quam vidit operator ? Et quid plura ? Quid aliud ille contentus undarum, nisi quidam contentus est plebis ? Unde bene mari plerumque comparatur Ecclesia, quæ primo ingredientis populi agmine totis vestibulis undas vomit : deinde in oratione totius plebis tanquam undis refluentibus stridet, cum responsoriis psalmodiarum, cantus virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonus undarum fragor resultat. Nam illud quid dicam, quod unda peccatum abluit, et sancti Spiritus aura salutaris aspirat ?

24. Det nobis Dominus illa successum flumina prospero ligno currere, tuto portu consistere, nequitia spiritualis graviora quam ferre possumus, tentamenta nescire, fidei ignorare naufragia, habere pacem profundam : et si quando aliquid sit, quod graves nobis sæculi hujus excitet fluctus, evigilantem pro nobis habere gubernatorem Dominum Jesum, qui verbo imperet, tempestatem mitiget, tranquillitatem maris refundat, cui est honor et gloria, laus, perpetuitas a sæculis et nunc et semper, in omnia sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT VI. (Sermo V.)

Terræ suam speciem, quæ in germinatione ac viriditate posita est, percommode additam esse ; vocem Dei fecunditatis causam præbere : quod quidam solis colori perperam acceptum ferunt.

25. Discedente aqua, conveniebat ut species terræ daretur et gratia, ut invisibilis et incomposita desineret esse. Nam plerique etiam hoc dicunt esse invisible, quod speciem non habet ; et ideo accipiunt terram invisibilem fuisse, non quia videri non posset a summo Deo vel angelis ejus, nam adhuc homines creati non erant, vel etiam pecudes, sed quia sine sua specie erat. Species autem terræ est germinatio et viriditas agri. Unde ut et

edit., *tranquillo motu fluctuum, sanctorum chori hymnis personent.*

visibilem eam et compositam faceret Deus, ait : *Germinet terra herbam feni, seminans semen secundum genus, et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus, cujus semen suum in ipso* (89) (*Gen. 1, 11*).

26. Audiamus verba veritatis, quorum series salus est audientium. Prima enim illa vox Dei singulis creaturis impertita gignendis, lex naturæ est, quæ terris in omne ævum remansit, futuræ successionis datura præscriptum, quemadmodum vel generandi vel fructuandi in reliquum usus adolesceret. Prima itaque germinatio **43** est, quando nascentia videntur erumpere : deinde cum eruperit et profecerit germen, fit herba : herba quoque ubi paululum processerit, fit fenum. Quam utilis, quam vehemens vox. *Germinet terra herbam feni*, hoc est, ipsa per se germinet terra, nullum alterius quærat auxilium, non cujusquam indigeat ministerio.

27. Solent enim plerique dicere : Nisi clementior solis calor tepefecerit terras, et quodam modo radiis suis foverit, non poterit germinare terra ; et propterea gentes divinum honorem deputant soli ; quod virtute caloris sui terrarum penetret sinus, sparsaque foveat semina, vel rigentes gelu venas arborum relaxet. Audi ergo Deum velut hanc vocem emittentem : Conticescat ineptus sermo hominum qui futurus est, facessat vana opinio. Antequam solis fiat luminare, herba nascatur ; antiquior ejus sit prærogativa, quam solis. Ne error hominum convalescat, germinet prius terra, quam fetus solis accipiat. Sciant omnes solem auctorem non esse nascentium, Dei clementia terram relaxat, Dei indulgentia prorumpere facit fructus. Quomodo sol vivendi usum ministrat oriundis, quando illa prius divinæ operationis vivificatione sunt edita, quam sol in hos vivendi usus veniret ? Junior est herbis, junior feno.

CAPUT VII

Cur pabulum pecori prius creatum, quam cibus homini. Herbum virentem humanæ imaginem esse conditionis, cujus fragilitas eleganti descriptione exponitur. Ejusdem herbæ imitatores in fructu ferendo nos esse oportere ; ubi Manichæi Eunomia-nique perstringuntur.

28. Et forte miretur aliquis quod prius pecori pabulum, quam cibus homini sit creatus. In quo primum profundum Dei (90) debemus advertere, quod etiam minima quæque non negligat, sicut in Evangelio Sapientia Dei dicit : *Respicite volatilia cæli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, et Pater vester cælestis pascit illa : nonne vos pluris estis illis* (*Matth. vi, 26*) ?

(89) Edit. Rom. et LXX Interp., *secundum genus, et secundum similitudinem suam, et lignum pomiferum faciens fructum secundum genus suum, cujus semen suum sit in ipso*. Deest, *secundum similitudinem suam* ; in Vulg. et in vet. edit. Ambr. sicut et in mss. quos secuti sumus.

(90) Edit. cum paucis mss., *profundum Dei consilium*. Cod. vero plures et potiores vocem consi-

A Cum enim illa pascuntur Dei gratia, nemo sibi debet de sua industria et virtute blandiri. Deinde quia simplicem victum et naturalem cibum reliquis cibis debuit anteferre. Hic enim sobrietatis est cibus, reliqui deliciarum atque luxuriæ : hic communis omnibus animantibus cibus, ille paucorum. Exemplum itaque frugalitatis, magisterium parcimoniam est, herbæ simplicis victu olerisque vilis aut pomi contentos esse omnes oportere quem natura obtulit, quem liberalitas Dei prima donavit. Ille salubris, ille utilis cibus, qui morbos repellat, qui resecet cruditates, nullo hominum partus labore, sed divino effusus munere, sine satione fruges, fructus sine semine, tam dulcis, tam gratus, ut etiam repletis voluptati atque usui sit. Denique ad primas datus mensas, ad secundas remansit.

B 29. Quid autem creaturæ hujus attexam miraculum, **44** et sapientiæ operatricis argumentum exprimam ? In hac enim germinum specie, et illo virentis herbæ munere imago est vitæ humanæ, et naturæ conditionisque nostræ insigne quoddam spectatur, et speculum elucet. Illa herba et flos feni figura est carnis humanæ, sicut bonus divinitatis interpres organo suæ vocis expressit, dicens : *Clama — Quid clamabo ? Omnis caro fenum, et omnis gloria hominis ut flos feni. Aruit fenum, et flos decidit : verbum autem Domini manet in æternum* (*Isa. xl, 6, 8*). Dei sententia vox humana est. Dicit Deus, *Clama* : sed in ipso Isaia loquitur. Ille respondit : *Quid clamabo ?* Et tanquam quid loqueretur audisset, adjunxit : *Omnis caro fenum*. Et **C** vere ; viret enim gloria hominis in carne quasi fenum : et quæ putatur esse sublimis, exigua quasi herba est, præmatura ut flos, caduca quasi fenum germinat vitæ viriditatem in specie, non in fructu soliditatem, hilatoris vitæ quasi flos prætendens jucunditatem, breviori spatio occasura, sicut herba feni, quod priusquam evellatur, arescit. Quæ enim firmitudo in carne, quæ salubritas potest esse diuturna ?

30. Hodie videas adolescentem validum, pubescentem, ætatis viriditate florentem, grata specie, suavi colore ; crastina die tibi facie et ore mutatus occurrit : et qui pridie tibi lautissimus (91) decoræ formæ visus est gratia, alio die miserandus apparet ægritudinis alicujus infirmitate resolutus. **D** Plerosque aut labor frangit, aut inopia macerat, aut cruditas vexat, aut vina corrumpunt, aut senectus debilitat, aut eviratos deliciæ reddunt, luxuria decolorat. Nonne verum est, quia aruit fenum, et flos decidit ? Alius avis atavisque nobilis, et majorum honestatus infulis, pro-

lium non agnoscunt.

(91) Vet. edit. et nonnulli mss., *pridie tibi lautissimus*. Reg., *laudatissimus*. Utrumque deest in probatissimis mss., quorum alii legunt *pridie tibi decore*. Corb. secunda manu, *decorus formæ visus est gratia* ; alii autem, *pridie tibi decore formæ visus est gratior*.

sapiæ veteris clarus insignibus, amicis abundans, stipatus clientibus et utrumque latus tectus, producens maximam ac reducens familiam, repente aliqua accidentis periculi mole turbatus, destituitur ab omnibus, a sodalibus derelinquitur, impugnatur a proximis. Ecce verum est, quia sicut fenum vita hominis, priusquam evellatur, arescit. Est etiam qui dudum ubertate affluens copiarum, liberalitatis fama per ora volitans singulorum, clarus honoribus, præeminens potestatibus, tribunalibus celsus, solio sublimis, beatus populis æstimatus, dum præconum clamore deducitur, subita rerum conversione in eum carcerem rapitur, quo alios ipse detruserat, et inter reos suos imminentis pœnæ deslet ærumnam. Quantos pridie caterva plaudentium, et invidiosa frequentis populi domum (92) pompa deduxit, et nox una gloriosæ illum splendorem deductionis abolevit, ac repentinus lateris dolor, effusis gaudiis, luctuosam gravis successionem mœroris admiscuit! Hujusmodi igitur est gloria hominis sicut flos feni : quæ etiam cum defertur nihil operibus adjungit (93), in qua nullus fructus acquiritur; et cum amittitur, evanescit, omnem scenam hominis, et quam desuper obumbrabat repente destituens, et quam intus animabat.

45 31. Atque utinam imitemur hanc herbam, de qua ait Dominus : *Germinet terra herbam feni, seminans semen secundum genus, et secundum similitudinem* (Gen. I, 11). Seminemus igitur semen secundum genus. Quod sit genus, audi dicentem oportere nos querere illud divinum, si quomodo illud tractare possimus aut invenire : *Quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et sumus, et movemur : sicut quidam vestrum, inquit, dixerunt cujus et genus sumus* (Act. XVII. 27, 28). Secundum hoc genus seminemus semen non in carne, sed in spiritu. Non enim carnalia, sed spiritualia seminare debemus, qui ad vitam pervenire volumus æternam. Quæ sit autem similitudo, non ignoras, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus es. Herba generi respondet suo, tu non respondes tuo generi. Tritici granum sparsum terræ generis sui gratiam reddit, et tu degeneras. Fruges non adulterant sui sinceritatem seminis, tu adulteras puritatem animæ, vigorem mentis, corporis castitatem.

32. Non agnoscis opus esse te Christi. Manibus suis, ut legimus, et ille formavit te, et tu, Manichæe, alterum (94) tibi asciscis auctorem. Pater Deus dicit ad Filium : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* (Gen. I, 26); et tu, Pho-

(92) Edit. omnes, *faventis populi frequens domum*, etc.

(93) Edit. nonnullæ Paris., *nihil opis adjungit*. Codex Dion. et Germ., *nihil opibus...* Cœn., *nihil operis*, etc.

(94) Mss. septem : *et tu, Manichæe, adulterum*. Alii melioris notæ atque edit., *et tu, Maniche, alterum*, etc.

(95) *Sed totum ex toto exprimens*. Deest in quin-

tiniano, dicis quia in constitutione mundi adhuc non erat Christus; et tu, Eunomiane, dicis quia dissimilis est Patri Filius. Nam si imago, non dissimilis utique : sed totum ex toto exprimens (95) Patrem, quem Pater substantiæ suæ unitate signavit. Pater dicit : *Faciamus*; et tu cooperatorem negas? Quod dixit Pater, Filius fecit: et tu æqualem negas, in quo complacuit Pater.

CAPUT VIII.

De virtute seminaria; deque germinandi ac fructificandi modo plane mirabili : ita de terræ feracitate, agri pleni pulchritudine, herbarum salubritate ac remediis.

33. *Germinet, inquit, terra herbam feni secundum genus* (Gen. I, 11). In omnibus quæ dicuntur nascentia terræ, primum germen est; ubi se paululum sustulerit, fit herba, postea fenum, inde fit fructus. Sunt nascentia quæ de radice germinant, ut arbores quæ non sunt satæ, ex aliarum arborum radice nascuntur. In arundine videmus quomodo in extremo ejus velut quidam fit nodus e latere, et inde alia arundo germinat. Est ergo in radice vis quædam seminarii. Insitiva quoque in superioribus germinant. Aliis ergo a radice (96), aliis diverso munere series successionis acquiritur. Inest enim nascentibus singulis aut semen, aut virtus aliqua seminaria, et ea secundum genus; ut quod nascitur ex ea, simile eorum quæ sata sunt, vel quorum de radice sit, germinet. De tritico triticum de milio milium, de pyro pyrus albo flore prorumpit: castanea, quoque surgit de radice castaneæ.

34. *Germinet, inquit, terra herbam feni secundum genus*. Et continuo parturiens terra novos se fudit in partus, et induit se amictum viriditatis, 46 gratiam fecunditatis assumpsit, diversisque compta germinibus, proprios suscepit ornatus. Miramur quod tam cito germinaverit; quanto majora miracula sunt, si spectes singula, quemadmodum vel jacta in terram semina resolvantur, ac nisi mortua fuerint, nullum fructum afferant : si vero fuerint quadam sui morte resoluta, in uberiores fructus resurgant. Suscipit igitur granum tritici putris gleba (97), et sparsum cohibet occasio (98) ac velut materno terra gremio fovet et comprimit. Inde cum se granum illud resolverit, herbam germinat, grata ipsa jam species herbescentis viriditatis, quæ statim genus sativi similitudinis sui prodit; ut in ipso suæ stirpis exordio cujus generis herba sit recognoscas, atque in herbis fructus appareat; paulatimque adolescit ut fenum, culmoque pubescens erigitur et assurgit. Ast ubi se geniculata jam spica sustulerit, vaginæ quædam futuræ frugique mss. optimæ notæ, *ex toto*.

(96) Edit. Gill. ac Rom., *Aliis ergo a semine*.

(97) Quinque mss. non malæ notæ, *nutrix gleba*. Melius alii et edit. : *putris gleba*, id est solubilis, ut Virg., I Georg. :

Et zephyro putris se gleba resolvit.

(98) Hoc est, comminutio glebarum.

parantur, in quibus granum formatur interius; ne tenera ejus primordia aut frigus lædat, aut solis æstus exurat, aut ventorum inclementia, vel imbrium vis sæva decutiat. Succedunt quidam ordines spicæ, mirabili arte formati, vel ad speciem grati, vel ad tutatem nexu quodam inter se naturalis colligationis astricti, quos providentia divina formavit. Et ne frugis numerosioris pondere velut quædam cedat fultura culmorum, vaginis quibusdam ipse culmus includitur, ut geminatis viribus frugem possit multiplicem sustinere, ne impar oneri curvetur in terram. Tum supra ipsam spicam vallum struitur aristarum, ut quasi quadam in arce prætendat, ne avium minorum morsibus spica lædatur, aut suis exuatur fructibus, aut vestigiis proteratur.

35. Quid dicam quemadmodum clementia Dei humanæ prospexerit utilitati? Feneratum terra restituit quod accepit, et usurarum cumulo multiplicatum. Homines sæpe decipiunt, et ipsa feneratorum suum sorte defraudant: terra fidelis manet. Et si quando non solverit, si forte adversata fuerit frigoris inclementia, aut nimia siccitas, aut immensa vis imbrium, alio anno superioris anni damna compensat; ita et quando proventus spem destituit agricolæ, nihil terra delinquit: et quando arridet, ubertas fecundæ matris se id partus effundit, ut nunquam ullum dispendium suo inferat creditori.

36. Quæ vero species pleni agri! Qui odor! Quæ suavitas! Quæ voluptas agricolarum! Quid digne explicare possumus, si nostro utamur alloquio? Sed habemus Scripturæ testimonia, quibus agri suavitatem benedictioni et gratiæ sanctorum advertimus comparatam, dicente sancto Isaac: *Odor filii mei sicut odor agri pleni* (Gen. xxviii, 27). Quid igitur describam purpurascens violas, candida lilia, rutilantes rosas, depicta rura nunc aureis, nunc variis, nunc luteis floribus, in quibus nescias utrum species amplius florum an vis odora delectet? Pascuntur oculi grato spectaculo, longe lateque odor spargitur, cujus suavitate complemur. Unde divine Dominus ait: *Et species agri mecum est* (Psal. xlix, 41); cum ipso est enim quam ipse formavit. Quis enim alius artifex possit tantam rerum singularum exprimere venustatem? *Considerate alia agri* (Matth. vi, 28), quantus sit candor in foliis, quemadmodum stipata ipsa folia ab imo ad summum videantur assurgere, ut scyphi exprimant formam, ut auri quædam species intus eflulgeat, quæ tamen vallo in circuitu floris obsepta nulli pateat injuriæ. Si quis hunc florem decerpat, et sua solvat in folia, quæ tanti est artificis manus quæ possit lili speciem reformare? Quis tantus imitator naturæ, ut florem hunc redintegrare præ-

(99) Mss. Big., Colb. et Corb., *oleæ ac rosæ* Mss. Gem. et Rem., *oleæ ac rosa*.

(1) Quatuor mss., *lolium*. Alii; melius *conium*. Namque ita Basil.: *μετὰ τοῦ σίτου τὸ κόνηιον, cum*

sumat, cui Dominus tantum testimonium tulit, ut diceret: *Nec Salomon in omni gloria sua sic vestiebatur, sicut unum ex istis* (Ibid. 29)? Rex opulentissimus et sapientissimus inferior judicatur, quam hujus floris pulchritudo.

37. Quid enumerem succos herbarum salubres? quid vigultorum ac faliorum remedia? Cervus æger ramusculos oleæ mandit, et sanus fit. Locustas quoque folia oleæ arrosa (99) liberant ab ægritudine. Rubi folia superjacta serpenti, interimunt eum. Culices non tangent te, si absinthii herbam cum oleo coquas, et eo te perunxeris.

CAPUT IX.

Noxia cum utilibus non sine ratione generari: eum quod uni noxium, alteri sit utile; atque ad noxia evitanda instinctum brutis hominibus rationem Deus indiderit. Quam decens ordo in terræ fructificatione servatus.

38. Sed forte dicant aliqui: Quid quod cum utilibus etiam lethalia et perniciose generantur? Cum tritico conium (1) quod inter alimenta vitæ noxium reperitur, et nisi prævisum fuerit, consuevit saluti nocere. Inter alia quoque nutrimenta vitæ helleborum deprehenditur. Aconita quoque fallunt frequenter, et decipiunt colligentem. Sed hoc ita est, ac si reprehendas terram, quia non omnes homines boni. Sed quod plus est accipe, quia non omnes boni angeli in cælo. Sol ipse præ nimio calore spicas torret, adurit autem gignentium prima exordia. Luna quoque viantibus iter demonstrat latronum prodit insidias. Num igitur dignum est ut in his quæ utilia sunt, posthabentes Conditoris gratiam confiteri, propter aliqua alimentorum noxia Creatoris prospicientiæ derogemus, quasi vero omnia gulæ causa debuerint procreari aut exigua sint quæ ventri nostro divina indulgentia ministraverit? Definitæ nobis escæ sunt, et notæ omnibus, quæ et voluptatem generent, corporis salubritatem.

39. Singula autem eorum quæ generantur e terris, specialem quamdam rationem habent, quæ pro virili portione complent universæ plenitudinem creaturæ. Alia ergo esui, alia alii nascuntur usui (2). Nihil vacat, nihil inane germinat terra. Quod tibi putas inutile, aliis utile est; imo ipsi tibi frequenter alio est usu utile. Quod escam non adjuvat, medicinam suggerit: et sæpe eadem quæ tibi noxia sunt, avibus aut feris innoxium ministrant pabulum. Denique sturni vescuntur conium, nec fraudi est eis, quoniam per qualitatem sui corporis venenum succi lethalis evadunt. Frigida enim vis ejus est succi, quam subtilibus porris in cordis sui sedem ducentibus, præcoci digestionem præveniunt, priusquam vitalia ipsa pertinet. Helleborum autem periti loquuntur escam esse et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam

frumento cicuta.

(2) Quinque mss., et Rom. edit. addunt: *alia polui*, quod in mel, notæ mss. desideratur. Reg., *Alia ergo usui, alia nascuntur esui*.

temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitent. Etenim si ratione medicinæ plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui videtur esse contrarium : quanto magis proprietate naturæ ad cibum proficit, quod medica manu convertitur ad salutem! Per mandragoram quoque somnus frequenter accersitur, ubi vigiliarum ægri affligantur incommodo. Nam quid de opio (3) loquar, quod etiam nobis quotidiano prope usu innotuit, quoniam dolores eo gravissimi internorum sæpe viscerum sopiuntur? Nec illud præterit, quod conio plerumque furores libidinum marcuerunt, et helleborum vetustæ passiones ægri corporis sunt solutæ.

40. Non solum igitur nulla in his reprehensio Creatoris, sed etiam incrementum est gratiarum. Siquidem quod ad periculum putabas esse generatum, ad remedia tibi salutis operatur. Nam et id quod periculi est, per providentiam declinatur : et id quod salutis, per industriam non amittitur. An non oves et capræ ea quæ sibi noxia sunt declinare didicerunt, et solo odore per quoddam naturæ mysterium (4), cum sint rationis expertes, rationem tamen evadendi periculi, vel tuendæ salutis agnoscunt, noxiaque pariter ac profutura distinguunt ; ita ut plerumque cum armata venenis tela senserit, notas petere herbas atque his remedium vulnere dicantur adhibere? Cibus illis ergo medicina est, ut resilire sagittas videas e vulnere, et fugere venena, non serpere. Denique cervis cibus venenum est. Coluber cervum fugit, leonem interficit : draco elephantem ligat, cujus ruina mors victoris est. Et ideo summa vi utrinque certatur ; ille ut pedem alliget, in quo casus vincti sibi nocere non possit ; iste ne posteriore extremus pede, aut calle capiatur angusto, ubi vel ipse se non queat retorquere, et draconem gravi proterere vestigio, vel sequentis elephantis auxilium non habere.

41. Ergo si irrationabilia animalia norunt quibus sibi aut medicentur herbis, aut subsidiis opem afferant ; homo nescit cui rationabilis sensus innascitur, aut tam alienus a vero est, ut quæ cuique apta sint usui minime deprehendat : aut ita naturæ ingratus bonis, ut quoniam taurini haustus sanguinis lethalis est homini, propterea putet laboriosum animal aut nasci non debuisse, aut sine sanguine debuisse generari, cujus 49 virtus ad cultum agrorum utilis, ad usum plaustorum habilis, ad alimoniam suavis, diverso munere fulcit agricolas, quibus Deus, si bona sua norint, universa donavit dicens : *Germinet terra herbam feni, spi-*

(3) Edit. Gill. ac non pauci mss., *de apio*. Basil. tamen et cum eo reliqui mss. et edit. *de opio*.

(4) Ita mss. antiquioris manus, atque edit. Am. Pet., Era. et Gill. in margine. Cæteri mss. et edit. Gill. ac Rom., *ministerium*.

(5) Ita vet. edit. et mss. aliquot optimæ notæ. Rom. edit. et mss. nonnulli expungunt, *que*. Vict. unus, Dion., Gem., Colb., Big. et Corb. unus legunt : *atqui in arborum germinibus, reliquisque*

fructibus. Vict. alter, *atque in arboribus, reliquisque*, etc.

42. Quam decorum autem quod non statim fundere terras semen jussit et fructus : sed primum germinare, deinde herbescere campos statuit, postea secundum proprietatem sui generis semen adolescere, ut nunquam arborum vacaret gratia, quæ grato primum decore vernarent, postea fructuum suggererent utilitatem!

CAPUT X.

Semina nunquam proprie degenerare, cum eorum non mutetur genus, sed perfectio : lolium enim ac zizania e frumenti semine nequaquam nasci. Verbum Dei miram terræ fecunditatem contulisse antequam homo peccaret ; attamen terram etiam nunc ea non prorsus esse destitutam.

43. Sed forte quis dicat : Quomodo secundum genus terra profert semina, cum plerumque semina jacta degenerent, et cum bonum triticum fuerit seminatum, decolor ejus species, et inferior forma reddatur? Sed hoc si quando accidit, non ad translationem generis, sed et ægritudinem quamdam et inæqualitatem seminis videtur esse referendum. Non enim desinit esse triticum, si aut frigore aduratur, aut imbre madidetur (6) : sed specie magis quam genere, colore quoque et corruptione mutatum. Denique frequenter madidata frumenta in sui generis speciem revertuntur, si aut sole, aut ignibus torreantur, aut diligentibus commissa cultoribus, aeris temperie, terrarumque feracium ubertate foveantur. Itaque reparatur in sobole, quod degeneraverat in parente. Unde non periclitamur, ne præceptum illud Dei cujus usus naturæ inolevit, in reliquum successionis vitio destitutum sit, cum hodieque in seminibus generis sui sinceritas reser- vetur.

44. Nam lolium et reliqua adulterina semina quæ frugibus sæpe miscentur, zizania nuncupari Evangelii lectione cognovimus (*Matth. XIII, 25*) : sed ea proprium quoddam genus habent, non ex tritici semine in aliud genus seminis decolori mutatione translata, degenerem traxere naturam. Denique hoc docet Dominus dicens : *Simile est regnum cælorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo ; cum autem dormirent homines, venit inimicus ejus, et superseminavit zizania inter triticum (Ibid., 24, 25)*. Advertimus utique quod zizania et triticum ut nominibus, ita et genere videantur esse discreta. Denique et servi dixerunt ad patrem familias : *Do-*

fructibus. Vict. alter, *atque in arboribus, reliquisque*, etc.

(6) Edit. Am. et Pet. cum Ben. ms., *si aut austrigine*. Carn. ms. inter lineas, sed eadem manu, *si aut ustrigine*, hoc est *uredine*. Aliæ edit. ac mss. omnes, *si aut frigore*. Et forte allusum est ad illud Virg. i *Georg.* :

Et boreæ penetrabile frigus adurat.

mine, nonne bonum semen seminasti in 50 agro tuo? Unde ergo habet zizania? Et ait illis: inimicus homo hoc fecit (Ibid., 27. 28). Aliud enim est semen diaboli, aliud semen est Christi quod seritur ad justitiam. Denique aliud Filius hominis, aliud diabolus seminavit. Adco diversa natura utriusque seminis, ut contrarius seminator sit. Quod seminat Christus, regnum est Dei: quod seminat diabolus, peccatum est. Quomodo igitur potest unius generis esse regnum atque peccatum? Sic est, inquit regnum Dei, quemadmodum si homo jactet semen super terram.

45. Est et homo qui seminat verbum, de quo scriptum est: *Qui seminat, verbum seminat* (Marc. iv, 14. Hic homo verbum seminavit super terram, quando dixit: *Germinet terra herbam*, et subito terrarum germina pullularunt, et diversæ rerum species refulserunt. Hinc pratorum virens gratia abundantiam pabuli ministravit: inde camporum spica flavescens, imaginem pelagifluctuantis commotione segetis uberius expressit. Sponte omnes fructus terra suggestit: etsi arata sine cultore esse non poterat, nondum enim erat formatus agricola; inarata tamen opimis messibus redundabat, et haud dubito an majore proventu. Siquidem nec cultoris desidia terrarum destituere poterat ubertatem. Nunc enim fecunditas unicuique pro merito laboris acquiritur, ubi cultus spectatur agrorum; et negligentia vel offensa, aut diluviis pluviarum, aut terrarum ariditatibus, aut grandinis jactu, aut quacunque ex causa, soli uberis sterilitate mulctatur (7). Tunc autem proventu spontaneo terra fructus locis omnibus invehebat; quoniam is præceperat, qui universorum est plenitudo. Verbum enim Dei fructificabat in terris, nec ullo adhuc erat terra dannata maledicto. Antiquiora enim mundi nascentis exordia, quam nostra peccata sunt; et recentior culpa propter quam condemnati sumus in sudore vultus nostri panem manducare, sine sudore (8) alimenta nescire.

46. Denique hodieque fecunditas terræ veterem affluentiam spontaneæ usu fertilitatis operatur. Quam multa sunt enim quæ adhuc sponte generentur! Sed etiam in his ipsis quæ manu quærentur, magna ex parte manent nobis divina beneficia, ut frumenta ipsa quiescentibus inferantur. Quod propositæ docet lectionis exemplum, dicente Domino: *Quia sic est regnum Dei quemadmodum si homo jactat semen super terram, et obdormiat, inquit, et exurgat nocte et die, et semen germinet, et increseat, dum nescit ille* (Marc. iv, 26, 27). Ul- tro enim terra fructificat, primo herbam, deinde

(7) Codex Dion., Vict. unus, Corb. etiam unus, et Colb., *Soli ubertas sterilitate*. Vict. alter, et Cœn.: *corrupti aeris sterilitate*.

(8) Sic decem mss. optimæ notæ. Alii, et edit., *sine dolore*.

(9) Edit. omnes: *floribus immista teneris*.

A spicam, deinde plenum triticum in spica. Et cum produxerit fructum, statim mittit falcem, quoniam adest messis. Dormienti igitur tibi, o homo, et nescienti fructus suos ultro terra producit. Dormis et surgis, et frumenti per noctem incrementa miraris.

51 CAPUT XI.

De ortu arborum: atque inibi de rosa quæ primo sine spinis nata, illis postmodum inhorruit, et vitæ nostræ speculum facta est.

47. Diximus de herba feni, nunc dicamus de ligno fructuoso faciente fructum secundum genus, cujus semen ejus in ipso sit. Dixit et facta sunt, et subito, ut supra floribus, herbarumque viriditatibus, ita hic nemoribus terra vestita est. Concurrebant arbores, consurrexere silvæ, vertices repente montium fronduerunt. Hinc pinus, hinc cupressus in alta se extulerunt cacumina, cedri et piceæ convenerunt. Abies quoque non contenta terrenis radicibus atque aërio vertice, etiam casus marinos tuto subitura remigio, nec solum ventis, sed etiam fluctibus certatura processit. Nec non et laurus assurgens odorem suum dedit nunquam suo exuenda velamine. Umbrosæ quoque ilicis verticem protulerunt, inhorrentem comam hibernis quoque temploribus servaturæ. Hoc enim in singulis privilegium natura denuit in reliquum, quod sub ictu mundi surgentis accepit: et inde manet sua ilicibus prærogativa, manet cupressibus, ut nulli venti eas crinis sui honore despolient.

48. Surrexerat ante floribus immista terrenis (9) sine spinis rosa, et pulcherrimus flos sine ulla fraude vernabat: postea spina sepsit gratiam floris, tanquam humanæ speculum præferens vitæ, quæ suavitatem perfunctionis suæ finitimis curarum stimulis sæpe compungat. Vallata est enim elegantia vitæ nostræ, et quibusdam sollicitudinibus obseptata, ut tristitia adjuncta sit gratiæ. Unde cum unusquisque aut suavitate rationis, aut prosperioris cursus successibus gratulatur meminisse culpæ eum convenit, per quam nobis in paradisi amœnitate florentibus spinæ mentis, animæque sentes jure condemnationis ascripti sunt. Irrutiles igitur licet, o homo, aut splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est, semper est sentis (10), semper inferiora tua respice, super spinas germinas (11), nec prolixa gratia manet: brevi unusquisque decurso ætatis flore (12) marcescit.

CAPUT XII

Laudatur vitis, et cum Ecclesia comparatur: nec non exemplum ejus nobis ad imitationem proponitur.

49. Sane ut caduca tibi noveris communia esse

(10) Edit. omnes. et mss. aliquot omittunt *semper est sentis*; quæ verba e mss. decem probatissimis restituimus.

(11) Mss. Cœn. et Vict. unus; *semper spinas germinas*.

(12) Tres mss. ævi remotioris: *decor suavitatis*

cum floribus, ita etiam læta cum vitibus, quibus generatur vinum, quo cor hominis lætificatur. Atque utinam, o homo, hujus generis imiteris exemplum, ut ipse tibi lætitiā jucunditatemque fructifices! In te ipso suavitas tuæ gratiæ est (13), ex te pullulat, in te manet, intus 52 tibi inest, id est, in te ipso quærenda jucunditas tuæ est conscientiæ. Ideo ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de putatorum tuorum fontibus* (Prov. v, 15). Primum omnium nihil gratius florentis odore vitis. Siquidem de flore earum succus expressus poculi genus conficit, quod et voluptati et salutis sit. Deinde quis non miretur ex acini vinacio vitem usque in arboris summum cacumen prorumpere, quam velut quodam amplexu fovet, et quibusdam brachiis ligat, et circumdat lacertis, pampinis vestit, sertis uvarum coronat? Quæ ad imitationem vitæ nostræ primum vivam defigit radicem, deinde quia natura flexibilis et caduca est, quasi brachiis quibusdam (14), ita et claviculis quidquid apprehenderit, stringit, hisque se erigit et attollit.

50. Hujus est similis plebs Ecclesiæ, quæ velut quadam fidei radice plantatur, et reprimitur humilitatis propagine, de qua pulchre ait Propheta: *Vineam ex Ægypto transtulisti, et plantasti radices ejus, et replesti terram* (15): *operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei: extendisti palmites ejus usque ad mare, et usque ad flumen propagines ejus* (Psal. LXXIX, 9-12). Et per Isaiam ipse Dominus locutus est dicens: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi: et maceriam circumdedi, et circumfodi vineam Sorech, et ædificavi turrin in medio ejus* (Isa. v, 1, 2). Circumdedit enim eam velut vallo quodam cœlestium præceptorum, et angelorum custodia. Immittet enim angelus Domini in circuitu timentium eum. Posuit in Ecclesia velut turrin apostolorum et prophetarum atque doctorum, qui solent pro Ecclesiæ pace prætere. Circumfodit eam, quando exoneravit terrenarum mole curarum. Nihil enim magis mentem onerat, quam istius mundi sollicitudo et cupiditas vel pecuniæ vel potentiæ. Quod tibi demonstratur in Evangelio (Luc. XIII, 11-13), cum legis, quia illa mulier quæ habebat spiritum infirmitatis, inclinata erat ut sursum respicere non posset. Curvata enim erat anima ejus, quæ inclinabatur ad terrena compendia, et cœlestem gratiam non videbat. Respexit eam Jesus, et vocavit, et statim mulier onera terrena deposuit. His cupiditatibus etiam illos onera-

flore, etc. Alii quinque, *decursu ætatis flore, etc.* Reliqui, et edit. ut in textu.

(13) Edit omnes, *suavitatis tuæ gratia est.*

(14) Rom. edit.: *claviculis quasi manibus quibusdam.* Ubi respexisse editores ad locum e lib. Cic. *De senect.* satis credibile est. Neque negaverim Ambrosium et quod hic de vite, et quod paulo ante de frumento dictitavit, ex eodem oratore mutatum esse. Verum contra edit. et mss. auctoritatem nihil mutuo.

(15) Ita vet. edit. et novem mss. At Carn., Corb. et Th. cum LXX et Rom. Psalterium, *repleta est terra.* Alii mss. et edit. Rom., *replevit terram.*

atos fuisse demonstrat, quibus ait: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam* (Matth. XI. 28). Ergo illa anima mulieris quasi circumfossa respiravit, et erecta est.

51. Sed eadem vitis ubi circumfossa fuerit, religatur et crigitur, ne reflectatur in terram. Reciduntur alia sarmenta, alia propagantur: reciduntur quæ inani effusione luxuriant, propagantur ea quæ bonus agricola judicaverit fructuosa. Quid ego adminiculorum ordines, jugationisque describam gratiam, quæ vere atque manifeste æqualitatem docent in Ecclesia esse servandam, ut nemo se dives aut honoratus extollat, nemo pauper dejiciat, ignobilisque desperet? Omnibus sit in Ecclesia par atque una libertas, omnibus impertiatur justitia communis 53 et gratia. Ideo turris in medio est, quæ exemplum de illis rusticanis, de illis circumferat piscatoribus, qui virtutum arcem tenere meruerunt: quorum exemplis noster erigatur affectus, neque humi vilis et despicibilis jaceat (16); sed uniuscujusque mens ad superiora se subrigat, ut audeat dicere: *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Unde ne aliquibus procellis sæculi possit reflecti, et tempestate deduci, claviculis illis et circulis quasi amplexibus charitatis proximos quosque complectitur, et in eorum conjunctione requiescit. Charitas est igitur quæ nos superioribus nectit, cœloque inserit. Qui enim manet in charitate, Deus in eo manet. Unde et Dominus ait: *Manete in me, et ego in vobis. Sicut palmes non potest fructum afferre a se, nisi manserit in vite; sic et vos, si in me non manseritis. Ego sum vitis, vos palmites estis* (Joan. xv, 4, 5).

52. Evidenter igitur exemplum vitis ad nostræ vitæ institutionem arcessendum esse signavit, quæ primum veris tepefacta temperie gemmare perhibetur: deinde ex ipsis sarmentorum articulis fructum emittere, de quibus oriens uva formatur, paulatimque augescens immaturi partus retinet acerbitatem, nec potest nisi matura jam et cocta dulcescere. Vestitur interea viridantibus pampinis vinea, quibus et adversum frigus, omnemque injuriam non exiguo munitur subsidio, et a solis ardore defenditur. Quid autem eo vel spectaculo gratius, vel fructu est dulcius, videreserta pendentia vel quædam speciosi ruris monilia, carpere uvas vel aureo colore vel purpureo renitentes? Hyacinthos cæterasque gemmas fulgere existimes, coruscare Indicos (17), albarum emicare gratiam. Nec adver-

Rursus eodem loco edit. Rom.: *extendit palmites suos; plures mss., ejus.* Alii et vet. edit., *extendisti, etc.*

(16) Edit. omnes et mss. non pauci: *neque humilis.* Addunt nonnulli: *dives... jaceat.* Ben., Carn. et Germ.: *neque humi vilis, etc.*

(17) Edit. Rom. et mss. nonnulli, *indicas.* Edit. vet. cum mss. undecim, *indicos.* Cœn. codex ad marginem eadem manu, qua textus, hæc præfert. *Indicos vocat lapides, qui de India feruntur; albas, quas B. Greg. albulas, quæ usitato nomine vocantur margaritæ et perlæ. Legimus et albam smaragdum, et albam sardonice.*

tis ex his admoneri te, homo, ne immaturos fructus tuos dies supremus inveniatur, aut plenæ tempus ætatis opera imperata dedeant (18). Acerbus enim fructus amarior esse consuevit; nec potest dulce esse, nisi quod ad maturitatem perfectionis adoleverit. Huic viro perfecto nec frigus horridæ mortis, nec sol iniquitatis nocere consuevit; quia obumbrat eum gratia spiritualis, et omnia mundanæ cupiditatis et corporeæ libidinis restinguit incendia, defendit ardores. Laudent te quicumque conspiciunt, et agmina Ecclesiæ velut quædam palmitum sarta mirentur: spectent singuli fidelium pulchra animarum monilia: delectentur maturitate prudentiæ, splendore fidei, confessionis decore, justitiæ pulchritudine, ubertate misericordiæ, ut dicatur tibi: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ* (Psal. cxxvii, 3); eo quod redundantiam vitis fructiferæ, copiosæ munere liberalitatis imiteris.

CAPUT XIII.

De arborum utilitate, ac diversitate; de ratione illas jugandi ac medicandi: postremo de arboreorum succorum proprietatibus; cum morali ad singula expositione.

55. Sed quid ego in sola vite immoror, cum omnia genera arborum utilia sint, alia ad fructum nata, alia ad usum data? Nam et quibus non est fructus uberius, tamen usus pretiosior est. Cedrus suspendendis tectorum apta culminibus, eo quod hujusmodi materies et procera sit spatii, nec onerosa parietibus. Lacunaribus quoque comendis fastigiis habilis (19) est cupressus. Unde et Ecclesia dicit in Canticis: *Trabes domorum nostrarum cedrinæ, lacunaria nostra cupressima* (Cant. i, 16); in his esse declarans decora sui ornamenta fastigii, qui quasi trabes (20) verticem Ecclesiæ sua virtute sustineant, et fastigium ejus exornent. Laurus et palma ad insigne victoriæ. Lauro victorum capita coronantur, palma manus victricis ornatus est. Unde et Ecclesia ait: *Dixi, ascendam in palmam, tenebo altitudines ejus* (Cant. vii, 8). Quæ eminentiam videns Verbi, et sperans quod ad ejus altitudinem possit ascendere et scientiæ summitatem, dicit: *Ascendam in palmam*; ut omnia inferiora relinquat, et ad superiora contendat, ad bravium Christi (21), ut suaves ejus fructus carpat et gustet. Suavis enim virtutis est fructus. Populus quoque coronis arbor umbrosa victricibus, et salix lenta vitibus habilis vincendis, quid aliud mystice declarant, nisi bona esse Christi vincula, quæ nocere non soleant, vincula gratiæ, vincula charitatis, ut

A unusquisque suis vinculis gloriatur, sicut gloriabatur et Paulus, dicens: *Paulus vinctus, Jesu Christi* (Philem. 1)? His ligatus vinculis dicebat: *Quis nos separabit a charitate Christi* (Rom. viii, 35)? Vinculis abstinentiæ vinculis charitatis. His ligatus vinculis etiam David ait: *In salicibus, in medio ejus suspendimus organa nostra* (Psal. cxxxvi, 2). Buxus quoque elementorum apicibus utilis exprimens, levi materia usum manus puerilis informat. Unde ait Scriptura: *Scribe in buxo* (Isa., xxx, 8). Simul ut admoneat te ipsa materia quæ semper viret, nec unquam foliis exuitur suis, ne unquam spei tuæ dissimulatione nuderis, sed semper tibi per fidem germinet spes salutis.

54. Quid ego enumerem quanta varietas arborum, quam diversus in singulis et pulcher ornatus, quam patulæ fagi, quam proceræ abietes, quam comantes pinus, quam umbrosæ ilices, quam populi bicolores, quam nemorosa et rediviva castanea, quæ simul ut excisa fuerit, tanquam silvam ex se pullulare consuevit; quemadmodum in arboribus ipsis ætas aut senilis aut novella deprehenditur: junioribus enim exiliores rami, antiquioribus validiora et nodosa sunt brachia: illis folia levigata atque diffusa, istis contractiora et aspera. Sunt etiam arbores quæ senili atque emortua radice successionem sui, si forte cædantur, reparare non noverint; aliæ quibus aut juvenis viret, aut natura fecundior est, quibus excisio lucro potius quam detrimento sit, ut per plures sui rediviva successione remorentur hæredes.

C 55. Est etiam, quod mireris, ipsis sexus in pomis, est discretio sexus in arboribus. Nam videas palmam quæ dactylos generat, plerumque inclinantem ramos suos et subjicientem, et concupiscentiæ atque amplexus speciem prætendentem 55 et arbori, quam marem palmam appellant pueri rusticorum. (22). Illa ergo palma feminea est, et sexum suum subjectionis specie confitetur. Unde locorum cultores præjaciunt ramis ejus dactylorum vel palmitum semina masculorum (23), quibus illi femineæ arbori velut quidam sensus perfunctionis infunditur, et expetiti concubitus gratia repræsentatur. Quo munere donata rursus erigitur, et elevat ramos suos, et in veterem statum comam suam rursus attollit. De ficu quoque eadem opinio est. D Ideoque plerique secundum domesticam et fructiferam ficum agrestem ficulneam feruntur inserere, eo quod cito fructus fecundæ illius et domesticæ ficus vel aura tentati aliqua, vel æstu defluere feran-

(18) Mss. quinque, *opera parva deducat*. Tres, *opera prava deducat*. Unus, *deducant*. Alius denique, *delectent*.

(19) Mss. aliquot, *commendandisque fastigiis, habilis*.

(20) Rom. edit. cum paucis recentioribusque mss., *ornamenta fastigii quæ quasi*, etc. Melius aliæ cum reliquis... *qui quasi*, etc. Syllepsis est enim in voce *ornamenta*, per quam apostoli significantur.

(21) Vide notam paginæ 182 subjectam.

(22) Hoc est *rustici*. Et ea loquendi forma petita est a Græcis, apud quos *παῖδες φιλοσόφων* idem sonat ac *φιλόσοφοι*: imo et apud Hebræos *filius hominis* pro homine sæpe in Vet. Testamento ponitur, et alia hujusmodi exstant bene multa.

(23) Rom. edit., *palmarum velut quædam semina masculorum*. Aliæ et mss. aliquot, *palmarum semina masculorum*. At mss. decem optimæ notæ, *palmitum*, etc.

tur in terram. Unde gnari hujus remedii grossis arboris agrestis alligatis ad illam feracem arborem, medentur ejus infirmitati; ut possit fructus proprios reservare, jamjamque si deforent remedia, lapsuros. Quo admonemur velut quodam ænigmate naturæ non refugere eos, qui a nostra fide et consortio separati sunt; eo quod et gentilis qui fuerit acquisitus, quo gravior fuerit assertor erroris, eo vehementior possit fidei defensor exsistere; et si quis de hæreticis convertatur, velut confirmet eam partem in quam se commutata opinione contulerit, maxime si habeat aliquid naturæ directum, ut vivida possit esse ejus sententia, si adminiculetur ei attentio sobrietatis, observantia castitatis. Profunde ergo circa eum studium tuum, ut similitudine fructiferæ illius ficus de præsentia et conjunctione agrestis illius arboris tuam possis corroborare virtutem. Ita enim tua nec dissolvetur intentio, et diligentia fructus et gratia reservabitur.

56. Quam multa sunt autem quæ doceant naturalem duritiam posse diligentia studio temperari, quibus affert cultus ruralis exemplum! Nam plerumque cito florent mala granata, et fructum afferre non possunt, nisi congruis peritorum remediis excolantur: plerumque succus vanescit interior, et fortis species ejus pulchra prætenditur. Quæ non immerito comparatur Ecclesiæ, ut habes in Canticis ad Ecclesiam dictum: *Ut cortex mali punici genæ tuæ* (Cant. iv, 3). Et infra: *Si floruit vitis, floruerunt mala granata* (Cant., vii, 12). Ecclesia enim bonum fidei fulgorem confessionisque prætendit, tot martyrum sanguine speciosa, et, quod est amplius, Christi cruore dotata; simul plurimos intra se fructus usu istius pomi sub una munitione conservans, et virtutum negotia multa complectens. Sapiens enim spiritu celat negotia. Amygdalis quoque hoc genere medicari feruntur agricolæ, ut ex amaris dulces fiant fructus, ut et terebrent ejus radicem arboris, et in medium inserant surculum ejus arboris quam Græci *πεύκη*, nos piceam dicimus; quo facto succi amaritudo deponitur. Ergo si agricultura convertit stirpium qualitates, nonne studia doctrinæ, et disciplinæ attentio mitigare possunt quaslibet ægritudines passionum (24)? **56** Nemo ergo positus vel in adolescentiæ vel intemperantiæ lubrico, de sui conversione desperet. Ligna plerumque in meliores vertuntur usus, et non possunt hominum corda mutari?

57. Docuimus non solum inter diversi generis arbores esse fructuum diversitates, sed plerumque in eadem specie arborum compugnare sibi fructus. Alia enim species masculorum, alia femineorum fructuum, sicut de dactylis supra diximus. Quis autem possit comprehendere varietatem, speciem

(24) Rom. edit. sola, *quaslibet animarum passiones.*

(25) Antiquæ edit., *nucis autem, et node, nucleique fructus, et testa opertus et cortice alitur, tamen et ipse calore solis nascitur atque nutritur.* Vat. cod. non habet, *et node, nucleique.* Rom. edit., *nucis autem pineæ, nuculæque fructus et testa oper-*

gratiamque pomorum, singulorum quoque utilitatem fructuum, succorumque proprietatem, quæ cuique rei apta videantur, quemadmodum ægris visceribus hominum amariora poma medicentur, et inflationem asperitatemque interiorem temperent, quemadmodum rursus humorum aspera pomorum dulcibus temperentur? Denique ea medicina antiquior, quæ herbis curare consuevit et succis; nec ulla firmior sanitas, quam quæ salubribus reformatur alimentis. Unde secundum naturam docemur, quia sola nobis esca medicina est. Herbis certe ulcera aperta clauduntur, herbis curantur interna. Ideoque medicorum est opus herbarum potestates noscere. Hinc enim medendi usus inolevit.

CAPUT XIV.

B *De simplicium pomorum differentia, foliorumque diversitate: ubi præcipue de pampino, et folio ficus; deque variis aliorum foliorum figuris.*

58. Sed ut ad simplicia poma revocemus stylum, alia sunt quæ coquantur sole, alia quæ testis aut corticibus clausa complentur. Mala et pyra, uvarum quoque genera omnia nuda objecta sunt soli: nucis autem et nucleæ, nuciei quoque fructus et testa opertus et cortice, alitur tamen et ipse calore solis atque nutritur; et quantum pineæ densitate nucleus absconditur, tantum solis calore nutritur (25).

59. Quanta deinde Domini providentia, ut ubi mollior fructus, ibi folii crassitudo validius tegumentum tuendo deferat pomo, quod videmus in fructu ficulneæ. Deliciora itaque validioribus munienda sunt, ut et ipse quoque Dominus per Jeremiam docet, dicens: *Sicut ficus istas bonas recognoscam* (26) *translatos Juda, quos emisi de loco isto in terram Chaldæorum in bona, et confirmabo oculos meos super illos in bona* (Jerem. xxiv, 5). Tanquam delicatos enim velut quodam misericordiæ suæ validiori sepsit tegmine, ne teneri fructus maturius interirent. Denique de ipsis etiam in posterioribus dicit: *Delicati mei ambulaverunt vias asperas* (Baruch. iv, 26). Quibus infra ait: *Constantes estote, filii, et clamate ad Deum* (Ibid. 27). Hoc enim solum adversus omnes procellas atque injurias inviolabile tegmen, impenetrabile munimentum est. Ubi ergo teneri fructus, ibi crassiora tegmina et munimenta foliorum. Contra autem ubi fructus validiores, **57** ibi teneriora folia, ut malus arbor docet. Pomum enim validius non multo indiget protectionis auxilio; nam ipsa protectionis crassioris umbra pomo nocere plus posset.

60. Denique doceat nos pampinus naturæ gratiam, et divinæ sapientiæ interna mysteria. Videmus enim ita scissum atque divisum, ut trium foliorum speciem videatur ostendere: ita pars *me-*

tus et cortice alitur, tamen et ipse calore solis æque nutritur. Mss. partim, *nuces autem*; partim, *nucis autem*; reliqua ut nos in textu.

(26) Rom. edit., *Sicut ficus istæ bonæ, sic recognoscam, etc.*

dia distincta est, ut nisi inferioribus hæeret, separata spectantibus videretur. Ea autem ratio videtur servata naturæ, ut et solem facilius admittat, et umbram obtexat. Denique procerius media pars ejus extenditur, et in ipsa summitate tenuatur, ut plus pulchritudinis quam tegumentis præferat. Etenim bravii (27) speciem videtur effingere, significans quod uva inter pendentes cæteros fructus habeat principatum, cui tacito quodam judicio naturæ, sed evidenti indicio innascitur species et prærogativa victoriae. Secum igitur habet bravium suum, quo et munimen sibi præbetur adversum injurias aeris, pariterque imbrium violentiam, et impedimentum non affertur ad recipiendum solis calorem, quo tepefacta alitur, coloratur, augetur. Ficulneæ quoque folium, æque prope ut pampinus, quadrifida interscinditur divisione; quod eo clarius videtur, quo majus est folium, sane non ita ut pampinus vel ora omni, vel summitate crispanti. Sicut enim in ficulneæ folio crassitudo validior, ita in pampino species elegantior. Crassitudo igitur folii proficit ad tempestatis injuriam repellendam, intercisio ad fructus gratiam vaporandi. Denique hoc genus pomi grandinem non cito, maturitatem cito sentit; quia et latere videtur adversum injurias, et patere ad gratiam.

61. Quid ego foliorum describam diversitates, quemadmodum alia rotunda, alia longiora, alia flexibilia, alia rigidiora sint, alia nullis facile ventis labentia, alia quæ levi motu decutiantur aurarum?

CAPUT XV.

Stupenda aquæ diversitas. Inde et fructuum qui ea nutriuntur, differentia nascitur; et stillantiam ex arboribus lacrymarum discrepantia: quibus accuratioris perscrutationis excusatio subjungitur.

62. Inexplicabile est singularum rerum exquisere velle proprietates, et vel diversitates earum manifesta testificatione distinguere, vel latentes occultasque causas indeficientibus aperire documentis. Una nempe atque eadem est aqua, et in diversas plerumque sese mutat species: aut inter arenas flava, aut inter cautes spumea, aut inter nemora viridantior, aut inter florulenta discolor, aut inter lilia fulgentior, aut inter rosas rutilantior, aut in gramine liquidior, aut in palude turbidior, aut in fonte perspicacior, aut in mari obscurior, assumpto locorum quibus influit colore, decurrit. Rigorem quoque pari ratione commutat, ut inter 58 vaporantia ferveat, inter umbrosa frigescat, sole percussa exæstuet, nivibus irrigata glaciali humore canescat. Quemadmodum autem sapor ejus ipse convertitur, ut nunc asperior, nunc amarior, nunc vehementior, nunc austerior, nunc

(27) Græce βραβεῖον, corona seu victoriae præmiium. Dabatur autem illud e ramis variarum arborum, quarum aliquæ cap. superiori, num. 55, explicantur. Videsis Lucianum in dial. Ἀνάχαρσις, ἡ ὄσφι γυμνασίων, et alios.

(28) Mss. non pauci et vet. edit., *Si radices alat.*

(29) Mss. aliquot, *fructum alit, pomorum semi-*

A dulcior pro specierum quibus infusa fuerit qualitate varietur? Asperatur immaturioribus succis, tunso cortice nucis, foliisque contristis, amarior fit absinthio, vino vehementior, austerior alliis: gravescit veneno, melle dulcescit. Si vero ei lentiscum, terebinthi quoque fructus, vel nucis interior pars misceatur, in olei mollem naturam facile transfunditur. Cum sit autem alitrix omnium virgultorum, diversos singulis usus ministrat. Si radices alluat (28) vel nubibus fusa descendat, discretas dat omnibus vires, radicem impinguat, caudicem provehit, ramos diffundit, folia virescere facit, fructuum alit semina, pomum augere (29) consuevit. Ergo cum eadem sit omnium nutrix, alia arborum genera tristiores ferunt succos, alia dulciores, alia tardos, alia præmaturos. Ipsæ quoque inter se discrepant suavitate. Alia suavitas est in vinea, alia in olea, alia in cerasis, alia in ficu, discreta in malo, dispar in dactylo.

63. Tactus ipse aquæ alibi lenis, alibi asperior, plerumque pinguior est. Pondere quoque distat frequenter ut specie. Nam plerisque locis gravior, plerisque levior æstimatur. Non mirum igitur si cum ipsa in se discrepet, discrepent etiam inter se lacrymæ arborum, quæ ejusdem aquæ alluvione generantur. Et cum una sit omnium causa, diversus singularum usus, diversa natura est. Aliam vim habet cerasi arboris lacryma, aliam lentisci. Disparem quoque balsami guttam odorata Orientis ligna sudare produntur: diversum quoque lacrymarum genus virgulta ferularum in Ægypto ac Libya quadam vi naturæ secretioris illacrymant. Quid autem tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit, et in tantæ materiæ soliditatem lacryma durescat (30)? Nec levibus id astruitur testimoniis, quando folia aut surculorum minutissimæ portiones, aut exigua quædam animantium genera in electro sæpe reperiuntur, quæ videtur cum adhuc gutta esset mollior, recepisse et solidata tenuisse.

64. Sed quid ego vili sermone decerno cum alta atque pretiosa ratione naturæ, cum iste sermo humano alatur ingenio (31), naturam autem omnium providentia divina formaverit? Unde velut habenis quibusdam verborum cohibenda diffusio est: ne quod Salomoni specialiter sapientiæ munere divinitus videtur esse collatum, usurpatorie videamur exponere differentias arborum et virtutes radicum, et quæcunque sunt abscondita et improvisa, sicut scriptum est (*Sap. vii, 20, 21*), quæ nec ipso tamen manifestata produntur; ut mihi videatur potuisse cum disputare de virgultorum generibus (*III Reg. iv, 33*), non potuisse tamen plenius omnes creaturæ explicare rationes (32).

na augere, etc.

(30) Rom. edit., *et lapideæ naturæ soliditatem durescat.*

(31) Edit. vet., *cum isto sermone humano; Cost. et Gill., humanum, alatur ingenium.*

(32) Ita mss. plures et potiores. Alii qui cum editis, *omne, vel omnis, secretum creaturæ explicare*

59 CAPUT XVI.

Quomodo ad vocem Domini subito omne virgultorum genus efflorescens victum, delicias ac medicinam ministraverit. Quo etiam modo plantæ omnes aut semen, aut aliquid quod seminis vicem suppleat, in se habeant. De magna Dei virtute in singulis; ubi speciatim de pinea ac myricis.

65. Quod si irriguis aquarum plerumque et segetes lætiores sunt, et virides fabæ, et hortorum multiplex suscitatur et ressucitatur gratia, si viridantibus thoris fluviorum exundantium ripa decoratur; quemadmodum ad verbum Domini (33), quod omni aquarum cursu est redundantius, subito creatura virgultorum omnis effloruit? Festinarunt campi non commissam sibi frugem edere, ignorata horti olerum genera, florum miracula germinare, ripæ fluminum se vestire myrtetis: properaverunt arbores cito surgere, cito se in florem induere (34), victum hominibus, pecori pabulum ministrare, Fructus communis est omnibus, unus quoque est datus omnibus. Simul utrumque arbores germinarunt, aliud quo vesceremur, aliud quo refrigerante umbra defenderemur a sole. Cibus in fructu, usus amœnitatis in folio (35); tamen quia præscia erat providentia Creatoris quod fructum sibi maxime humana aviditas vindicaret, reliquis providit animantibus, ut specialem his donaret alimoniam. Itaque esca his non mediocris in foliis est, corticibusque silvestribus: ea quoque quæ ad usum medendi proficerent, id est, succi, lacrymæ, surculi, pariter ministrata sunt. Itaque illa quæ est post experimento, usu et exemplo utilia cognovimus, ea a principio Creator cui usui apta donaret, præscientiæ suæ majestate (36) de sinu terrarum jussit exire.

66. Et quia jussit Dominus ut germinaret terra herbam feni, et lignum fructiferum, faciens fructum secundum genus, cujus semen ejus in eo (ne forte quis dicat in multis arboribus, neque fructum, neque semen videri, et putet divinum in aliquo vacillare præceptum, ut a veritate sit devium) illud advertat, quia nequaquam fieri potest, ut non aut seminibus utantur universa gignentia, aut habeant aliqua quæ videantur cum virtute seminum convenire; idque si quis diligenter intendat, manifesta testificatione poterit comprehendere. Nihil

ratione. Alii tandem, omne secretum explicare rationis.

(33) Edit. aliquæ Paris., *decoratur, quemadmodum non*, etc. Mss. Gem., Big., Dion. ac Colb., *decoratur; miraris quemadmodum ad*, etc. Cæteri scripti atque editi codices ut in contextu,

(34) Edit. vet. ac mss. quatuor, *se flore induere*. Melius Rom. cum reliquis mss., *se in florem induere*. Hoc enim petitum videtur ex illo Virg. i Georg. :

Cum se nox plurima silvis
Induet in florem.

(35) Mss. aliquot optimi ævi: *cibus infructuosus amœnitatis in foliis*. Error est calami, quem qui emendare voluerunt, reposuere: *cibus in fructu, vel in fructibus, amœnitas in foliis*. Et hos secutæ

A videntur seminis habere salices; habent tamen in foliis granum quoddam quod habeat virtutem seminis, ut eo comisso terris, tanquam posito surgat arbor de surculo; et tanquam de semine se exsuscitet. Grano itaque illo radix primum coalescit: de radice pullulat non solum salicis, sed etiam reliquarum ad similitudinem hujusmodi generis 60 arborum silva. Habet autem et radicis generatio virtutem seminis (37); unde plerique ea satione incrementum (38) suis nemoris propagarunt.

B 67. Magna Dei virtus in singulis. Nec miretur aliquis si in virgultis magnam Dei dixi esse virtutem. Siquidem magnam suam virtutem in locustis esse dixit et brucho, eo quod divinæ majestatis offensa magno moderamine sterilitatis Judaicæ atque inopiæ solveretur. Magna enim virtus patientia, magna virtus providentia (39). Indigni etenim erant, qui uterentur fecunditate terrena, qui terrarum læserant creatorem. Et vere magnus, qui miserabili fame nefas tantæ impietatis ulciscitur. Itaque si magna virtute Dei sterilem bruchum terra generavit, quanto magis virtute magna, quæ fecunda sunt, procreat!

C 68. Quis pineam videns non stupeat tantam divino præcepto artem inolitam, impressamque naturæ: quæmadmodum ab ipso centro distantibus licet mensuris pari assurgat glutino, quo proprios fovet fructus? Itaque per circuitum eadem species et ordo servatur, et quidam in singulis plagis nucleorum partus exuberat, atque in orbem redit fructus et gratia. Itaque in pinea ista imaginem sui natura videtur exprimere, quæ a primo illo divino cœlestique mandato privilegia accepta custodit, et partus suos quadam annorum vice et ordine refert, donec consummatio temporis impleatur.

69. Sed ut in hoc fructu gratam speciem sui signat; ita etiam in myricis, id est humilibus virgultis, figuram improbæ calliditatis expressit. Sicut enim duplici corde viri ubique præsto sunt, et gratiam simplicitatemque apud bonos prætendunt, et vitiosissimis glutinantur: ita etiam et in aquosis et in desertis contrario quodam usu hæc virgulta nascuntur. Unde et Jeremias (40) dubia morum atque insincera myricis comparavit (Jerem. xvii, 6).

D sunt edit. At veram lectionem mss. Ben., Carn. et Germ. restituere.

(36) Vet. edit.: *ea a principio creaturæ usui apta donavit præscientia divinæ majestis*. Illis accedunt quædam recentiores, ac mss. duo, nisi quod hi legunt,..... *et præscientiæ suæ majestate*. Illarum nonnullæ,..... *providentiæ suæ majestate*. Reliqui mss. et edit. nobiscum faciunt.

(37) Ita mss. undecim. Alii et edit. *Habent autem et radices virtutem seminis*.

(38) Colb. unus et Vict. duo, *ea ratione et incrementum, etc.*

(39) Edit. omnes et pauci mss., *sapientia... providentia*. Rem. et Cœn., *sapientiæ... providentiæ*. Alii novem probatissimi, *patientia, etc.*

(40) Mss. quatuor, *dubia horum, atque insinceram mentem*.

CAPUT XVII.

Surditate humani cordis increpata, mirabilis Dei providentia in minimis declaratur; præcipue de arboribus semper virentibus et illarum differentiis, tum de primo vitis cultore, ac vini usu disse- ritur.

70. *Germinet, inquit, terra herbam virentem, et statim omni surgente germine terra completa est. Et homini dicitur: Diliges Dominum Deum tuum (Deut. vi, 5), et non est charitas Dei omnium infusa visceribus. Surdiora corda hominum sunt, quam dura saxorum. Terra indebitos fructus nobis ministrat, dum obsecundat auctori: nos debitum munus negamus, dum non veneramur auctorem.*

71. Vide in parvis quæ providentia sit Dei, et 61 quia comprehendere non potes, mirare quomodo alia semper florentia reservaverit, alia mutationes habere voluerit exspoliationis, et amictus. Inter cana nivium, pruinas frigorum, viriditatem suam arva conservant: et cum ipsa tecta sint gelu, partus sui tamen haud exiguam speciem viriditatis obtexunt. In ipsis quoque generibus arborum, quæ diuturnis frondibus vestiuntur, non mediocris distantia est. Servat indumentum suum semper olea, vel pinus, sed tamen folia sua sæpe commutant; nec ea quasi diuturna, sed quasi succedanea præ- tendunt suæ arboris pulchritudini, perpetui integritate vestitus vice muneris obumbrantes. Palma autem virens semper manet conservatione et diu- turnitate, non immutatione foliorum. Nam quæ primo germinaverit folia, ea sine ulla substitutionis successione conservat. Imitare ergo eam, o homo, ut dicatur et tibi: *Statura tua similis facta est pal- mæ (Cant. vii, 7). Serva viriditatem pueritiæ tuæ, et illius innocentiae naturalis quam a primordio recepisti, ut, plantatus secus decursus aquarum, fructum tuum in tempore tuo habeas præparatum, et folium tuum non defluat. Hanc viriditatem gra- tiæ semper florentis in Christo secuta Ecclesia dicit: In umbra ejus concupivi, et sedi (Cant. ii, 3). Hanc prærogativam doni virentis acceperunt et apostoli, quorum nec folium unquam potuit elabi, ut eorum etiam umbra curaret ægrotos. Obum- brat enim infirmitates (41) corporis fides mentis,*

(41) Omnes dit. et mss. aliquot sequioris notæ, *Obumbrabat enim infirmitati.*

A et florentia merita virtutum. Mane ergo plantatus in domo Domini, ut in atriis ejus sicut palma flo- reas, et ascendat in te gratia Ecclesiæ, et sit odor narium tuarum sicut mala, et fauces tuæ sicut vi- num optimum (*Cant. vii, 9*), ut inebrieris in Christo.

72. Bene admonuit iste versiculus repetere pene intermissum, quia diximus præcepto 62 Domini vitem etiam pullulasse, quam postea post diluvium a Noe plantatam esse cognovimus (*Gen. ix, 20*). Sic enim habes, quia Noe agricola erat terræ, et plantavit vitem, et bibit de vino ejus, et obdor- mivit. Non ergo Noe auctor est vitis, sed planta- tionis. Neque enim nisi eam reperisset ante gene- ratam, plantare potuisset. Cultor ergo, non auctor est vitium. Deus autem qui sciret quod vinum so- brie potatum sanitatem daret, auget prudentiam, immodice sumptum ad vitia causas daret, creaturam dedit, abundantiam humano arbitrio reservavit; ut parcimonia naturæ esset magisterium sobrie- tatis, abundantiae noxiam lapsumque temulentiae sibi ascriberet humana conditio. Denique et ipse inebriatus est Noe, et obdormivit consopitus a vino. Itaque per vinum patuit deformitati qui per dilu- vium excrevit ad gloriam: sed Dominus et in eo creaturæ suæ gratiam reservavit, ut ejus fructum nobis converteret ad salutem, ac per eum nobis remissio peccatorum proveniret. Unde pie Isaac dixit: *Odor Jacob, odor agri pleni, id est natu- ralis odor (Gen. xxvii, 27). Quid enim pleno rure suavius? Quid vitis odore jucundius? Quid fabæ flore gratius? Unde quamvis ingeniose quis ante nos dixerit: Non vitem aut ficum patriarcha olebat aut frugem, sed virtutum spirabat gratiam, ego tamen et odorem ipsum terræ simplicem atque sincerum pro gratia benedictionis accipiam, quem fraus nulla composuit, sed veritas indulgentiae cœ- lestis infudit. Denique inter benedictiones sacra- tissimas computatur, ut tribuat nobis Dominus a- rore cœli vim vini, olei atque frumenti: cui est honor, laus, et gloria, perpetuitas a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.*

LIBER QUARTUS.

DE OPERE QUARTI DIEI.

CAPUT PRIMUM (Sermo VI.)

Lectorem parat ad creationem solis recte intelligen- dam, declinandamque in eo idolomaniam; qua de re ejusdem cum auctore suo comparisonem ins- tituit, et ordinem quo inter alia creatus est, expen- dit, subjecta eleganti terræ prosopopœia.

1. Qui vindemiam colligit, vasa prius quibus vi-

(42) Edit. omnes, et mss. aliquot, partim, *ne sor- des aliquæ... decolorent*; partim, *ne sordes aliqua... decoloret*. Decem. mss. probatæ auctoritatis, *ne sors*

D num infunditur, mundare consuevit, ne sors ali- qua (42) vini gratiam decoloret. Quid enim prodest ponere vitem ordine, fodere quotannis, aut aratri sulcos ducere, putare, subrigere, si adjungere ulmis, et quodam connubio copulare, si tantò labore vina quæsita in vase coalescant? Matutinos quoque

aliqua, etc. Bona lectio, cujus rationem intelliges e Franc. Sanctii Minerva de voc. homon., pag. 408.

solis ortus si quis spectare desiderat, emundat oculos suos : ne quid pulveris, ne quid purgamentorum oculis ejus insidat (43), quo tuentis hebetetur obtutus; neve aliqua caligo nebulosa corporeos visus spectantis obducat. Nobis in lectione exoriendus est sol, qui ante non fuerit. Primum jam diem sine sole transivimus : secundum sine sole transegimus : tertium sine sole confecimus : quarto die jubet Deus fieri luminaria solem, et lunam, et stellas. Sol incipit; emunda oculos mentis, o homo, animique interiores obtutus, ne qua festuca peccati aciem tui præstringat ingenii, et puri cordis turbet aspectum. Emunda aurem, ut vase sincero Scripturæ divinæ nitida fluentia suscipias, ne qua ingrediatur contagio. Procedit sol magno jubare diem, magno mundum complens lumine, vaporans calore. Cave, o homo, solam ejus perpendere magnitudinem; ne nimius fulgor ejus visustuæ mentis obcæcet : ut qui e regione in radium ejus intendit, repercusso lumine omnem subito amittit aspectum; ac nisi in cæteras partes vultum suum oculosque convertat, æstimat se nihil videre, et tuendi munere esse fraudatum : si vero **63** deflectat obtutum, integrum sibi officium perseverat. Cave igitur ne et tuum radius ejus exoriens confundat aspectum. Et ideo prius firmamentum cœli aspice, quod ante solem factum est : terram aspice, quæ antequam sol procederet, cœpisse visibilis atque composita : germina ejus aspice anteriora solis lumine. Anterior bruchus (44) quam sol, antiquior herba quam luna. Noli ergo Deum credere, cui vides Dei munera esse prælata. Tres dies transacti sunt, et solem nemo quæsivit, et luminis claritas abundavit. Habet enim et dies suam lucem, quæ præcessor est solis. Non igitur te tanto splendori solis temere committas. Oculus est enim mundi, jucunditas diei, cœli pulchritudo, naturæ gratia, præstantia creaturæ.

2. Sed quando hunc vides, auctorem ejus considera : quando hunc miraris, lauda prius ipsius creatorem. Si tam gratus est sol consors et particeps creaturæ, quam bonus est sol ille justitiæ ! Si tam velox iste, ut rapidis cursibus in die ac nocte lustret omnia, quantus ille qui ubique semper est, et majestate sua complet omnia ? Si admirabilis qui jubetur exire, quam supra admiratione qui dicit soli, et non exoritur, ut legimus (*Job ix, 7*) ? Si magnus est qui per horarum vices locis aut accedit, aut decedit quotidie, qualis ille qui etiam cum se exinaniret, ut nos eum possumus videre, erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum ? Si præstantissimus, qui objectu terræ patitur sæpe defectus ; quantæ majestatis qui ait : *Adhuc semel ego movebo terram (Agg. ii, 7) ?*

(43) Edit. ac pauci mss., *oculis ejus insideat*. Reliqui, *insidat*, non male ; nisi scribere malueris *incidat*.

(44) Ubi edit. omnes et mss. non pauci : *Anterior rubus* ; ibi sex antiquissimi mss., *Anterior bruchus*,

A Illum terra abscondit ; istius motum non potest sustinere, nisi voluntatis ejus substantia fulciatur. Si cæco damnum est hujus solis gratiam non videre ; quanto magis peccatori damnum, veri luminis munere defraudatum, perpetuæ noctis tenebras sustinere ?

3. Ergo cum vides solem, attende terram, quæ ante fundata est : attende herbam feni, quæ præstat ordinis privilegio : attende ligna, quæ plaudunt quod priora luminibus cœli esse cœperunt. Numquid merita feni majora quam solis ? Aut numquid potior ligni prærogativa ? Absit ut in sensibilia tanti muneris præferamus ministro. Quid igitur prævidit altitudo sapientiæ et scientiæ Dei, ut prius inciperent ligna esse, quam illa duo mundi luminaria, et quidam cœlestis oculi firmamenti : nisi ut cognoscerent omnes divinæ testimonio lectionis terram sine sole posse esse fecundam ? Nam quæ potuit sine sole prima rerum semina germinare, potest utique semina accepta nutrire, et proprio fotu sine calore solis partus edere.

4. Hac igitur voce quadam suorum munerum clamat natura : Bonus quidem sol, sed ministerio, non imperio ; bonus meæ fecunditatis adjutor, sed non creator ; bonus meorum altor fructum, sed non auctor. Interdum partus meos et ipse adurit : frequenter mihi et ipse damno est, plerisque me locis indotatam relinquit. Non sum ingrata conservo, mihi est in usum datus, mecum **64** labori est mancipatus, mecum subjectus est vanitati, mecum corruptionis subditus servituti. Mecum congemiscit, mecum parturit, ut veniat adoptio filiorum, et humani generis redemptio, quo possimus et nos a servitio liberari. Mecum assistens laudat auctorem, mecum hymnum dicit Domino Deo nostro. Ubi major ejus est gratia, ibi mecum est ei commune consortium. Ubi sol benedicit, ibi terra benedicit. Benedicunt ligna fructifera, benedicunt pecora, benedicunt volucres mecum (*Psal. cXLVIII. 3-10*). In mari positus illum nauta accusat, me desiderat : in montibus illum pastor declinat, ad mea germina, ad meas festinat arbores, quibus exestuans obumbretur, ad meos fontes sitiens et lassus accurrit.

CAPUT II.

Solem Dei Filio servire, a quo ad ornamentum cœlicum aliis luminibus creatus fuit. Fecunditatem a Deo terris inditam non a sole : cum factus sit in potestatem diei, sicut et luna in potestatem noctis : quod etiam Christo et Ecclesiæ accommodatur.

5. Sed ne oculorum tibi exiguum videatur esse testimonium, emunda aurem, admove eam cœlestibus oraculis. Duobus enim et tribus testibus stat omne verbum. Audi dicentem : *Fiant luminaria in*

id est forte ramus, unde facta vox Italica *broncho*, et gallica *branche*. Vide Aldrovandum, *Dendrologiæ* lib. i, pag. 22. Ambrosius vero superiori cap. num. 67, per hanc vocem arbustum aliquod sterile videtur indicare.

firmamento cæli ad illuminationem terræ (Gen. 1, 14). Quis hoc dicit? Deus dicit. Et cui dicit nisi Filio? Deus ergo Pater dicit: Fiat sol: et Filius fecit solem. Dignum enim erat, ut solem mundi faceret Sol justitiæ. Ipse ergo eum in lumen adduxit, ipse eum illuminavit, ipse ei donavit fundendi luminis potestatem. Factus est ergo sol; ideo et ipse servit, quoniam dictum est: *Fundasti terram, et permanet: dispositione tua permanet dies, quoniam universa serviunt tibi* (Psal. cxviii, 90 et 91). Etenim cum dies serviat, quomodo non servit sol, qui factus est in potestatem diei? Quomodo non servit luna et stellæ, quæ factæ sunt in potestatem noctis? Etenim quanto majorem his gratiam Creator donavit, ut aer solito amplius solis claritate resplendet, dies serenius luceat, noctis illuminentur tenebræ per lunæ stellarumque fulgorem, cælum velut quibusdam floribus coronatum, ita ignitis luminaribus micet, ut paradiso putes vernante depictum spirantium rosarum vivis monilibus renitere: quanto igitur amplius his decoris videtur esse collatum, tanto amplius debent. Cui enim plus committitur, plus debet. Et ideo bene a plerisque ornamentum cæli est nuncupatum, eo quod sit stellarum monile pretiosum.

6. Atque ut sciamus quia fertilitas terrarum non calori solis ascribitur, sed divinæ indulgentiæ deputatur, ait Propheta: *Omnia a te expectant, ut des illis cibum in tempore: dante te illis, colligent sibi, aperiente te manum, universa implebuntur bonitate* (45) (Psal. ciii, 27, 28). Et infra: *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ* (Ibid. 30). Et in Evangelio: *Considerate volatilia cæli, quia neque serunt, nec metunt, et Pater vester cælestis pascit illa* (Matth. vi, 26). Non ergo sol aut luna fecunditatis auctores sunt; sed Deus Pater per Dominum (46) Jesum omnibus liberalitatem fertilitatis impertit.

7. Pulchre autem exposuit nobis Propheta quid sit quod ipse ait: *Quia fecit Deus solem in potestatem diei et lunam in potestatem noctis* (Psal. cxxxv, 8, 9). Nam et in ipso psalmo centesimo tertio de quo supra diximus, scripsit: *Fecit lunam in tempora, sol cognovit occasum suum* (Psal. ciii, 19). Cum enim dies horas suas complere cœperit, sol debitum sibi cognoscit occasum. Est ergo in diei potestate sol, et luna in potestate noctis, quæ temporum vicibus obedire compellitur, et nunc impletur lumine, atque vacuatur: licet plerique hunc locum mystice de Christo et Ecclesia videantur accipere; quod agnoverit Christus proprii corporis passionem, qui ait: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum* (Joan. xvii, 1), ut illo occasu suo omnibus donaret vitam æter-

(45) Omnes edit. et mss. non pauci, *implebuntur ubertate*. Mss. septem optimæ notæ, et LXX Interpr., *bonitate*.

(46) Edit. quædam Paris., *sed Deus propter Dominum*, etc.

(47) Omnes edit., *luce sinuatur*. Contra, mss. *ferre ad unum, luce insinuatur, compositum loco*

nam, qui perpetuæ mortis urgebantur occasu: et Ecclesia tempora sua habeat, persecutionis videlicet et pacis. Nam videtur sicut luna deficere, sed non deficit. Obumbrari potest, deficere non potest; quia aliquorum quidem in persecutionibus discessione minuitur, ut martyrum confessionibus impleatur, et effusi pro Christo sanguinis clarificata victoriis majus devotionis suæ et fidei toto orbe lumen effundat. Namque luna luminis imminutionem habet non corporis, quando per vices menstruas deponere videtur lumen suum, ut mutuetur a sole; quod facile puro acre atque perspicuo, quando nulla eam obducta nebula caligantem facit, colligi potest. Orbis enim lunæ integer manet, etsi non similiter totus, ut pars ejus effulgeat. Et qualis videri solet cum plenus est luminis, talis est magnitudine: sed per umbram quamdam lumine suo viduatus apparet. Et inde cornua ejus refulgent; quia corpus ejus in orbem diffunditur, et velut deficiente portionis luce insinuatur (47).

CAPUT III.

Aliud esse lumen diei, aliud siderum. Discrimen diurnum ac nocturnum signis duobus notari, ac duplicem esse ignis operationem, illuminare et urere, quæ in retributione meritorum separabuntur. Deum dici ignem exurentem, et qua causa. Postremo omni corpori suam umbram adhærere.

8. Movere autem potest quod ait: *Fiant luminaria ad illuminationem super terram* (48), quæ discernant inter diem et noctem (Gen. 1, 14). Quia et supra jam, ubi lumen fecit, dixerat: *Separavit Deus inter lucem ac tenebras, et factum est vespere, et factum est mane dies unus* (Ibid. 4, 5). Sed consideremus quia aliud est lumen diei, aliud lumen solis et lunæ, et lumen stellarum, eo quod sol ipse radiis suis fulgorem diurno lumini videatur adjungere, quod vel ortus diei potest prodere, vel occasus. Nam ante solem lucet quidem, sed non refulget dies; quia amplius quoque meridiano sole resplendet. Quod ostendit Propheta, dicens: *Et educet quasi lucem justitiam tuam, et iudicium tuum sicut meridiem* (Psal. xxxvi, 6). Non solum enim lumini, sed etiam meridiano lumini sancti justitiam comparavit.

9. Deinde non solum unum signum, sed etiam duo voluit esse diurnæ discretionis atque nocturnæ; ut et lux discretionem faciat, et solis exortus, et iterum lucis defectus, et stellarum ortus inter occasum diei distinguat, et noctis exordium. Nam ubi occiderit sol, manet tamen adhuc aliquid reliquiarum diei, donec tenebræ terram operiant: et tunc luna oritur, et stellæ. Et de nocte quidem

simplicis.

(48) Edit. Rom. sola, *ad illuminationem terræ*. Et certe cap. superiori ita citatur in omnibus mss. et edit. Sed utraque lectio probari potest. Etsi enim passim apud LXX, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, in uno tamen vetusto codice, ut Nobil. testatur, εἰς φαῦσιν τῆς γῆς.

aperte liquet, quia lunæ et stellarum illuminatio noctis spatia testatur. Siquidem per diem fulgorem illum lunarem, stellarumque omnium sol exortus abscondit. De die autem vel ipsa solis flagrantia docere nos potest diversam diurni luminis et solis esse naturam, et ipsam esse speciem discolorem. Simplex est enim lucis species, ut lumen præbeat. At vero sol non solum virtutem illuminandi habet, sed etiam vaporandi; igneus est enim. Ignis autem et illuminat et exurit. Unde Dominus volens Moysi ostendere suæ operationis miraculum, quo Moysen ad obediendi studium provocaret, atque ad fidem inflammaret ejus affectum, in igne visus est in rubo, et rubus non exurebatur, sed tantum splendere ignis specie videbatur. Alterum igitur munus ignis vacabat, alterum operabatur. Vacabat exustionis vis, operabatur illuminationis. Ideo stupebat Moyses, quia contra naturam suam ignis non exurebat rubum, qui etiam vehementiorem materiem consuevit exurere. Sed Domini ignis illuminare solet, exurere non solet.

10. At forte dicas: Quomodo scriptum est: *Ego sum ignis consumens* (Deut. iv, 24)? Bene admonuisti. Non solet consumere, nisi sola peccata. In retributione quoque meritorum colligimus dividi ignis naturam (49); ut alios illuminet, alios exurat, illuminet justos, exurat impios. Non eosdem quos illuminat, exurit et quos exurit illuminat: sed illuminatio ejus inexstinguibilis est ad perfunctionem (50) bonorum, exustio vehemens ad supplicium peccatorum.

11. Sed revertamur ad discretionem diei ac noctis. Oriente diei lumine nox fugatur, decedente die nox infunditur. Non est enim luci societas ulla cum tenebris: siquidem naturali lege hoc Dominus in prima operatione sua constituit. Etenim quando lumen fecit, et discretionem fecit inter lucem ac tenebras. Denique in ipso die, jam sole terris infuso, videmus umbram vel hominis, vel virgulti alicujus a lumine separari, ut mane ad occasum dirigatur, vesperi retorqueatur in orientem, meridiana hora ad septentrionem inclinet: lumini tamen non confunditur atque miscetur, sed cedit et refugit. Similiter et nox cedere videtur diei, et se ab ejus lumine declinare; est enim, ut peritiores probarunt qui nobis vel ætate vel munere præcurrerunt, umbra terræ. Naturaliter enim umbra corpori adhæret atque adjungitur, adeo ut etiam pictores umbras corporum quæ pinxerint, nitantur exprimere, idque artis esse asserant non intermittere 67 vim naturæ: et quasi naturalis juris prævaricator habeatur, cujus pictura non etiam umbram suam exprimat. Ergo sicut in die

(49) Mss. Rem., Cœn. ac Reg., *divini ignis naturam*.

(50) Quatuor mss., *ad perfectionem bonorum*. Melius alii, ac edit., *ad perfunctionem*, etc., id est ad fruitionem. Basil., *εις ἀπόλαυσιν τοῖς δικαίοις*. Hoc verbo non semel utitur Ambrosius.

(51) Edit. Amerb. et Paris. nonnullæ cum mss.

A cum e regione solis aliquod corpus occurrit, ex ea parte qua lumen repercutitur (51), umbra subsistit: sic cum decedente die e regione luminis ejus aut solis terræ objectus occurrit, obumbratur aer. Unde liquet quod noctem faciat umbra terrarum.

CAPUT IV.

Luminaria facta sunt in ligna, sed non nativitatum. Mathematicorum scientia inutilis est ac impossibilis. Quam inepte proprietates animalium terrestrium ad cœlestia, et horum ad homines transferat. Quam ridicule stabilem vitæ statum e signis erraticis pendere asserat. Quam impie illis qualitates, quæ noceant innocentibus, attribuat. Quam stulte tandem proponat manifeste falsa, et malitiæ ac inertie excusationem suppeditet.

12. Fecit ergo solem, et lunam, et stellas, et præstituit illis mensuras temporum, soli diurnas, lunæ stellisque nocturnas: ut iste augeat diei gratiam, illæ umbram tenebrasque illuminent. *Et sint in signa, et in tempora, et in dies, et in annos* (Gen. i, 14). Divisa tempora habent paresque mensuras pro mensium vicibus sol et luna cum stellis, et sunt in signa non possumus negare quod ex sole et luna signa aliqua colligantur; nam et Dominus dixit: *Et erunt signa in sole, et luna, et stellis* (Luc. xx, 25). Et quærentibus apostolis signum adventus ejus, respondit: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlo* (Matth. xxiv, 29.) Hæc dixit fore signa futuræ consummationis: sed conveniens debet curæ nostræ mensura servari.

13. Denique nonnulli nativitatum tentaverunt exprimere qualitates, qualis futurus sit unusquisque qui natus sit, cum hoc non solum vanum, sed etiam inutile sit quærentibus, impossibile pollicentibus. Quid enim tam inutile, quam ut unusquisque persuadeat sibi hoc esse quod natus est? Nemo ergo debet vitam suam, statum moresque mutare et eniti quo melior fiat, sed in ea persuasionem manere. Neque probum (52) potes laudare, nec condemnare improbum, qui necessitati nativitatis suæ respondere videatur. Et quomodo Dominus aut bonis præmia proposuit, aut improbis pœnas, si facit necessitas disciplinam, et conversationem stellarum cursus informat? Et quid est aliud quam hominem de homine exuere, si nihil moribus, nihil institutioni, nihil studiis derelinquitur? Quam multos videmus ereptos criminibus atque peccatis in meliorem statum esse conversos. Redempti sunt apostoli, et congregati ex peccatoribus: non utique nativitatis suæ hora, sed Christi eos sanctificavit adventus, et hora Dominicæ passionis redemit a morte. Latro damnatus, ille qui est cum Domino (53) crucifixus, non

quatuor., *qua lumine repercutitur*, minus commode.

(52) Ita mss. undecim. Alii ac enit.: *eniti* (Gill. *sed eniti*; Rom., *neque eniti*) quo melior fiat. *Sed in ea persuasionem neque probum*, etc.

(53) Edit. et pauci mss., *latro ille damnatus cæcis, ille cum Domino*, etc. Alii decem melioris ævi nos in textu,

beneficio nativitatis suæ, sed fidei confessione ad paradisi 68 æterna transivit, Jonam in mari non vis nativitatis, sed dissimulatæ divinæ præceptionis præcipit offensa, eundemque cetus excipiens, ad indicium futuri mysterii post triduum revomuit, et prophetiæ merito gratiæ reservavit. Petrum de carcere imminente morte perimendum angelus Christi, non stellarum series liberavit. Paulum cæcitas convertit ad gratiam, et percussus a vipera, turbatumque naufragio, non remedia nativitatis, sed devotionis merita servaverunt. Quid de illis dicemus, qui eorum precibus, cum fuissent mortui, resurrexerunt? Utrum illos sua nativitas, an apostolica gratia resuscitavit? Quid opus fuit, ut se jejuniis periculisque committerent, si quo volebant nativitatis beneficio poterant pervenire? Quod si credidissent (54), dum expectant factorum necessitatem, nunquam ad tantam pervenissent gratiam. Inutilis igitur ista persuasio.

14. Quid quod etiam impossibilis? Nam ut de eorum aliquid disputatione sumamus, redarguendi gratia non probandi, magnam vim dicunt esse nativitatis, eamque minutis quibusdam et certis colligi oportere momenti: ac nisi verius colligatur, summam esse distantiam: brevi enim atomo, exiguoque momento distare nativitatem inopis et potentis, egentis et divitis, innocentis et noxii; et plerumque eadem hora generari longævitati debitum, et prima pueritiæ ætate moriturum, si reliqua disparia sint, et aliquo puncto discreta. Hoc quemadmodum possint colligere, respondeant. Constitue partum feminae; obstetrix utique eum primo cognoscit, explorat vagitum, quo nati vita colligitur, attendit utrum masculus sit, an femina. Quot vis inter has moras præterire momenta? Pone mathematicum præparatum. Numquid potest vir interesse puerperio? Dum mandat obstetrix, audit Chaldæus, ponit horoscopium (55); in alterius sortem jam nati fata migrarunt, de altero quæritur et alterius genitura proponitur. Pone veram esse eorum opinionem de nativitatibus necessitatibus, non potest vera esse collectio. Puncta transeunt, fugit tempus irreparabile. Non est dubium quod tempus in atomo et in momento oculi sit. Adducor ut credam, quando omnes in atomo, in momento, in ictu oculi resuscitamur, ut Apostolus protestatur dicens: *Ecce mysterium vobis dico; Omnes quidem resurgemus; non omnes autem immutabimur, in atomo, in momento oculi* (56), *in novissima tuba: canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur* (1 Cor. xv, 51, 52). Inter effusionem, et susceptionem, depositionemque pignoris, inter fletum ejus et nuntium quot atomi transierunt! Et hoc ut simpliciter ista texuerim.

(54) Mss. octo non malæ notæ, *Quod si non credidissent.*

(55) Instrumentum ad notandam horam natalem.

(56) Edit et mss. duo: *in momento, in ictu oculi.* Alii magno consensu: *in atomo, etc.*; græce, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ὀπῇ ὀφθαλμοῦ. Deest etiam in mss., *Canet*

A Nam et ipsi vitalem illum signorum duodecim circuitum in duodecim partes dividunt: et quia triginta diebus sol duodecimam partem spheræ ejus quæ inenarrabilis habetur regreditur, quo gyros solis anni circuitu compleatur, in triginta portiunculas, quas μολπας Græci vocant, unamquamque duodecim 69 illarum distribuunt portionem; ipsam quoque portiunculam in sexaginta vices conferunt. Rursus unumquodque de illis sexaginta sexages secant. Quam incomprehensibile est, quod sexagesimo sexagesimæ portiunculæ nativitatis momenta constituent (57), et quis singulorum signorum sit aut motus, aut species in nativitate nascentis! Unde cum impossibile sit tam subtiles minutias temporis comprehendere, exigua autem immutatio invehat universitatis errorem, totum negotium plenum est vanitatis. Disputatores eorum quæ sua sunt, nesciunt, quomodo aliena noverunt? Quid sibi immineat ignorant, quomodo possunt aliis quæ sibi futura sunt, denuntiare? Ridiculum est credere, quia si possent, sibi potius providerent.

15. Jam illud quam ineptum, ut si quis signo arietis ortum esse se dicat, ex usu pecudis æstimetur præstantissimus consilio, quod in grege hujusmodi emineat pecus: aut locupletior, eo quod vestitum habeat aries naturalem, et quotannis lucrum capiat indumenti, eoque viro illi familiaria videantur quæstum esse compendia! Similiter et de tauri et de piscium signis argumentatur; ut ex natura vilium animantium cæli motus, et signorum interpretandas existiment potestates. Cibus ergo noster vivendi nobis decreta constituit, et alimenta nostra nobis, id est aries, taurus, et piscis, morum imprimunt disciplinam. Quomodo igitur de cælo nobis causas rerum, et substantiam vitæ hujus arcessunt, cum ipsis cælestibus signis causa motus sui ex qualitatibus escæ vilis impertiant? Liberalem aiunt signo natum arietis, eo quod lanam suam aries non invitus deponat: et hujusmodi virtutem vilis animantis malunt naturæ deputare, quam cælo, unde et serenitas nobis fulget, et pluvia sæpe descendit. Laboriosos et patientes servitii, quos nascentes taurus aspexerit, quia animal laboriosum et assuetum jugo spontaneæ servituti colla submittit (58). Percussorem quoque, cujus nativitatem scorpius in sua parte complexus sit, et malitiæ venena revomentem, eo quod animal venenatum sit. Quid igitur auctoritatem vivendi daturum te signorum cælestium dignitate prætendis, et de nugis quibusdam argumentum assertionis assumis? Nam si de animalibus assumptæ hujusmodi morum proprietates cæli motibus imprimuntur, et ipsum videtur be-

enim tuba, quod in edit. omnibus legere est. Hæc autem verba eo retinuimus, quod in Scriptura habeantur, nec videatur sensus aliter cohærere.

(57) Edit. omnes, *in quo sexagesimo tot sexagesimæ . . . momenta consistent.*

(58) Antiquissimi mss. Carn. et Corb., *et ad*

stialis naturæ potestati esse subjectum, ex qua causas vitalis substantiæ, quas hominibus impertiret, accepit. Quod si hoc abhorret a vero, multo magis illud ridiculum, veri eos subsidio destitutos, hinc fidem suæ disputationis arcesere.

16. Deinde illud consideremus, quod planetas illa signa appellant, quorum motibus formari asserunt vitæ nostræ necessitates. Sive igitur, ut nomen sonat, semper vagentur; sive, ut ipsi dicunt, quod concito motu ferantur, et decies millies in die, aut, si hoc incredibile videtur, multiplicem speciem innumera sui conversione commutent; fide caret quod tam vago sui errore, et tam celeri motu fixam nobis atque immobilem 70 vivendi substantiam, sortemque discernant. Ferunt tamen non esse æquales omnium motus, sed aliorum celeriores, aliorum tardiores esse circuitus; ut in eadem hora et videant se frequenter et frequenter abscondant, dum aliud ab alio præteritur.

17. Aiunt autem plurimum referre, utrum ortum generati benefica signa videant an malefica et noxia: et in eo nativitatis esse distantiam, quod benefici signi aspectus plurimum conferat, malefici et noxii plurimum noceat. Sic enim eadem signa quæ venerantur, appellare consueverunt. Necesse enim habeo eorum uti nominibus, quorum utor assertionibus, ne ignorata magis quam vacuefacta atque destructa sua argumenta commemorent. Itaque cum illum vagum, celeremque motum non queant comprehendere, sæpe fit ut per illam puncti et momenti incomprehensibilis subtilitatem ponant benefici signi aspectum, ubi gravis atque nocituri incurrat offensio. Et quid mirum si ibi luduntur homines, ubi signa innoxia blasphemantur? Quæ si natura noxia esse creduntur, Deus ergo summus arguitur, si fecit quod malum est, et fuit improbitatis operator. Si vero ex sua voluntate putantur assumpsisse quod noceat insontibus et nullius adhuc facinoris pessimi sibi consciis, quibus pœna scribitur antequam culpa; quid tam irrationabile, quod etiam irrationabilium bestiarum excedat immanitatem, ut usus fraudis aut gratiæ non meritis hominum deputetur, sed signorum motibus deferatur? Nihil, inquit, ille deliquit, sed noxia eum stella conspexit. Saturni ei sidus occurrit: avertit se paululum, et ærumnam ab se abstulit, et crimen absolvit.

18. Sed hæc eorum sapientia telæ aranæ comparatur, in quam si culex aut musca inciderit, exuere se non potest: si vero validiorum animalium ullum genus incurrisse visum est, per-

sumendum jugum spontanea servitute colla submittit. Vet. edit., colla submittens. Quinque mss., subdens.

(59) Ita melioris notæ mss. Plerique tamen et edit. omnes, *Si ita natus est, ut ei divitiæ atque*

A transivit, et casses rupit infirmos, atque inanes laqueos dissipavit. Talia sunt retia Chaldæorum, ut in his infirmi hæreant, validiores sensu offensionem habere non possint. Itaque vos qui validiores estis, cum videritis mathematicos, dicite: Telam aranæ texuerunt, quæ nec usum aliquem potest habere, nec vincula, si tu non quasi culex aut musca lapsu tuæ infirmitatis incurras: sed quasi passer aut columba casses invalidos præpetis volatus celeritate dissolvas. Etenim quis prudentium credat quod signorum motus, qui ad diem sæpe mutantur, et multipliciter in se recurrunt, insignia deferant potestatum? Nam si ita esset, quantæ ad diem regalium navitatum exprimerentur figuræ? Quotidie ergo reges nascerentur, nec regalis in filios transmitteretur successio: sed semper ex diverso statu, qui jus imperiali acquirerent potestatis, orirentur. Quis igitur regnum genituram filii sui colligit, si ei debeatur imperium, et non proprio successionem regni in suos transcribit arbitrio? Legimus certe quod *Abia genuit Asa, et Asa genuit Josaphat, et Josaphat genuit 71 Joram, et Joram genuit Oziam* (Matth. 1, 7, 8); et reliqua omnis usque ad captivitatem per reges generis pariter et honoris ducta successio est. Numquid quia reges fuerunt signis cælestibus formandos motus suos imperare potuerunt? Quis enim hominum potest habere in his dominatum?

19. Deinde si ad necessitatem genitalem, non ad instituta morum actus nostri factaque referantur, cur leges propositæ sunt, jura etiam promulgata, quibus aut pœna improbis decernitur, aut securitas defertur innoxiiis? Cur non venia datur reis, cum utique, ut ipsi aiunt, non sua voluntate, sed ex necessitate deliquerint? Cur laborat agricola, et non magis exspectat ut inelaboratos fructus privilegio suæ nativitatis invehat receptaculis horreorum? Si ita natus est, ut ei divitiæ absque opera affluent, utique opperiat, ut sibi spontaneos reditus sine ullo semine terra parturiat (59); non vomerem arvis imprimat, non curvæ manum falci admoveat, non legendæ vindemiæ subeat expensam, sed ultro ei in omnes serias (60) vina fundantur fluentia, sponte ei oleum nullis inserta caudicibus silvestris oleæ bacca desudet; nec diffusi æquoris transfretaturus periculum, propriæ salutis sollicitus mercator horrescat, cui otioso potest quadam, ut aiunt, sorte genitalem divitiarum thesaurus illabi. Sed non hæc est universorum sententia. Denique impiger depresso aratro terram scidit agricola, nudus arat, nudus serit, nudus sole fervente tostas æstu in area terit fruges (61): et negotiator impatiens

opes affluent, ut sibi spontaneos reditus sine ullo semine atque opere terra parturiat.

(60) Seria, vas vinarium, oblongum, fictile.

(61) Ms. Car.: *tostas æstate in area terit fruges* Edit., *tostas æstate colligit fruges.*

flantibus curis intuto plerumque navigio sulcat mare. Unde importunitatem eorum, temeritatemque condemnans propheta ait: *Erubescere, Sidon; dixit mare (Isa. xxiii, 4)*, hoc est, si pericula vos non movent, vel pudor comprimatur, verecundia confundatur. *Erubescere, Sidon*, in qua nullus virtuti locus, nulla salutis cura, nulla juvenus pro excubiis patriæ bello dedita, armisque exercita, sed omnis sollicitudo de quæstu, omne studium mercaturæ. *Semen*, inquit, *mercatorum sicut messis (Ibid. 3)*. Quæ autem merces homini Christiano, si non ex voluntate, sed ex necessitate curas suas et opera componit? Ubi enim decreta necessitas (62), ibi inhonorata industria.

CAPUT V.

Luminarium vicinitate vel remotione annuas temperates definiti: quod Christo, Synagogæ, atque Ecclesiæ accommodatur. Cur umbræ majores in hieme, in æstate minores: et quædam alia id genus. Denique quomodo eadem luminaria sint in dies.

(20.) Multa diximus, plura nolumus; ne quis ea quæ a nobis de illorum assertionibus usurpantur ad refellendum, ad recognoscendum assumpta arbitretur. Nam quæ pueri risimus, ea senes commemorare qui possumus? Nunc ad ea quæ secundum lectionem supersunt, dirigamus stylum.

21. *Sint*, inquit, *luminaria in signa, et in tempora, 72 et in dies, et in annos (Gen. 1, 14)*. De signis diximus. Tempora autem quæ sunt, nisi mutationum vices, hiems, ver, æstas atque autumnus? In istis igitur temporibus aut velocior est transitus solis, aut tardior. Alia enim præstringit radiis suis, alia inflamat caloribus. Itaque cum sol meridianis partibus immoratur, hiems nobis est (63). Nam cum sol longius abest, terra rigescit gelu, stringitur frigore, et plurima noctis umbra terras operit, ut multo prolixiora sint noctis spatia quam diei. Hinc oritur causa, ut hibernis flatibus nimia vis nivium, pluviarumque fundatur. Cum vero ex meridianis decedens partibus supra terram redit, noctis ac diei exæquat tempora: et quo magis moras suis abjungit cursibus, eo paulatim temperiem aeris hujus reducit, et revocat aurarum clementiam, quæ fovens omnia, repetendos cogit in partus, ut terra germinet, ac resoluta sulcis semina reviviscant, virescant arbores, ad perpetuitatem quoque conservandi generis eorum quæ vel in terris sunt, vel aquis gaudent, annis fetibus successio propagetur. Ast ubi ad æstivas conversiones in Septentrionem se subrigit, spatia diurna producit, noctes vero arctat et astringit. Itaque quo magis usu assiduo

A aeri huic copulatur atque miscetur, eo amplius et ipsum aerem vaporat, et terrarum exsiccatur humorem, adolescere facit semina, et tanquam in succos viriles maturescere poma silvarum. Tunc quia flagrantior est, minores umbras facit in meridiano, quoniam ex alto hunc illuminat locum

22. Unde et Synagoga dicit in Canticis canticorum: *Annuntia mihi quem dilexit anima mea ubi pascis, ubi manes in meridiano, ne forte flam circumamicta super greges sodalium tuorum (Cant. i. 6)*, hoc est: Annuntia mihi, Christe, quem dilexit anima mea. Cur non potius quem diligit? Sed Synagoga dilexit, Ecclesia diligit, nec unquam circa Christum suum mutat affectum. *Ubi*, inquit, *pascis, ubi manes in meridiano*. Sequi te cupio quasi alumna, quæ quasi copulata ante retinebam (64), et greges tuos quærere, quia amisi meos. In meridiano pascis, hoc est in Ecclesiæ loco, ubi justitia resplendet, ubi fulget iudicium sicut meridies, ubi umbra non cernitur, ubi majores sunt dies, quod eis Sol justitiæ tanquam æstivis mensibus diutius immoretur. Denique dies Domini non est brevis, sed magnus; quia scriptum est: *Donec veniat dies Domini magnus (Joel ii, 31)*. Unde et Jacob ait: *Omnes dies vitæ meæ quos ago, breves et maligni (Gen. xlvii, 9)*. Est enim maligna lux dubia. Ergo dies breves dubiæ lucis sunt, et umbrosi: dies magni sine umbra sunt, ut plurimi in aliquibus locis ferventioribus usu, exemploque cognoverunt. Synagoga itaque in diebus brevibus et malignis, cujus typum plerumque Jacob in persona sua exprimit, vel populi ejus umbra habebat plurimam, quæ solem justitiæ non videbat, et videbat illum non ex alto super caput suum, sed ex meridiano illuminantem, quando illi hiems erat. Ecclesiæ autem dicitur: *Hiems abiit, discessit sibi, flores 73 visi sunt in terra, tempus messis advenit (Cant., ii, 11, 12)*. Ante adventum Christi hiemserat, post adventum Christi flores sunt veris, et messis æstatis. Ex meridiano ergo et ex gentium conversione illum illuminantem videns obumbratur. Populus autem gentium qui erat confusionis (65), gentiles qui sedebant in tenebris, lucem viderunt magnam, qui sedebant in regione umbræ mortis, lux orta est illis. Magna lux Divinitatis, quam nulla umbra mortis interpolat. Ideoque ex alto illuminat, quia et hoc scriptum est, dicente Zacharia: *In quibus visitavit nos Oriens ex alto; illuminare iis qui in tenebris et in umbra mortis sedent (Luc. i, 78 .9)*. Est sane et aliqua salutis umbra non mortis, ut est illa: *Sub umbra alarum tuarum protege me*

(62) Quinque mss. et omnes edit., *directa necessitas*.

(63) Carn., Ben. et alii nonnulli, *dies procul nobis est*.

(64) Vat. edit. cum paucis mss., *quæ quasi copulata ante retinebar*. Edit. Rom., *quem...*, *retinebam*. Mss. octo melioris notæ, *quæ...*

retinebam. Unus, *quæ... retineret*.

(65) Ita mss. fere ad unum. Ben. tamen habet; *qui erat in confusione gentili, qui et sedebat in tenebris*. Edit. vero, *qui erat confusionis ac gentilis* omittunt quædam Paris. ac *gentilis* qui sedebat, etc.

(Psal. xvi, 8). Umbra quidem, quia corporis est : A umbra, quia crucis, sed umbra salutis ; quia in ea erat peccatorum remissio (66), et rescussitatio mortuorum.

23. Exemplum ergo possumus accipere : quia hiemales dies breves, sed umbras majores habent : æstivi dies majores, sed umbras minores habent. Medio quoque die minor umbra, quam vel in principio est diei vel fine : et hoc apud nos in parte occidentis. Cæterum sunt qui per duos (67) totius anni dies sine umbra fuerint in partibus meridianis, eo quod habentes super verticem suum solem, undique per circuitum illuminentur, unde ἀμφικύκλιοι dicuntur Græce. Plerique etiam ferunt sic e regione ex alto fieri solem, ut per angusta puteorum aquam quæ in profundo est, viderint refulgere. B Esse autem dicuntur in meridiano qui ἀμφοτέρωθεν vocantur, eo quod umbram ex utroque latere transmittant. Umbra enim e regione solis ambulantis post tergum est : ut puta si contra orientem pergas, matutinis horis ; si contra meridianam plagam contendas, medio die ; si contra occidentem, in occasu diei. Ex tribus igitur partibus fit tibi sol obvius, ex oriente, ex meridiano, ex occidente. Mane et sero post tergum est, meridie quoque a latere ; at vero a septentrione nunquam est sol, et ideo umbra (68) si contra septentrionem dirigas, sive mane, sive sero, sive meridie, non potest esse post tergum. Soli sunt enim in hoc quem nos incolimus orbe terrarum circa meridiem positi (69), qui in australem plagam videantur umbram transmittere. Hoc autem fieri dicitur C summo æstu, cum ad aquilonem sol dirigit. Postea nos autumnus excipiens, infringit quidem æstum magnitudinem : sed paulisper relaxato ac deposito calore, per temperiem medii moderaminis sine fraude nos atque ulla noxa flatibus tradit hiemalibus.

24. Sint, inquit, etiam in dies. Non ut faciant dies, sed ut in eis habeant principatum, ut ortum diei uberiore sol illuminet gratia, ut per totum diem designandi ejus habeat potestatem cursus sui munere. Sic accipiunt nonnulli quod ait propheta : Solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis (Psal. cxxxv, 8, 9). Circumferunt enim lumen. 74 In annos quoque ordinati sunt sol et luna : luna per trecentos dies duodenis vicibus D suum cursum conficiens, consummat annum, secundum Hebreos, aliquibus diebus adjectis ; secundum Romanos, bis sexto semel intra quinquennium unius diei adjectione celebrato. Solstitialis quoque annus est, cum sol, expleto per omnia signa circuitu, in id unde principium cursus

sui sumpsit, recurrit. Annua fertur ei totius spatii esse perfunctio.

CAPUT VI.

Solis ac lunæ magnitudo hinc probatur, quod omnibus eadem appareat. Solvitur objectio et de remotorum aspectu pulchre disputatur : tum asserta solis magnitudine, nonnihil de temperamento ejusdem adjicitur.

25. Fecit ergo Deus hæc duo luminaria magna. Possumus accipere non tam aliorum comparatione magna, quam suo munere, ut est cælum magnum, et mare magnum. Nam et magnus sol, qui complet orbem terrarum suo calore, vel luna suo lumine, nec solum terras, sed etiam aerem hunc et mare, cælique faciem. Quæ in quacunque parte fuerint cæli, illuminant omnia, et æque spectantur a cunctis ; ut ea tanquam suis tantum regionibus immorari, et sibi tantum adesse atque lucere singuli populi credant ; cum similiter luceant universis, ut nemo his propiorem alium, quam ipse est, arbitretur. Exemplum magnitudinis eorum evidens, quod omnibus hominibus orbis lunæ idem videtur. Nam etsi interdum augeatur lumen ejus atque minuatur, tamen eadem nocte qualis mihi apparet, talis et omnibus ; nam si longe positus minor videretur, propius constitutis major refulgeret, et proderet angustiarum et exiguitatis indicium. Etenim reliqua alia longe positi minora arbitramur, propius contuentes majora credimus : quo magis finitimus fueris, eo tibi ejus rei quam cernis magnitudo cumulatur. Solis radius nulli propior (70), nulli longinquior est : similiter et lunæ globus æqualis est omnibus. Similis sol et Indis et Britannis eodem momento videtur, cum oritur. Nec cum vergit in occasum, minor apparet Orientalibus quam Occidentalibus : nec Occidentalibus cum oritur, inferior quam Orientalibus æstimatur. Quantum distat, inquit, oriens ab occidente (Psal. cii, 12) ! Hæc invicem sibi distant : sed sol a nullo distat, nulli præsentior, nulli remotior est.

26. Neque te moveat quod tanquam cubitalis tibi orbis videatur solis, cum oritur : sed considera quantum intersit spatii inter solem et terras, quod aspectus nostri infirmitas sine magno sui non potest transire dispendio. Caligat aspectus noster, numquid sol caligat, aut luna ? Augustus noster obtutus, numquid ideo angustiora efficit quæ videntur ? Species minuitur, non 75 magnitudo detrahitur. Neque enim infirmitatis nostræ passiones passioni luminarium debemus ascribere. Mentitur noster aspectus ; noli ergo fidele æstimare ejus judicium. Fit cælestium minor spectaculi figura, non sui forma. De summo vertice montium si subjectum

(66) Mss. multi ac boni, quia intererat peccatorum remissio. Alii ac edit. ut in textu.

(67) Edit. cum mss. aliquot infimæ notæ, Cæterum sunt qui dicant quod per duos, cet.

(68) Ita Rom. edit. cum mss. Val., Ben. et Germ. quibuscum facit Basil. Aliæ edit. et mss., umbra.

Si contra Septentrionem... non potest esse post tergum sol. Sunt enim, etc. Attamen voces, sol et soli, quibusdam in cod. desiderantur.

(69) Codex Vat. et Basil., ultra Arabiam positi.

(70) Rom. edit. sola, Solis orbis nulli propior.

oculis tuis campum spectare desideras, atque illic armenta pascentia, nonne formicarum similia corpora indicabis? Si mare spectes e specula aliqua littorali, nonne tibi navium maximæ inter cæruleos fluctus, et vela candentia refulgentes velut columbarum volitantium speciem eminus posito videntur obtexere? Quid ipsæ insulæ quæ mare dividunt, terrarum arva diffindunt, quam angusto æstimantur, sine concludi? Quemadmodum rotunda apparent de asperis, spissa de raris? Has ergo infirmitates visus tui perpende; et eorum quæ astruimus fidem, ex te ipso arbiter justus accersi.

27. Si vis magnitudinem solis non solum oculo mentis, sed etiam corporis æstimare, considera quanti stellarum globi axem cæli videantur intextere, et innumeris insignire luminibus; non queunt tamen tenebras noctis, et cæli nubila detergere. Simul ut sol ortus sui signa præmiserit, omnes stellarum ignes sub unius luminaris fulgore vanescunt, aperitur aer, cælique facies purpurascenti rubore perfunditur. Adhuc spirans exordium, et jam momentaria celeritate pleni luminis micat splendor, et surgentis solis prævia aura dulcis aspirat (71), Dic mihi, quæso, nisi magnus orbis esset, quomodo magnum posset orbem illuminare terrarum?

28. Quid autem de tanto loquar temperamento et moderamine Conditoris, qui eam mensuram muneri solis attribuit; ut neque vapor ejus igneus, ut videtur, terrarum venas, succos, rerumque species infusus exureret, neque iterum per tanta mundi spatia refrigeratus, nullum terris semen caloris inoleret, sed jujunam atque inopem fructum derelinquens, ad nullam fertilitatis gratiam vaporaret?

CAPUT VII

Plurima quæ de sole dicuntur, lunæ etiam convenire; eam tamen propriis quoque habere effectus, quorum aliqui hic recensentur.

29. Similia de lunæ ratione conveniunt, quæ de consorte ejus ac fratre memoravimus. Siquidem in id se induit ministerium, in quod et frater; ut illuminet tenebras, foveat semina, augeat fructus. Habet etiam pleraque a fratre distincta; ut quem toto die calor humorem terræ siccaverit, eundem exiguo noctis tempore ros reponat; nam et ipsa luna larga roris asseritur. Denique cum serinior, nox est, et luna pernox, tunc largior ros fertur arva perfundere. Et plerique sub acre quiescentes, quo magis sub lumine fuissent lunæ, eo plus humoris se capite collegisse senserunt. Unde et in Canticis canticorum Christus dicit ad Ecclesiam: **76** *Quoniam caput meum repletum est rore, et crines mei guttis noctis* (Cantic. v, 2). Tum deinde minuitur et augetur, ut minor sit, cum resurgit nova:

(71) Sex mss., *aurora dulcis aspirat.*

(72) Edit. vet. et quædam Paris, cum mss. quatuor., *accessus auxerit.*

(73) Ampotis, Græce ἀμωτικ, id est undarum reciprocatio.

A et cum sit imminuta, cumuletur. In quo grande Mysterium. Nam et defectui ejus compatiuntur elementa: et processu ejus quæ fuerint exinanita, cumulantur, ut animantium cerebrum, et maritimorum humida. Siquidem pleniores ostreae reperiri feruntur, multaque alia, cum globus lunaris adolescit. De arborum quoque internis idem allegant, qui hoc usu proprio compererunt. Videmus ergo ortum ejus et defectum rationis esse, non infirmitatis. Nunquam enim tantam rebus mutationem daret, nisi præstantem virtutem haberet et gratiam a Conditore collatam.

B 30. Aerem quoque nonnulli etiam docti et Christiani viri allegaverunt lunæ exortu solere mutari; sed si id mutationis lunaris quadam fieret violentia, ad omnes ortus ejus intexeretur nubibus cælum, pluviae funderentur. Denique cum ante dies esset sermo de pluvia, quæ utilis diceretur, ait quidam: Ecce neomenia dabit eam. Et quamvis cupidi essemus imbrium, tamen ejusmodi assertiones veras esse, nolebam. Denique delectatus sum, quod nullus imber effusus est; donec precibus Ecclesiæ datus, manifestaret non de initiis lunæ eum sperandum esse, sed de providentia et misericordia Creatoris. Sane Euripi cum exundent undique secundum reliquas species lunæ, et acceptos fluctus refundant, vel etiam ipsi magno ferantur impetu; in ortu tamen ejus stant placidi, quoad usque luna sine lumine est. At vero ubi eam dierum accessus retexerit (72), tunc in suos cursus refluos revertuntur. Ampotis (73) quoque, quæ in Oceano esse perhibetur, cum reliquis diebus ordinem suum servare dicatur, lunari exortu evidens mutationis suæ fertur indicium dare; ut mare ipsum occidentale, in quo spectatus ampotis, solito amplius accedat ac recedat, et majore æstu feratur, tanquam lunæ quibusdam aspirationibus retrorsum trahatur, et iterum iisdem impulsu ac retractum in mensuram propriam refundatur.

CAPUT VIII.

Lunæ mutatio rerum instabilitatem docet: at ipsa turpiter in moribus nostris exprimitur. Christi mysterium atque Ecclesiam eadem repræsentat: quam qui magicis cantibus de cælo detrahi credunt, irridendi.

D 31. Unde si miraris quomodo defectum luna patiat, cum tantam vim mutationis habeat suæ; considera et in eo magnum esse mysterium, quod jus exemplo cognoscis, o homo, nihil rerum humanarum et mundanæ totius creaturæ esse posse, quod non aliquando resolvatur. Nam si etiam luna, cui tantum Dominus commisit ministerium ut illuminet orbem terrarum, et crescit, et deficit, deficient **77** enim omnia quæ (74) ex nihilo orta usque ad perfectionem venerunt, iterum per-

(74) Ita melioris notæ mss. Reliqui autem, partim, *omnia quæ, vel omniaque, ex nihilo orta usque ad perfectionem venerunt, et iterum; partim, quia omnia quæ... iterum, etc.* Vatic. solus, *omniaque ex nihilo orta simul atque ad perfectionem venerunt,*

fecta minuuntur, cœlum enim et terra præteribunt; cur non id moderationis assumimus, ut neque in adversis abjiciamus animum, qui enim omnia fecit ex nihilo, facile te quoque potens est ad summa et perfecta provehere; et rursus non extollamur in prosperis, neque in potestate aliqua nos, divitiisque jactemus, neque in viribus corporis, aut pulchritudine gloriemur, in quo est facilis corruptio, crebra mutatio, sed manentem in futurum animi gratiam persequamur. Nam si te lunæ contristat occasus, quæ se semper reparat ac reformat; multo magis contristare te debet, si anima profectu virtutis impleta cum fuerit, postea per inconstantiam mentis, atque incuriam a suo deflexa proposito studia sua sæpe commutet: quod est insipientiæ et inscientiæ. Unde et scriptura ait: *Stultus ut luna mutatur (Eccli. xxviii, 12)*. Et ideo sapiens non cum luna mutatur, sed permanebit cum sole (*Psal. lxxi, 5*). Unde non luna est particeps stultitiæ: quia non luna mutatur ut stultus, sed stultus ut luna. Denique semen justi sicut luna perfecta in æternum manet, et testis in cœlo fidelis (*Psal. lxxxviii, 38*). Aliud enim est fungi ministerio, aliud circumferri ingenio, et sensus infirmitate fixam non habere sententiam. Luna pro te laborat, et propter voluntatem Dei subdita est. Vanitati enim creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe (*Rom. viii, 20*). Illa ergo non sponte mutatur: tu sponte mutaris. Illa congemiscit et comparturit in sua mutatione (*Ibid. 22*): tu non intelligis, et gratularis frequenter. Illa tuam redemptionem frequenter exspectat, ut a communi totius creaturæ servitio liberetur: tu et tuæ redemptioni, et illius libertati affers impedimentum. Tuæ ergo, non suæ stultitiæ est, quod dum tu exspectaris, et nec sero converteris, adhuc et illa mutantur.

32. Noli ergo lunam oculo tui corporis æstimare, sed mentis vivacitate. Minuitur luna ut elementa repleat. Hoc est vere grande mysterium. Donavit hoc ei qui omnibus donavit gratiam. Exinanivit eam, ut repleat qui etiam se exinanivit, ut omnes replet. Exinanivit enim se ut descenderet nobis: descendit nobis ut ascenderet omnibus. *Ascendit enim, inquit, super omnes cœlos ut impleret omnia (Ephes. iv, 10)*. Itaque qui exinanitus advenerat, de plenitudine sua apostolos adimplevit. Unde unus ex his dicit: Nam *de plenitudine ejus omnes nos accepimus Joan. i, 1*). Ergo annuntiavit luna mysterium Christi. Non mediocris in qua signum posuit suum; non mediocris quæ typum dilectæ habet Ecclesiæ, quod significat Propheta dicens: *oriatur in diebus ejus justitia, et abundan-*

iterum, etc. Edit. vero, *quia omnia ex nihilo, etc.*, ut in contextu.

(75) Mss. aliquot, *sagacitatis*: alii nonnulli, *sacri-legæ artis*; plures, *sagæ artis*. Edit., *magicæ artis*; quod eodem recidit.

(76) Ms. Car., *Hymum*, Ben., *Etyumum*, Big. et Gem., *Jeu.*, Cœn. prima et Gem. secunda manu,

tia pacis, donec tollatur luna (Psal. lxxi, 7). Et in Canticis Dominus de sua sponsa ait: *Quænam est hæc prospiciens tanquam diluculum, speciosa sicut luna, electa ut sol (Cant. vi, 9)*? Et merito speciosa sicut luna Ecclesia, quæ toto mundo refulsit, et tenebras sæculi hujus illuminans dicit: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit (Rom. xiii, 12)*. Pulchre ait, *Prospiciens*, quasi suos de superiore prospectans, sicut habes: **78** *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum (Psal. xlii, 2)*. Prospiciens ergo Ecclesia, sicut luna defectus habet et ortus frequentes: sed defectibus suis crevit, et his meruit ampliari, dum persecutionibus minuitur et confessorum martyriis coronatur. Hæc est vera luna, quæ de fratris sui luce perpetua lumen sibi immortalitatis et gratiæ mutuatur. Fulget enim Ecclesia non suo, sed Christi lumine; et splendorem sibi arcessit de Sole justitiæ, ut dicat: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus (Galat. ii, 20)*. Beata plane quæ tantum insigne meruisti! Unde te non tuis neomeniis, sed typo Ecclesiæ beatam dixerim. In illis enim servis in hoc diligeris.

33. Quam ridiculum autem quod te plerumque credunt homines magicis carminibus posse deduci! Aniles istæ fabulæ, ac vulgi opiniones. Quis enim opus Dei tanto ministerio deputatum arbitraretur Chaldaicis superstitionibus posse tentari? Lapsus sit ille, qui se transfiguratur in angelum lucis, et deductus voluntate propria, non carminum potestate. Sane et in hoc quasi Ecclesia putaris posse de loco tuo et statione deduci. Multi tentant Ecclesiam: sed sagæ artis (75) ei carmina nocere non possunt. Nihil incantatores valent, ubi Christi canticum quotidie decantatur. Habet incantatorem suum Dominum Jesum, per quem magorum incantantium carmina, et serpentum venena evacuavit: et ipsa sicut serpens exaltatus devorat colubros Ægyptiorum; ferale licet carmen immurmuret, hebetatur in Christi nomine. Sic et Elymam (76) magum Paulus non solum sagæ artis infirmitate, sed etiam oculorum amissione cæcavit (*Act. xiii, 11*). Sic Petrus Simonem alia cœli magico volatu petentem, dissoluta carminum potestate, dejecit et stravit.

CAPUT IX.

Conclusio quarti diei. Quam vanum sit eum cavere; et unde in eundem dæmonum ac gentilium offensio derivata.

34. Pulchre, ut arbitror, cessit dies quartus. Quomodo ergo quartum plerique consueverunt cavere, et inutile putant hoc numero aliquid ordiri, quod totus nova luce mundus emicuit? An sinistris sol cœpit auspiciis? Et quomodo aliis potest bona

Hymenum; Corb. unus, *Barjeu*: Elimas Act. xiii, alio nomine vocatur Barjesu, vel juxta aliquos mss. Barjeu. At nullibi legimus eum appellatum fuisse Hymum vel Hymeneum: fit quidem mentio unius Hymenei, I Tim. i, et II Tim. ii, cui hæreseos notam inurit Apostolus: sed illum eundem ac Elimam fuisse nullus dixerit.

signare, qui sibi eligere diem sui nescivit exortus? Aut quomodo signa ejus probant, cujus ortum non probant? Quid etiam de luna dicimus, quæ et quarto die cœpit, et quarta decima diem signat salutis(77)? An displicet numerus, quo celebratur mysterium redemptionis? Ideo dæmones declinandum fore persuadent numerum eum, quo eorum destructa nequitia est. Ideo gentiles nihil adoriendum asserunt, quia sciunt tunc primum

(77) Nonnulli mss., et quinta decima die signa salutis.

LIBER QUINTUS.

DE OPERE QUINTI DIEI.

79 CAPUT PRIMUM. (Sermo VII.)

Ornatis superioribus duobus elementis, mari propria prærogativa conceditur. Describitur aquarum obedientia, ac mira fecunditas, qua homo gustatis interdictis abutitur. Demum ostenditur reptilia non modo serpentes vocitari, sed etiam pisces.

1. Vestita diversis terra germinibus virebat omnis, cælum quoque sole et luna, geminis vultus sui luminibus, stellarumque insignitum decore fulgebat. Supererat elementum tertium, mare scilicet : ut et ipsi gratia vivificationis divino proveniret munere. Æthereo enim spiritu omnes terrarum fetus aluntur. Terra quoque semina resolvens, universa vivificat : et maxime tunc primum verbo Dei jussa viridescere, vivificationis suæ munere pullulabat. Vacabat aqua, et a divina operationis feriata beneficio videbatur. Habet adhuc Creator quod illi conferat quo munia terrarum possit æquare : reservabat ei, ut et ipsa proprium sibi et speciale aliquid prærogativæ collati sibi muneris vindicaret. Vivificavit prius terra, sed ea quæ spirantem animam non habebant. Aqua jubetur ea producere quæ viventis animæ vigorem dignitatemque præferrent, et sensum tuendæ salutis, et fugiendæ mortis acciperent.

2. Dixit itaque Deus, *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia volantia super terram* (78) *secundum firmamentum cæli* (Gen. 1, 20). Venit mandatum et subito aqua jussos fundebatur in partus : generare fluvii, vivificare lacus, mare ipsum cœpit diversa reptilium genera parturire, et secundum genus effundere quodcumque formaverat. Non exigui gurgites, non cœnosæ paludes vacabant, quin omnia datam sibi creandi assumerent potestatem. Pisces exsiliabant de flumine, delphines præludebant in fluctibus,

(78) Septem mss. omittunt hæc verba, *super terram*, sed inf. cap. 22, ostendit Ambrosius, cur in sacra Scriptura habeantur.

(77) Desunt in mss. aliquot hæc voces, *abundantia*

artem suas vacare cœpisse, et populos gentiles ad Ecclesia demigrasse. Lunam certe quartam, si pura fuerit, neque obtusis cornibus, dare reliquis diebus usque ad exactum mensem indicium serenitatis 79 existimant. Nolunt ergo eisdem exordiis inchoare, quibus serenitas inchoatur. Sed jam cavendum ne nobis in sermone dies quartus 80 occidat; cadunt enim umbræ majores de montibus, lumen minuitur, umbra cumulatur.

B conchæ saxis, ostreæ adhærebant profundis, adulescebant echini. Væ mihi! ante hominem cœpit illecebra, abundantia copiarum, nostræ mater luxuriæ (79). Ante hominem deliciæ. Prior ergo hominum tentatio, quam natura : sed nihil natura deliquit (80); alimenta dedit, non vitia præscripsit. Hæc communia dedit, ne tibi aliqua velut propria vindicares. Tibi suos fructus terra producit; tibi scaros et acipenseris, et omnes fetus suos generant aquæ : et, his non contentus, interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut prævaricatio 80 tuæ aviditatis oneretur.

3. Sed neque quam multæ species et nomina sint, possumus enarrare, quæ omnia memento divinæ præceptionis animata sunt. Simul coibat forma corporis et operabatur anima, vitalis etiam vigor reliquæ virtutis (81). Repleta erat terra germinibus, mare impletum animantibus. Ibi insensibilia pullulabant, hic sensibilia versantur. In terris quoque aqua suas sibi vindicat portiones. Lambunt terram pisces aquarum, et ex ea sibi prædam requirunt. Culices quoque et raunculi circa genitales strepunt paludes, et ipsæ audierunt Domini mandatum dicentis : *Producant aquæ reptilia animarum viventium.*

4. Scimus reptilia dici genera serpentum, eo quod super terram repant : sed multo magis omne quod natat, reptandi habet vel speciem, vel naturam. Nam etsi in profundum qui se demerserint, aquam videantur findere(82); tamen cum supra innatant, repunt toto corpore, quod trahunt super quædam dorsa aquarum. Unde et David ait : *Hoc mare magnum et spatiosum, illic reptilia quorum non est numerus* (Psal, ciii, 25). Quia etiam cum ple-

copiarum, nostræ mater luxuriæ.

(80) Quidam mss., *sed nihil creatura deliquit.*

(81) Mss. non pauci, *vigor aliquis virtutis.*

(82) Mss. aliquot, *videantur incidere.*

raque pedes habeant, et ambulandi usum, eo quod sint amphibia, quæ vel in aquis vel in terris vivant, ut sunt phocæ, crocodili, equi fluviales, quos hippopotamos vocant, eo quod hi generentur Nilo in flumine; tamen cum in alto aquarum sunt, non ambulant, sed natant, nec vestigio utuntur pedis ad incedendum, sed tanquam remo ad reptandum. Siquidem et navis acta remis labitur, et aquas sulcat carina.

CAPUT II.

Virtute hujus vocis, producant aquæ reptilia, multo plura in mari quam in terra esse producta, eamque gratiam aquis additam, ut quæ in terris noxia, in mari innoxia generentur.

5. *Producant aquæ reptilia*, dixit Dominus. Brevis sermo, sed vehemens, et late patens communem minimis et maximis naturam infudit. Eodem momento producitur balæna quo rana ejusdem vi operationis nascitur. Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis. Nec doluit natura partu-
ciens delphinæ; sicut non doluit, cum exiguos murices cochleasque produceret. Adverte, o homo, quanto plura in mari quam in terris sint. Numera, si potes, omnia piscium genera vel minorum, vel etiam maximorum, sepias, polypos, lithostracos, carabos (83), cancos, et in his innumerabilia sui generis. Quid dicam genera serpentium, dracones, murænas, anguillas? Nec prætermittam scorpiones, ranas, testudines, mustelas quoque et canes maritimos, vitulos marinos, cete immania, delphinæ, phocas, leones. Quid attexam etiam merulos, turdos, pavos quoque, quorum etiam colores in avibus videmus expressos, ut nigri merulæ, pavi diverso colore dorsa et colla depicti sint, turdi albo varii, et cætera quorum sibi terræ species et nomina vindicarunt? Nam prius in mari ista cæperunt diversisque fluminibus. Siquidem aqua prior animarum viventium reptilia divino nutu imperata produxit.

6. Adde hanc gratiam, quod ea quæ timemus in terris amamus in aquis. Etenim noxia in terris in aqua innoxia sunt, atque ipsi angues sine veneno. Leo terribilis in terris, dulcis in fluctibus. Muræna, quam ferunt aliquid habere noxium, esca pretiosior est. Rana horrens in paludibus, decora in aquis, omnibus fere præstat alimentis. Plura si quis vult cognoscere, a diversis locorum piscatoribus quærat; nemo enim potest omnia comprehendere. Canes sane et in mari cave, quos et in Ecclesia molestos esse et cavendos Apostolus docet dicens:

(83) Mss. quatuor habent, *litos, ostriotas, tructas, carabos*; Carn., *clitostriata*; Germ., *lithostrata*. Cæn. ac Corb. secunda manu, sed antiqua, *polypedes, lithos, tructas, carabos*, forte *λειοστράκους*, id est levi testa intectos. Cæterum Basilius carabos et cancos inter ea reponit quæ dicuntur *μαλακόστρακα*, id est quæ testis mollibus teguntur; Polypos vero et sepias inter *μαλάκια*, quorum videlicet caro mollis est ac tenera.

(84) Non pauci cod., *dictu*, vel *dictum facessi*, id est, *abit*, seu *pervagatur*.

Cavete canes, cavete malos operarios (Philipp. III, 2). Mustelæ gravis in terris odor, in aquis suavis. Terrena se novit vindicta fœtoris ulcisci: hæc non minorem habet gratiam capta, quam libera. Neque te inhonoratum nostra prosecutione, thymalle, dimittam, cui a flore nomen inolevit: seu Ticini unda te fluminis, seu amœni Athesis unda nutrierit, flos es. Denique sermo testatior, quod de eo qui gratam redolet suavitate, dictum facete sit (84): Aut piscem olet aut florem; ita idem pronuntiatum est piscis odor esse qui floris. Quid specie tua gratius? Quid suavitate jucundius? Quid odore flagrantius? Quod mella flagrant, hoc tu corpore tuo spiras. Quid loquar corvorum (85), quid etiam luporum teneritudines? Nescit hos lupos agnus timere. Tanta est aquarum gratia, quarum vitulos fugiant et leones (86), ut his propheticum illum dictum de Ecclesiæ sanctitate jure conveniat: *Tunc lupi et agni simul pascentur, leo et bos simul paleas manducabunt* (Isa. LXV, 25). Nec mirum, quandoquidem etiam in Ecclesia aquæ illud operantur, ut prædonum abluta nequitia cum innocentibus comparetur. Quid etiam purpuras memorem, quæ ornant regum convivia, amictus imbuunt? Aquarum est igitur quod in regibus adoratur; aquarum est species illa quæ fulget. Adde porcos maris etiam Judæis gratos; quia nihil est commune, quod non aqua abluat, et ideo communes eos sicut in terra editos æstimare non possunt.

82 CAPUT III.

Multiplicem piscibus rationem esse generandi, ac singularem in prolem pietatis sensum. Quanta sit eorum puritas, qua non solum alia bruta, sed etiam homines ipsos superant.

7. Innumeri itaque usus, innumera genera piscium. Alii ova generant, ut varii majores quos troctas vocant (87), et aquis fovenda committunt. Aqua igitur animat et creat, et adhuc mandati illius primi tanquam legis perpetuæ munus exsequitur, blanda quædam mater animantium. Alii vivos fetus edunt de suo corpore, ut mustelæ, et caniculæ, et cete ingentia, delphines, et phocæ, aliaque cætera hujusmodi. Quæ cum ediderint partus, si quid forte insidiarum terrorisque præenserint circa catulos suos quemquam moliri, quo tueantur eos, vel teneræ ætatis pavorem materno affectu comprimant, aperire ora, at innoxio partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore et genitili feruntur alvo abscondere. Quis humanus

(85) Mss. aliquot. *Quid loquar porcorum*, etc.

(86) Sic mss. quindecim, et edit. Cost. Alii mss. sequioris notæ, ac edit. Am., Pet., Era., Gill., *quarum vituli figurantur et leones*. Rom..... *junguntur ut leones*.

(87) Edit. omnes cum paucis mss., *ut ii quos tructas vocant*. Alii mss. magno numero et auctoritate, *ut varii majores quos troctas vocant*. Est autem hoc discrimen *tructas* seu *truttas* intor et *troctas*, quod hæc in mari vivant, illæ in fluviis.

affectus hanc piscium pietatem possit imitari? Oscula nobis satietati sunt: illis non satis est aperire viscera, natosque recipere ac revocare integros, atque iterum fotu quodam eos sui caloris animare, et spiritu alere (88-89), duosque in corpore uno vivere; donec aut securitatem deferant, aut corpore suo objecto natos suos defendant a periculis. Quis hæc videns, etsi possit obtinere, non tantæ piscium pietati cedat? Quis non miretur et stupeat, ut servet natura in piscibus, quod non servat in hominibus? Pleræque ex suspitione novercalibus odiis appetitos suos occiderunt filios: aliæ in fame, ut legimus, partus proprios comederunt. Humanis pignoribus mater sepulcrum facta est; piscium proli parentis est uterus sicut murus, vallo quodam internorum viscerum pignora inoffensa conservat.

8. Diversa igitur piscium genera diversos usus habent; alii ova generant, alii vivos pariunt atque formatos. Et qui ova generant, non nidos texunt ut aves, non diurni fatus laborem induunt, non cum molestia sui nutriunt. Cecidit ovum, quod aqua gremio quodam naturæ suæ quasi nutrix blanda suscepit, et animal celeri fotu reddidit. Continuo enim tactu parentis animatum ovum cecidit, et piscis exivit.

9. Tum deinde quam pura et inviolata successio! Nullus alteri, sed generi suo miscetur, thymallus thymallo, lupus lupo. Scorpæna quoque castitatem immaculati connubii generi suo servat. Itaque habet pudicitiam generis sui, sed venenum generis sui non habet; non enim percutit scorpæna, sed reficit. Nesciunt igitur alienigenarum genera piscium adulterina contagia, sicut sunt ea quæ coeunt asinorum equarumque inter se genera (90), quæ magna hominum cura perpetrantur: vel rursus cum equus asinæ miscetur, quæ sunt vera adulteria naturæ. Nam utique majus est quod in naturæ colluvionem **83** committitur, quam quod in personæ injuriam. Et homo ista procuras interpret adulterii jumentalis; et illud animal pretiosius putas, quod adulterinum, quam quod verum est? Ipse genera aliena confundis, diversaque misces semina, atque ad vetitos coitus plerumque cogis invites, et hoc industriam vocas! Hoc quia de hominibus facere non potes, ut diversi generis commixtio factum possit excludere, tollis homini quod natus est, et virum de viro exuis, abscissaque corporis parte, sexum negas (91), spadonem efficis; ut quod negavit natura in hominibus, impleret audacia.

CAPUT IV.

Mutuum aquæ ac piscium necessitudinem docere, qualis parentum et filiorum necessitudo esse debeat. Quomodo respirationis usum aqua suppleat in piscibus.

10. Quam bona autem mater sit aqua, etiam hinc considera. Tu, o homo, docuisti abdicaciones pa-

(88-89) Mss. nonnulli, *et spiritu adolere.*

(90) Mss. nonnulli antiquæ manus, *alieni generis socium... qua coeunte asinorum... genere, magna, etc.*

trum in filios, separationes, odia, offensas, disce quæ sit parentis et filiorum necessitudo. Vivere pisces sine aqua non queunt, nec a suæ parentis consortio separari, neque a suæ altricis discerni munere: et hoc fit natura quadam, ut separati moriantur illico. Neque enim, ut omnia, hujus aeris vivunt spiramine, quia hauriendi spiritus et respirandi natura his non suppetit; alioquin sub aquis semper non possent vivere non capientes spiritus infusionem. Quod est nobis spiritus, illis est aqua. Sicut nobis spiritus, ita illis aqua, vivendi ministrat substantiam: nos intercluso eomneatu spiritus, quia ne brevi quidem spatio possumus expertes esse spiritus vitalis, statim exstinguimur; pisces quoque sublatis de aqua, sine substantia sui vivi esse non possunt.

11. Et causa manifesta est, quoniam in nobis pulmo per thoracis laxiora penetralia recepit spiritum: et cum sit ipse poris plerisque penetrabilis, spiritus infusione interiorum calorem refrigerat. Thorax enim ut suspicit alimenta, ita superflua ciborum et succos salubres sanguinemque discernit. Fit pulmo pervius, unde facilius ad eum potest aspiratio spiritus pervenire. Pisces vero branchias (92) habent, quas nunc plicant et colligunt, nunc explicant atque aperiunt. In hac ergo collectione et apertione dum suscipitur aqua, et transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere. Propria igitur natura est piscium, nec communis cum cæteris; specialis usus, et a cæteris vivendi quædam separata et secreta substantia. Propterea non nutriuntur, neque, ut terrena animalia, manus humanæ tactu et delinimento aliquo delectantur; etiamsi servati in vivariis suis vivant.

84 CAPUT V.

Pisces cum tam bene dentati. Hi sibi invicem in escam cedunt; quod imitantur avari, qui vehementi objurgatione castigantur.

12. Quid autem de densitate dicam dentium? Non enim ut bos aut ovis ex una parte dentes habent; sed utraque pars armata est dentibus; quia in aqua sunt, et si diutius cibum versarent, et non cito transmitterent, aquarum alluvione de dentibus eorum esca posset auferri ac dilui. Ideo densos et acutos habent, ut cito incidant, cito conficiant cibum, facile et sine aliqua mora et dilatione transmittant. Denique non ruminant; solus tamen scarus in his ruminare perhibetur, ut ferunt quibus aut eventus, aut usus fuit, aut studium talia comprehendere.

13. Sane nec ipsi a suis potentiæ evasere violentiam, et avaritiæ potiorum subjecti ubique inferiores sunt. Quo quisque infirmior, eo prædæ magis patet. Et plerique quidem herbis pascuntur ac minutis vermibus. Sunt tamen qui invicem se devorent, et sua carne pascantur. Minor apud illos

(91) Quinque mss., *sexum necas.*

(92) Branchiæ, Græce βραγχίαι, partes sunt in piscibus ex utraque parte capillis follium more hiantes.

esca majoris est : rursus ipse major a validiore invaditur, et fit esca alterius prædator alieni. Itaque usu venit, ut cum ipse alium devoraverit, ab alio devoretur, et in unum ventrem uterque conveniat cum voratore proprio devoratus, sitque simul in uno viscere prædæ vindictæque consortium. Et ipsis sponte forte hæc accrevit injuria, sicut in nobis non ex natura cœpit, sed ex avaritia. Aut quia ad usum hominum dati sunt, in signum quoque facti sunt, ut in his nostrorum morum vitia videremus, et caveremus exempla ; ne quis potior inferiorem invaderet daturus in se potentiori exemplum injuriæ. Itaque qui alterum lædit, sibi laqueum parat, in quem ipse incidat.

14. Et tu piscis es, qui viscera invadis aliena, qui demergis infirmum, qui cedentem persequeris usque in profundum (93). Cave ne dum illum persequeris, incidas ipse in validiorem, et deducat te in alienas insidias, qui tuas vitat, priusque tuam spectet ærumnam, qui te persequente propriam reformidabat. Qui interest inter divitem improbæ cupiditatis ingluvie absorbentem infirmorum patrimonium, et silurum de minorum piscium visceribus alvum repletum ? Defunctus est dives, et nihil ei sua spolia profuerunt, imo magis eum rapinarum suarum detestabiliorem fecit infamia. Captus est silurus, et inutilis præda detecta est. Quanti in eo reperiuntur, qui alios devoraverant ? Et tu dives habes in sinu tuo alterius prædatorem. Ille habebat facultates pauperis quas invaserat : tu eum opprimens duo patrimonium tuis facultatibus addidisti, et adhuc tanto non satiaris augmento ; et dicis quod alios vindicaveris, cum eadem committas quæ ulcisceris, injusto injustior, et iniquo iniquior, et avaro avarior. Vide ne idem te qui piscem illum finis inveniat : hamum cave, cave retia. Sed præsumis de potentia, quod nemo tibi possit resistere : **85** præsumebat et silurus quod amum nemo sibi jaceret, nemo retia tenderet, et, si incidisset, universa dirumperet ; et tamen fuscinam non evasit, aut nexus vinculi validioris incurrit, quibus se non posset exuere. Sine dubio et hominum iniquitas quo graviora commiserit, eo magis scelere suo tuta esse non poterit ; quin aliquando dissolvat quod pro scelerum pretio constat difficile posse vitari.

CAPUT VI.

Hominem esse piscem : sed piscem alium bonum, alium malum inveniri ; bonum vero Petri hamum, ac sinum timere non debere.

15. Piscis ergo es, o homo. Audi quia piscis es : *Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium congregavit. Cum autem esset impletum, duxerunt id ad littus, et sedentes elegerunt optimos in vasis suis, malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione sæculi. Exhibunt*

(93) Carn., qui cedentem persequeris, incidet ipse usque in profundum.

(94) Mss. quatuor infimæ notæ, eris homines capiens.

(95) Ita mss. ac edit, Am. et Pet. ; Era. vero cum

angeli, et separabunt malos de medio justorum, et mittent eos in caminum ignis (Matth. XIII, 47-50). Sunt ergo boni et mali pisces ; boni servantur ad pretium, mali statim ardent. Bonum piscem nec retia involvunt, sed elevant ; nec hamus internecat atque interficit, sed pretiosi vulneris perfundit sanguine, in cuius oris confessione bonum pretium reperitur, quo tributum apostolicum et census Christi possit exsolvi. Sic enim scriptum est, dicente Domino : Reges terræ a quibus accipiunt tributum vel censum ? A filiis suis, an ab alienis ? Et respondente Petro, Ab alienis, ait Dominus ? Vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus invenies ibi staterem ; illum sumens dabis eis pro me et te (Matth. XVII, 24-26).

16. Noli igitur, o bone piscis, Petri hamum timere : non cecidit, sed consecrat. Noli quasi vilem te contemnere, quia vides corpus infirmum : habes in ore tuo quod et pro Petro et pro Christo offeras. Noli timere Petri retia, cui dicit Jesus : *Duc in altum, et laxato retia (Luc. v. 4)*. Non enim in sinistram partem mittit, sed in dexteram, sicut jussus a Christo est. Noli timere sinum ejus, quia dictum est ei : *Ex hoc eris homines vivificans (94) (Ibid, 10)*. Ideo misit retia, et complexus est Stephanum, qui de Evangelio primus ascendit habens in ore suo staterem justitiæ. Unde confessione constanti clamavit dicens : *Ecce video cælos apertos, et Filium hominis stantem ad dexteram Dei. (Act. VII, 55)*. Pro hoc pisce stabat Dominus Jesus ; sciebat enim esse in ore ejus pretium sui census. Denique glorioso martyrio et Petri iudicium, atque doctrinam, et Christi gratiam locuples assertor implevit.

CAPUT VII.

Per mare Evangelium et Ecclesiam signari, et quid in mari hoc præstare debeat homo piscis. Conjuges ad mutuam morum tolerantiam, charitatem, fidem, exemplo viperæ impelluntur. Cur idem exemplum in utramque partem usurpatum.

17. Nec te moveat quod pro mari Evangelium posui. Evangelium est, in quo **86** Christus ambulavit : Evangelium est, in quo, licet titubaverit Petrus quando negavit (95), tamen, per dexteram Christi fidei munimentum, stationis invenit gratiam : Evangelium est, de quo martyr ascendit : Evangelium est mare, in quo piscantur apostoli, in quo mittitur rete, quod simile est regno cælorum : Evangelium est mare, in quo Christi figurantur mysteria : Evangelium est mare, in quo Hebræus evasit, Ægyptius interremptus est : Evangelium est mare, quia sponsa Christi Ecclesia est, et divinæ gratiæ plenitudo, quæ supra maria fundata est, sicut dixit propheta : *Ipse super maria fundavit eam (Psal. XXIII, 2)*. Exsili super undas,

sequentibus, in quo licet titubaverit Petrus, non tamen negavit, quando, etc. Ibidem mss. aliquot. fidei munimentum stationes invenit ; nonnulli, fide ; vet. edit., fidei ; Rom., fidæ munimentum stationis invenit : Evangelium, etc.

o homo, quia piscis es: non te opprimant sæculi istius fluctus: si tempestas est, pete altum et profundum: si serenitas, lude in fluctibus: si procella, cave a scopuloso littore; ne te in rupem furens æstus illidat. Scriptum est enim: *Eslote astuti sicut serpentes* (Matth. x, 46).

18. Et quia de serpentibus astutis propositum exemplum est, simus astuti circa quærenda et servanda conjugia, diligamus tributa nobis consortia. Et si ii qui longinquis fuerant ortus sui tempore regionibus separati inter se convenerint, et si vir ad peregrina contenderit, nulla longinquitas, nulla absentia complacitam minuat charitatem. Eadem lex præsentem absentesque connectit: idem naturæ vinculum inter distantes et consistentes conjugalis charitatis jura constrinxit: eodem jugo benedictionis utriusque colla sociantur, etiam si alter obeat separatarum regionum longa divortia; quia non corporis cervice, sed mentis, jugum gratiæ receperunt. Vipera nequissimum genus bestię, et super omnia quæ serpenti sunt generis astutior, ubi coeundi cupiditatem assumpserit, murænæ maritimæ notam sibi requirit copulam, vel novam præparat: progressaque ad littus, sibillo testificata præsentiam sui, ad conjugalem amplexum illam evocat. Muræna autem invitata non deest, et venenatæ serpenti expetitos usus suæ imperlit conjunctionis. Quid sibi vult sermo hujusmodi, nisi ferendos esse mores conjugum; et si absens est, ejus opperendam præsentiam, sit licet asper, fallax, inconditus, lubricus, temulentus? Quid pejus veneno, quod in conjugem muræna non refugit? Vocata non deest, et serpentis lubricum sedula charitate complectitur. Ille tua mala portat, et levitatis femineæ facilitatem: tu virum tuum non potes, o mulier, sustinere? Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam (33, q. 5. c. *Adam per Evam* (I Tim. II, 14). Quem vocavit ad culpam mulier, justum est ut eum gubernatorem assumat; ne iterum feminea facilitate labatur. Sed horridus et incultus est. Semel placuit. Numquid vir frequenter est eligendus? Comparem suum et bos requirit, et equus diligit; et si mutetur alius, tamen trahere jugum nescit compar alterius, et se non totum putat: tu jugalem repudias tuum, et putas sæpe mutandum; et si uno defuerit die, superducis rivalem (96), et statim incognita causa quasi cognita pudoris exsequeris injuriam. Vipera absentem requirit, **87** absentem vocat, et blando proclamat sibillo: atque ubi adventare comparem senserit, venenum evomit reverentiam marito deferens, verecundata nuptialem gratiam: tu, mulier, advenientem de longinquo maritum contume-

(96) Quidem mss. *suspecta rivalem es*; aut cum edit. nonnullis, *suspicias rivalem, et statim incognita causa, quasi cognitam*; aut cum aliis edit., *et statim incognitam, quasi cognitam*, etc. Sed mss. duodecim probatissimi cum edit. Pet. et Gill. legunt ut nos in textu.

(97) Edit. omnes cum mss. aliquot, *Reverentia conjunctionis. Potest et sic*, Mss. novem in lectio-

liis repellis. Vipera mare prospectat, explorat iter conjugis: tu injuriis viam viro obstruis: tu litium moves venenum, non rejicis: tu conjugalis amplexus tempore dirum virus exæstuas: nec erubescis nuptias, nec revereris maritum.

19. Sed etiam, tu, vir, possumus etiam sic accipere, depone tumorem cordis, asperitatem morum, cum tibi sedula uxor occurrit: propelle indignationem, cum blanda conjux ad charitatem provocat. Non es dominus, sed maritus: non ancillam sortitus es, sed uxorem. Gubernatorem te Deus voluit esse sexus inferioris, non præpotentem. Redde studio vicem, redde amori gratiam. Vipera venenum suum fundit: tu non potes duritiam mentis deponere? Sed habes naturalem rigorem; debes temperare eum contemplatione conjugii, et reverentia conjunctionis deponere animi feritatem (97). Potest et sic. Nolite quærere, viri, alienum thorum, nolite insidiari alienæ copulæ. Grave est adulterium, et naturæ injuria. Duos primum Deus fecit, Adam et Evam, hoc est, virum et uxorem, et uxorem de viro, hoc est de costa Adam; et jussit ambos esse in uno corpore, et in uno spiritu vivere. Quid unum separas corpus, unum dividis spiritum? Naturæ adulterium est. Hoc docet murænæ et viperæ non jure generis, sed ardore libidinis expetitus amplexus. Discite, o viri, qui alienam permolere (98) quærunt uxorem, cujus serpentis sibi adscicere cupiat contubernium, qui etiam comparandus ipse serpenti sit. Festinat ad viperam, quæ se in gremium viri non directo tramite veritatis, sed lubrico devii amoris infundit. Festinat ad eam quæ venenum suum resumit, ut vipera quæ fertur peracto conjunctionis munere venenum quod evomuerat, rursus haurire; adultera enim vipera est (*Prov. xxiii, 32*). Unde et Salomon ait quod is qui fuerit temulentus cum per vinum libido fervere consueverit, tanquam a colubri ictu extenditur, et tanquam a cornuta diffunditur illi venenum. Et ut scias quod de adultera dixit, adjecit: *Oculi tui cum viderint alienam, os tuum loquitur perversa* (*Ibid. 33*).

20. Nec quisquam velut contraria posuisse nos credat, ut et ad bonum et ad malum viperæ hujus exemplo uteremur; cum ad institutionem utrumque proficiat, si erubescamus aut fidem non exhibere dilecto, qui exhibet serpens; aut relinquentes sancta conjugia, lubrica et nocitura salutaribus præferamus, quod facit qui cum serpente miscetur.

88 CAPUT VIII.

De astutia polypi et cancri, quibus fraudulentis homines adumbrantur; cum exhortatione ad fugiendam cupiditatem.

nem nostram consentiunt, nisi quod plures habent deponat, vel deponet. Dion. *depone*, melius Cœn. *deponere*. Omittitur etiam in nonnullis, *Potest et sic*: verum necessaria transitio est.

(98) Aliquot mss. *permovere*, unus *præmolire*. Melius alii, et edit. *permolere*. Est enim vox metaphorica, cujus usus est in obcenis. Horat. I. 1, sat. 2.

21. Et quia de astutia cœpimus sermonem sub-
 texere, qua unusquisque fratrem suum circum-
 venire et decipere nititur, et in novas se fraudes
 componere; ut quem vi obtinere non potest, cir-
 cumscribat dolo, et fucō quodam artis obducat:
 fraudulentum illud polypi ingenium non præteribo,
 qui vadoso in littore petram nactus, affigitur ei,
 atque ejus nebuloso ingenio colorem subit, et si-
 mili specie terga obductus plurimos piscium sine
 ulla suspitione fraudis allapsos, dum nota non præ-
 cavent, et saxum opinantur, cassibus furtivæ artis
 includit, et sinu quodam suæ carnis intercipit. Sic
 spontanea venit præda, et talibus capitur argu-
 mentis, qualia sunt eorum qui ingenium suum
 sæpe commutant, et diversas nocendi artes mo-
 vent; ut singulorum mentes sensusque pertentent,
 cum continentibus positi continentiam prædican-
 tes, in cœtu intemperantium tanquam devii ab stu-
 dio castitatis, et demersi intemperantiæ volutabris;
 ut qui eos audiunt aut vident, incauta facilitate se
 credant; eoque citius labuntur, dum declinare
 non norunt, nec cavere quod noceat, cum gravior
 sit et magis noxia improbitas benignitatis obum-
 brata velamine. Et ideo cavendi sunt qui crines
 suæ fraudis, et brachia longe lateque dispergunt,
 vel speciem induunt multiformem. Et isti enim
 polypi sunt nexus plurimos habentes, et callido-
 rum ingeniorum vestigia, quibus irretire possint
 quidquid in scopulos suæ fraudis inciderit.

22. Cancer quoque quas cibi gratia præstigias
 intruit! Namque et ipse ostreo delectatur, et car-
 nis ejus epulum sibi quærit. Sed quia ut appetens
 cibi, ita prospiciens est periculi; quoniam cum
 difficilis est venatio, tum periculosa; difficilis, quia
 testis validioribus esca interior includitur; nam
 velut muris quibusdam mollitiem carnis præcepti
 imperialis interpretis natura munivit, quam medio
 testarum quodam sinu concavo nutrit ac fovet, et
 quasi in quadam valle diffundit; et ideo cassa
 omnia tentamenta sunt cancri, quia aperire clau-
 sum ostreum nulla vi potest; et periculosum est si
 chelam (99) ejus includat, ad argumenta confugit,
 et insidias nova fraude molitur. Itaque quia omnia
 genera delectatione mulcentur, explorat si quando
 ostreum remotis in locis ab omni vento contra so-
 lis radios diptychum (1) illud suum aperiat, et
 reseret claustra testarum; ut libero aere visceris
 sui voluptatem quamdam capiat: et tunc clanculo
 calculum immittens, impedit conclusionem ostrei;
 ac sic aperta claustra reperiens, et tuto inserit
 chelas, visceraque interna depascitur.

§ 23. Sunt ergo homines qui cancri usu in
 alienæ usum circumscriptionis irreperant, et infirmi-
 tatem propriæ virtutis astu quodam suffulciant,

(99) *Chelæ*, in cancri quasi forcipes sunt, aut
 quidam digiti quibus obvia arripiunt.

(1) *Diptychum* vocat utrumque latus testæ ostreo-
 rum, quod more libri claudatur atque aperiatur:
 a particula $\delta\iota\varsigma$ et verbo $\pi\rho\upsilon\sigma\sigma\epsilon\iota\nu$, id est plicare.

A fratri dolum nectant, et alterius pascantur ærumna.
 Tu autem propriis esto contentus, et aliena te
 damna non pascant. Bonus cibus est simplicitas
 innocentiae. Sua bona habens, insidiari nescit alienis,
 nec avaritiæ facibus inardescit, cui lucrum
 omne ad virtutem dispendium est, ad cupiditatem
 incendium. Et ideo beata est, si bona sua noverit,
 cum veritate paupertas, et omnibus præferenda
 thesauris; quia melius est exiguum datum cum
 Dei timore, quam thesauri magni sine timore.
 Quantum est enim quod hominem alat? Aut si
 quæris quod etiam aliis abundet ad gratiam, id
 quoque non multum est. Melior enim est hospita-
 litas in oleribus cum gratia, quam vitulorum pin-
 guium præparatio cum discordia (*Prov. xv, 17*).
 Utamur ergo ingenio ad quærendam gratiam et
 salutem, et salutem tuendam, non ad alienam cir-
 cumscribendam innocentiam. Licet nobis uti
 exemplis maritimis ad profectum nostræ salutis,
 non ad alienæ periculum.

CAPUT IX.

*De præscientia echini futuram tempestatem nuntian-
 tis. Eum accepisse hoc donum a Deo, cujus indul-
 gentia in omnia creata prædicatur.*

24. Echinus, animal exiguum, vile ac despica-
 bile, maritimum loquor, plerumque index futuræ
 tempestatis, aut tranquillitatis annuntius solet esse
 navigantibus. Denique cum procellam ventorum
 præsenferit calculum validum arripit, eumque
 velut saburram vehit, et tanquam anchoram trahit,
 ne excutiatur fluctibus. Itaque non suis se librat
 viribus, sed alienæ stabilitatis regitur pondere (2).
 Quo indicio nautæ velut signum futuræ perturba-
 tionis capessunt, et sibi præcavent, ne eos impar-
 tos turbo improvisus inveniat. Qui mathematicus,
 qui astrologus, quive Chaldæus sic potest siderum
 cursus, hos cœli motus et signa comprehendere?
 Quo ingenio ista collegit? Quo doctore percepit?
 Quis ei fuit tanti interpretis augurii? Sæpe homines
 confusionem aeris vident, et sæpe falluntur, quod ple-
 rumque eam sine tempestate discutiat. Echinus non
 fallitur, echinum sua nequaquam signa prætereunt.

25. Unde exiguo animali tanta scientia, ut futu-
 ra prænuntiet? Quo magis in eo nihil est, quo
 tantam possit habere prudentiam, crede quod per
 indulgentiam Domini rerum omnium id quoque
 præscientiæ hujus manus acceperit. Etenim si fe-
 num Deus sic vestit, ut miremur; si pascit volati-
 lia; si paravit corvo escam, pulli enim ejus ad
 Dominum clamant; si mulieribus dedit texturæ
 sapientiam; si araneam, quæ tam subtiliter ac
 docte laxos casses suspendit in foribus, sapientiæ
 non reliquit immunem; si ipse virtutem equo dedit,
 et solvit de cervice ejus formidinem, ut exsultet in

(2) Ita mss. Corb. vetus, Th, ac Reg. Alii ali-
 quot, *alieno stabilitum regitur pondere*, Carn.,
aliena stabilitate regitur et pondere. Reliqui et edit.,
alieno stabilit et regit pondere.

campo, et occurrens regibus irrideat, 90 odoretur bellum eminus, excitetur sono tubæ; si hæc irrationabilia pleraque, et alia insensibilia, ut fenum et lilia, replevit suæ dispositione sapientiæ, quid dubitamus quod etiam in echinum contulerit hujus gratiam præscientiæ? Nihil enim inexploratum, nihil dissimulatum reliquit. Omnia videt, qui pascit omnia; omnia replet sapientia, qui omnia in sapientia fecit, ut scriptum est (*Psal. ciii, 21*). Et ideo si echinum visitationis suæ exsortem non prætermisit: si eum considerat, et futurorum informat indicis, tua non considerat? Imo vero considerat, sicut testatur ejus divina Sapientia dicens: Si respicit volatilia, si pascit illa, nonne vos pluris estis illis (*Matth. vi, 26*)? *Si fenum agri quod hodie est, et cras in ignem mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos, modicæ fidei?*

CAPUT X.

Cuique generi piscium præscripta esse sua domicilia; unde humana levitas ac luxuria condemnantur; tamen quosdam pisces ad sobolem loca mutare; cujus rei ratio expenditur, et hominis reprehenditur incontinentia. Item de specialibus aliquorum piscium virtutibus.

26. An vero sine quadam dote naturæ manere piscibus etiam illam putamus gratiam, quod unumquodque genus piscium præscripta sibi domicilia habet, quæ sui generis nullus excedat, non incurset alienus? Quis geometra his divisit habitacula nullis rumpenda temporibus? Sed geometram audivimus, thalassometram nunquam audivimus; et tamen pisces mensuram suam norunt, non muris urbium portisque præscriptam, non ædificiis domorum, non agrorum finibus limitatam, sed mensuram ejus quod oporteat; ut tantum satis sit unicuique, quantum ad usum abundet, non quantum aviditas quædam immoderata sibi vindicet. Lex quædam naturæ est tantum quærere quantum sufficiat ad victum, et alimentorum modo sortem censere patrimonii (3). Hoc genus piscium in illo sinu maris alitur et gignitur, illud in alio. Denique non reperies confusa genera piscium: sed quod hic abundat, alibi deest. Et iterum ille sinus maris cephalos alit, lupos ille: ille saxatiles, locustas alius. Non est libera vagandi potestas; nec tamen aut interclusa montibus copia, aut fluviis interlabentibus transitus impeditur, sed usus naturæ impressus tanquam patriæ finibus unumquemque sese tenere, et ultra incolas prodire suspectum (4).

27. At nobis longe alia sententia est, mutare exsilio domos, incolarum fastidio teneri, advenarum captare gratiam, transferre terminos perpetuos, quos posuerunt patres nostri, agrum ad agrum

(3) Mss. Vat. et Cœn.. *quantum efficiat ad victum*. Dion., *quantum sufficiat ad victum et alimentum, et hæc tantummodo sorte censere patrimonii*.

(4) Quinam mss. et edit. Rom. *prodire facit suspectum*. Alii majori numero et antiquitate cum edit. vet. omittunt *facit*. Non male; potest enim

A jungere, domum ad domum. Deficit terra hominibus, sternuntur et maria. Rursus pro singulorum libidine inciditur terra, mare infunditur, ut insulas faciant, ut possideant freta: spatia maris sibi vindicant jure mancipii, pisciumque jura sicut vernaculorum conditione 91 sibi servitii subjecta commemorant. Iste, inquit, sinus maris meus, ille alterius. Dividunt elementa sibi potentes. His ostreae in fluctibus nutriuntur: his in vivario piscis includitur. Luxuriæ nec mare sufficit, nisi apothecas habeant ostrearum. Itaque ætates earum numerant, et piscium receptacula instruunt; ne convivium divitis mare non possit implere. Nam vicini nomen quibus audiunt auribus! Quibus oculis intuentur possessiones eorum! Quemadmodum dies noctesque excogitant, ut aliquid proximi auferant! *Numquid soli habitabitis super terram (Isa. v, 8)?* clamat propheta. Cognoscit hæc Dominus, et vindictæ reservat.

28. Quantum aliena a piscibus aviditatis rapina! Illi naturalia captant secreta, et ultra terminos orbis terrarum mare norunt, quod nullæ interpolant insulæ, nec terra aliqua interjacet, vel ulterius ulla sit posita. Illic igitur ubi diffusum late mare omnem spectandi usum, utilitatis gratia navigandi intercludat audaciam, condere se feruntur cete, illa immensa genera piscium, æqualia montibus corpora, ut tradiderunt nobis, qui videre potuerunt: illic quietum ævum exigunt discreta ab insulis, et ab omnibus maritimarum urbium contagiis separata habent suas regiones (5) et habitacula distributa. Manent in his inoffenso vicinorum limite, nec vago transitu mutationes quærunt locorum; sed tanquam patrium solum diligunt, et in his immorari dulce arbitrantur. Quæ ideo elegerunt, ut solitariam vitam remota possint arbitrorum interpellatione transigere.

29. Sunt tamen aliqua genera piscium, qui non ingenii facilitate loca mutant, sed fovendi partus necessitate; quem opportuno atque legitimo procurantes tempore, ex plurimis locis, ac diverso sinu maris, innumeri velut communi consilio convenientes conjuncto agmine Aquilonis flatus petunt, et ad illud Septentrionalium mare partium quadam naturæ lege contendunt. Dicas, si ascendentes videas, rheuma (6) quoddam esse, ita prouunt, fluctusque intersecant, per Propontidem in Euxinum pontum violento impetu profluentes. Quis piscibus hæc annuntiat loca, præcepit tempora? Quis tribuit dispositionem viandi, comitandi ordinem, metas et tempora revertendi? Homines suum imperatorem habent, cujus expectatur imperium, procedit tessera, proponuntur edicta provincialibus ut con-

subintelligi substantivum est, post voces *impressus...* et *suspectum*.

(5) Ms. Dion. *discretas ab insulis, et ab omnium maritimarum urbium contagiis separatas habent suas regiones*. Cœn., *remotas illic habent suas regiones, etc.*

(6) Basil. *ῥεῦμα*, id est æstus ac torrens.

veniant, tribunis militum litteræ diriguntur, dies statuitur; et plerique ad dies statutos occurrere non queunt. Quis imperator piscibus præceptum dedit? Quis doctor hanc tribuit disciplinam? Qui metatores itinera disponunt? Qui duces iter dirigunt, ut nullius desit occursus? Sed agnosco quis ille sit imperator, qui ordinatione divina sensibus universorum suum infundat imperium, qui tacitus mutis animantibus naturalis disciplinæ ordinem tribuat; nec solum magna penetret, sed etiam per minima quæque se fundat. Divinæ legis piscis obsequitur, et homines contradicunt! Piscis solemniter obaudit mandata cœlestia, et homines ¶ irrita faciunt Dei præcepta! An contemptibilis tibi videtur, quia mutus est, rationisque expertus? Sed vide ne tu tibi magis incipias esse contemptui, si irrationabili irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur? Pergunt enim æstatis tempore ad fretum Ponti, eo quod reliquo maris sinu hic sinus dulcior sit. Non enim tandiu sol ei freto, quandiu cæteris immoratur, eaque fit causa ut non omnem aquam exhaustiat, quæ dulcis atque potabilis est. Quis autem ignoret, quod etiam ea quæ maritima sunt, aquis plerumque dulcibus delectentur? Denique dum flumina sequuntur, et ad superiora ascendunt, frequenter alieni pisces generis capiuntur in fluviis. Cum hæc igitur causa Pontum illis faciat gratiorem, vel quod æstus temperet sollemnis illic flatus aquilonis (7), tum opportuniorem cæteris judicant, in quo generare, et partus possint proprios enutrire, quod teneri fetus laborem alienæ regionis ferre vix possint, quos illic fovet aeris blanda clementia. Itaque peracto munere omnes simul eo quo venerant agmine revertuntur.

30. Quænam ista sit ratio consideremus. Objectus est Ponti sinus boreæ cæterorumque ventorum violentissimis flatibus; unde gravis illic procella furit, et tempestates moventur, ita ut de profundo arena vertatur: cujus rei fluctus arenosus indicio est, qui ventorum motu insurgens altius, tum pondere gravior, haud dubie non solum navigantibus, sed etiam maritimis ipsis animantibus intolerabilis habetur. Accedit illud, quod plurima et maxima Ponto flumina misceantur, cum hiberno tempore sinus ipse frigidior torrentium rigescat allapsu; propterea pisces tanquam arbitri fluentorum, æstate illic aspirantis auræ clementiam captare consueverunt: cujus amænitate perfuncti, rursus hiemis aspera declinare contendunt; et septentrionalis plagæ sæva fugientes, in reliquos se sinus conferunt, in quibus aut ventorum mollior sit placiditas, aut solis soleat vernare temperies. Novit igitur piscis pariendi tempus, quod pro magno

(7) Gemet., vel quod æstus tempore sollemnis illic spiret flatus aquilonis.

(8) Mss. Ben. Carn ac Germ. Sicut enim vipereos.

A mysterio dixit Salomon in sapientia: Novit tempus eundi atque redeundi: novit tempus perfunctionis et jactationis, et novit ut non queat falli (Eccle. III, 2-8); quia non rationis æstimatione, et disputationis argumento utitur, sed inspiratione naturæ, quæ vera est magistra pietatis. Denique omnes animantes præscripta habent pariendi tempora, homo solus indiscreta atque confusa. Reliqua genera clementiam temporis quærunt, mulieres solæ partus suos inclementer effundunt. Vaga enim et intemperans libido generandi vagam pariendi ætatem exhibet. Pisces tanta maria transmittunt, ut utilitatem aliquam generi suo quærant. Nos quoque diffusa æquora transfretamus: sed quanto honestius, quod successionis amore, quam quod pecuniæ aviditate suscipitur? Denique illis ad pietatem, nobis ad quæstum transmissio deputatur. Illi sobolem referunt omnibus mercibus chariorem: nos ¶ mercem longe imparem ad periculi vicem misera lucri cupidine reportamus. Itaque illi patriam repetunt: nos derelinquimus. Illis nando incrementum generis acquiritur: nobis minuitur navigando.

31. Quis igitur neget divinitus illis infusum ingenium esse hujusmodi atque virtutem? Cum videat istos in Aquilonem tam solemnem obeundæ fecunditatis peregrinationem vivaci ingenio componere; alios in exiguo corpore tantum validitatis assumere, ut maximas navium plenis currentes velis in mediis fluctibus sistant: sicut brevis pisciculus echeneis tanta facilitate memoratur navem ingentem sistere; ut quasi radicatum mari hæere videas, nec moveri. Aliquandiu enim immobilem servat. An et huic putas sine Creatoris munere tantum potuisse suppetere virtutis? Quid gladios loquar, aut serras, aut canes maritimos, aut balenas, aut zygænas? Quid etiam turturis centrum, et hoc mortuæ? Sicut enim viperæ os si quis calcaverit recens duntaxat, gravius quam venenum nocere perhibetur (8), et immedicabile vulnus serpere: ita etiam turtur aculeo suo mortua amplius quam viva periculi afferre memoratur. Lepusculus quoque timidum animal in terris, in mari formidabile, citam et quæ non facile possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te Creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum; ut propter pauca quæ noceant, quasi in excubiis, positus, armis fidei semper et scuto devotionis accinctus, a Domino tuo debeas salutis sperare præsidium.

CAPUT XI.

De piscibus Atlantici maris: item de sale, corallio et aliis quibusdam. Ob ea, sed maxime ob navigationem, mare terris præstare: post quæ paucis de Jona ac Petro memoratis, sermo clauditur.

32. Veniamus ad Atlanticum mare. Quam in-
si quis calcaverit renes duntaxat, gravius quam venenum nocere fertur.

gentia illic et infinitæ magnitudinis cete! Quæ si quando supernatant fluctibus, ambulare insulas putes, montes altissimos summis ad cælum verticibus eminere. Quæ non in acta (9), nec in littoribus, sed in Atlantici maris profundo feruntur videri, ut eorum conspectu nautæ a navigandi in illis locis, præsumptione revocentur, nec secreta elementorum adire sine supremo terrore mortis usurpent.

33. Sed jam assurgamus ipsi de profundo maris, et aliquantulum sermo noster emergat, atque ad superiora se subrigat: spectemus ea quæ usitata multis, et plena sint gratiæ, quomodo aqua in salis vertatur soliditatem, ut ferro sæpe cædatur; quod de Britannicis salibus nihil mirum, qui in speciem marmoris validi, ejusdem metalli niveo candore resplendent, salubres corporis cibo (10), et potui nimis grati. Quomodo etiam non indecorus lapis corallium in mari herba sit, si in aerem transferatur, in lapidis firmitatem solidetur. Unde ejiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit. ¶ Quæ difficile apud reges inveniuntur, ea in littoribus quasi vilia jacent vulgo, et in saxis asperis et cautibus colliguntur. Aureum etiam vellus aqua nutrit, et lanam in memorati speciem metalli gignunt littora, cujus colorem nullus adhuc eorum qui fucis diversis obducunt vellera, imitari potuit; adeo naturæ maritimæ gratiam humana implere nescit industria! Scimus qua sollicitudine vellera ovium etiam minus pretiosa curentur: sint licet optima, nequaquam tamen his fucus innascitur. Hinc naturalis color est, quem nullus adhuc fucus æquavit: hoc quoque piscis est vellus (11). Sed et ipsi murices qui insigne dant regium, sunt maritimi.

34. Et quæ pratorum gratia, vel hortorum amœnitas potest cærulei maris æquiparare picturam? Aurum licet in pratis flores refulgeant, auri quoque fulgorem in mari lana resplendet: et ille cito marcescunt, ista diu duratura servatur. Lilia in hortis eminus nitent, vela in navibus: hic odor, illic ventus aspirat. Quæ utilitas in folio! in navibus quanta commercia! Lilia suaviter narium, vela hominum salutem invehunt. Adde pisces salientes, et delphinas ludentes: adde rauco sonantes fluctus murmure: adjice currentes naves ad littora, vel de littoribus exeuntes. Et cum e carceribus mittuntur quadrigæ, quanto studio spectantium et amore certatur! Equus tamen in vanum currit, non in vanum navigia. Ille in vanum, quia vacuus: ista ad utilitatem, quasi plena frumenti. Quid iis gratius, quæ non verbere aguntur, sed

(9) Acta, actæ, Græce ἀκτῆ, littus secretum, et amœnum.

(10) Mss. Ben. et Germ. salubres corpori. Carn. corporibus, etc.

(11) Sic omnes mss. ac vet. edit. Rom. vero pinis est vellus. Ex eo scilicet Basil. πόθεν τὸ χρυσουὺν ἔριον πίνναί τρέφουσι.

ventorum spiramine: ubi nemo refragatur, sed omnes fautores sunt: ubi nemo vincitur quicumque pervenerit, sed omnes puppes quæ pervectæ fuerint, coronantur: ubi palma merces salutis, victoria pretium regressionis est. Quantum enim distat inter directos cursus ac reflexos? Isti perpetuantur, hi resolvuntur. Adjunge remigiis contexta littora, quibus vexillum exeundi aura de cælo est. Itaque aurigæ plausum inanem referunt: hi solvant vota servati.

35. Quid de Jona dignum loquar, quem cetus excepit ad vitam, reddidit ad prophetandi gratiam? Emandavit aqua, quem terrena deflexerant: psallebat in utero ceti, qui mærebat in terris. Et ut utriusque redemptio non prætereatur elementi, terrarum salus in mari ante præcessit, quia signum Filii hominis signum Jonæ. Sicut iste in utero ceti, sic Jesus in corde terræ (Matth. xvi, 4). In utroque remedium: majus tamen in mari pietatis exemplum; quoniam exceperunt pisces, quem homines refutarunt, et quem homines crucifixerunt, pisces servarunt. Petrus quoque in mari titubat, sed non labitur: et confessus in fluctibus, tamen negavit in terris. Itaque illic quasi devotus manu apprehenditur, hic quasi oblitus aspectu censorio convenitur. Sed jam rogemus Dominum, ut sermo noster quasi Jonas ejiciatur in terram, ne diutius in salo fluctuet. Et bene jam exivit cucurbita, quæ obumbret nos a malis nostris: sed et ipsa procedente sole arefacta admonet requiescendum, ne in terra æstuarum incipiamus ingenio, et nobis etiam verba deficient. Certe plus nobis quam Ninivitis data est in aquis remissio peccatorum.

CAPUT XII. (Sermo VIII.)

Fingit sibi e memoria aves evolasse, ad quas orationem eleganter revocat. Auditores sibi attentionem præbituros dicit, se autem illis breviter. Denique variarum avium suavitatem exoptat.

36. Et cum paululum conticuisset (12), iterum sermonem adorsus ait: Fugerat nos, fratres dilectissimi, necessaria de natura avium disputatio, et sermo hujusmodi nobis cum ipsis avibus evolaverat. Fit enim natura quadam, ut hi qui aliquid intuentur, vel dicendo exprimere volunt, eorum qualitatem quæ vel intuentur vel loquuntur, adsumant; ut cum pigrioribus immoremur, et cum velocibus celeri rapiemur aspectu, stylo quoque aut tardiore utamur aut rapido. Itaque cum caveo ne mari demersa prætereant, et aquis operta me lateant, effugit omne volatile; quia dum inclinatus imos aquarum gurgites scrutor, aërios non respexi volatus; nec umbra saltem pennæ me præpetis reclinavit, quæ in aquis relucere potuit. Verum ubi

(12) Omnes edit., et cum paululum conticuissem... aio. Omnes mss., conticuisset... ait. Utraque lectio probari potest: prima, quod Ambrosius epist. ad Orunt, hoc opus scripsisse se testificatur: altera, quod verba non Ambrosii, sed notarii esse continentur aliqui quorum opinio mss. consensu stabilitur.

omne negotium expeditum putavi, et absolutum me credidi, et diem quintum consummatum arbitratus sum; venit in mentem avium natura, quæ cum eunt cubitum, quasi peracto lætæ numere æthera cantu mulcere consuerunt: quod velut solemniter surgente et occidente die instaurare consuerunt: ut decursi vel adoriendi nocturni juxta ac diurni temporis laudes suo referant Creatori. Magnum igitur incentivum excitandæ nobis devotionis amiseram. Quis enim sensum hominis gerens non erubescat sine psalmodiarum celebritate diem claudere, cum etiam minutissimæ aves solemni devotione et dulci carmine ortus dierum ac noctium prosequantur.

37. Redeat igitur nobis volaticus sermo, qui pene fuerat elapsus ex oculis, et aquilæ modo alta petens volatus suos obduxerat nubibus; nisi quia oculos abluti aqua dum de gurgite levamus ad cælum, speculati vacuum aeris volatibus ferri, ad necessitatem styli putavimus esse revocandum. Eritis vos judices, qui estis aucupes verbi, utrum consultius evolasset, an utiliter in vestra retia sit relapsus. Nec vereor ne fastidium nobis obrepat in volatibus requirendis, quod non obrepsit in gurgitibus perscrutandis; aut aliquis nobis in disputatione obdormiat, cum possit avium cantibus excitari. Sed profecto qui inter mutos pisces vigilaverit, non dubito quod inter canoras aves summum sentire non possit, cum tali ad vigilandum gratia provocetur. Neque vero vile putatur, quod potuit præteriri cum sit tertia pars in animantibus creaturæ. Tria enim genera animantium esse non dubium est, terrenum, volatile, aquatile. Denique sic scriptum est: *Producant (13) aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia volantia 96 super terram secus firmamentum cæli secundum genus (Gen. 1, 28).*

38. Revocamur ad superiora sicut obliviosi viatores, qui cum inconsulto præterierint, in sua revertentes vestigia incuriæ suæ multam repetito itineris (14) labore suscipiunt. Est tamen etiam bonus viator, qui dispendium regressionis, reliqui itineris compendiosa celeritate, compenset, ut mihi faciendum arbitror: maxime cum de avibus sermo sit, quæ solent oculos hominum volatu properatior perstringere. Quid enim convenit iis immorari, in quibus celeritas placere consuevit? Avius igitur atque inusitatus in tali genere scriptionis sermo noster canoris avibus resonet atque resultat.

39. Sed unde mihi cygnea carmina, quæ etiam sub gravi mortis imminentis terrore delectant? Unde mihi illos naturales modulos cantilenæ, quibus etiam paludes sonoræ cantus edunt dulcissimi suavitatem? Unde mihi vocem psittaci, dulcedinemque merularum? Utinam saltem lusciniæ canat,

(13) Mss. undecim meliris notæ, *educant*. Supra tamen c. 1 et 2, sicut et infra, c. seq. constanter *ligas, producant*.

(14) Mss. quinque, *m repetiti itineris* (duo,

quæ dormientem de somno excitet! Ea enim avis signare solet diei surgentis exortum, et effusiores diluculo defferre lætitiæ. Tamen si illorum suavitas deest, sunt gementes turtures, et raucæ columbæ, tum etiam cornix plena voce pluviam vocat. Unde rurale aviarium sermone quo possumus, scientia quam nos rustici docuerunt, persequamur.

CAPUT XIII.

Exorsurus a volucris aquaticis primum de alcyone disserit, et quanta sit divina benignitatis in eam avem exponens, nos ad expectandum a Deo opem hortatur. De avibus imbrium aut ventorum præsigis; deque fida anserum custodia.

40. Et quoniam de aquatilibus reptilibus diximus, arduum est ut subito ad aves cæli sermo noster ascendat. Et ideo de iis avibus prius dicamus, quæ circa aquas maris fluminumque versantur, cum quibus possumus emergere. Itaque ab alcyone sermonem adoriemur. Ea est avis maritima, quæ in littoribus fetus suos edere solet, ita ut in arenis ova deponat medio fere hiemis. Nam id temporis fovendis habet deputatum partibus, quando maxime insurgit mare, littoribusque vehementior fluctus illiditur, quo magis repentinæ placiditatis solemnitatis avis hujus eluceret gratia. Namque ubi undosum fuerit mare, positus ovis subito mitescit, omnes cadunt ventorum procellæ, flatusque aurarum quiescunt, ac placidum ventis stat mare, donec ora foveat alcyone sua. Septem autem dies fetus sunt, quibus decursis, educit pullos, fetusque absolvit: illico alios quoque septem dies adjungit, quibus enutriet partus suos, donec incipiant adolescere. Nec mireris tam exiguum nutriendi tempus, cum absolutio fetuum tam paucorum dierum sit. Tantam autem gratiam minuscula avis divinitus indultam habet, ut hos quatuordecim dies nautici præsumptæ serenitatis 97 observent, quos et alcyonidas vocant, quibus nullos motus procellosæ tempestatis horrescant.

41. *Nonne vos passeribus pluris estis (Luc xi), 7?* Dominus ait: Si igitur avis minusculæ contemplatione et insurgit mare, et repente comprimitur, atque aspera hiemis inter graves procellas tempestatesque ventorum detergit cæli nubila, fluctusque componit elementis omnibus subito infusa tranquillitas; quantum præsumere debeas, o homo, ad imaginem Dei factus, agnoscis; si tamen aviculæ istius fidem studio devotionis imiteris. Illa tempestates videns insurgere, sævire ventos, inter hyberni sæva non revocatur, neque reflectitur, sed impellitur. Denique in littore sua ova constituit, ubi ea relabente fluctu madida adhuc arena suscipiat: nec insurgentes fluctus quos immurmurare atque allabi videt, reformidat.

42. Et ne putes quod ovorum videatur habere *repetito itinere) laborem Tres, multam repetitum itineris laborem. Unus denique, multa repetiti itineris dispendia.*

contemptum; continuo ubi deposuit ova, nidificat, et suo partus corpore fovet, nec salutis propriæ alluvione littoris pertimescit: sed secunda de Dei gratia, ventis se committit et fluctibus. Parum est hoc. Adjungit totidem alios ad nutriendum dies: nec interpellari tot diebus infidi maris tranquillitatem veretur, tentatque meritum suum naturæ jam solemnitate fundatum. Illa teneros fetus non latibulis aliquibus abscondit aut tectis, nec includit cavernis, sed nudo et rigenti committit solo; nec defendit a frigore, sed divino fotu, quo magis cætera despiciat, tutiores fore existimat. Quis nostrum parvulos suos non vestimentis tegat, tectisque abscondat? Quis non claudat eos septis cubiculorum? Quis non ita diligenter undique fenestras obstruat, ne qua possit aura vel leviter penetrare? Merito quos tam sollicitè induimus ac fovemus, exuimus eos clementiæ cælestis involucro: alcione vero quos nudos projicit, eos divino vestit indumento.

43. Nec vos præteribo, mergi, quibus ab assiduitate mergendi nomen hoc hæsit; quomodo sæpe mergentes aurarum signa colligitis, et prævidentes tempestatem futuram, propere medio revolatis ex æquore, et ad littorum tuta cum clamore contenditis. Quomodo etiam, fulicæ, quæ maritimo delectantur profundo (15), refugientes quam præsenferitis commotionem maris, in vado luditis. Ipsa ardea quæ paludibus inhærere consuevit, notas deserit sedes, imbresque formidans supra nubes volat; ut procellas nubium sentire non possit. Consideremus divervas volucres maris, quemadmodum imminente ventorum motu ad tutiora et tunc temporis dulciora sibi stagna conferant, atque in abscondito terrarum sinu cognita sibi alimenta rimentur.

44. Nocturnas autem anserum quis non miretur excubias, qui vigilias suas etiam cantus assiduitate testantur? Denique eo etiam Romana Capitolia a Gallo hoste servarunt. Merito illis debes, Roma, quod regnas. Dii tui dormiebant, et vigilabant anseres. Ideo illis diebus 98 anseri sacrificas, non Jovi. Cedunt enim dii vestri anseribus, a quibus se sciunt esse defensos, ne et ipsi ab hoste caperentur.

CAPUT XIV.

Aves cum piscibus multiplici cognatione conjungi: D nullas tamen pedum officio carere. De variis variarum avium generibus ac differentiis.

45. Pulchre autem post descriptionem piscium, de iis avibus quæ assuetæ sunt aquis, sermo successit: quia et ipsæ similiter usu natandi et munere delectantur. Unde prima cognatio videtur avibus istis esse cum piscibus: quoniam natandi

(15) Ita edit. Era. et seq. cum paucis mss. Edit. autem Am. et mss. multi bonique, *quæ maritimo delectantur profundo*. Verum si lectio hæc placeat, scribendum erit per parentesim (*quomodo etiam fulicæ, quæ maritimo delectantur profundo*) et quæ sequentur ad mergos referenda. Mss. duo legunt,

A communia quædam videntur utrique generi esse consortia. Secunda quoque cognatio omnibus avibus et piscibus est; eo quod volantis usus species sit natantis. Sicut enim aquam natando piscis incidit, ita avis aerem volatu celeri secat. Atque utrique generi similiter caudæ suppetit alarumque remigium; ut pisces ad priora se alis subrigant, atque ad ulteriora procedant, caudæ quoque gubernaculo vel quo velint se facile convertant, vel impetu quodam e regione iter suum dirigant. Aves quoque aeri volatibus suis velut aquis innatant, et quasi quædam extendunt brachia, cauda quoque se vel ad superiora subrigunt vel ad inferiora demergunt. Unde quoniam in nonnullis idem usus et species, ideo de aquis utriusque generis nativitas divina præceptione processit. Dixit enim Deus: *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus: et volatilia super terram secus firmamentum cæli secundum genus* (Gen. 1, 20). Non immerito igitur, quia de aquis genus utrumque producit, natandi proprietates utrisque suppeditat.

46. Sane cum et coluber lubricus omnesque serpentes (ideo enim serpenti nomen est inditum, quia non possunt ambulare, sed serpere), dracones quoque simili modo ut pisces plerique sine pedibus sunt: nullum avium genus pedum officio caret, quia omnibus victus e terris: et ideo pedum munere fulciuntur, quia hujusmodi ad escam quærendam indigent ministerio. Itaque aliæ volucres unguibus armantur ad raptum, ut accipitres et aquilæ quæ rapinam venationis exercent: aliæ vel ad incedendum vel ad cibum sibi parandum usu ministerioque utuntur accommodo.

47. Unum autem nomen avium, sed genera diversa; quæ quis possit memoria aut cognitione comprehendere? Sunt itaque aves quæ carne vescuntur. Ideo his ungues asperi, curvatum atque acutum os, velox volatus; quoniam raptu vivunt; ut possint facile corripere prædam quam sequuntur, propere vel ore vel unguibus eviscerare. Sunt etiam aves, quæ reperto pascuntur semine: aliæ diverso et fortuito cibo. Est etiam diversitas copularum, quarum gratia carent (16), quæ intendunt rapinis. Nam propter aviditatem prædandi, vel propter insidias explorandi, 99 nec ipsis inter se convenit; et ideo declinant sui copulam. Refugit enim avaritia consortium plurimorum. Deinde conjunctio plurimorum facile ipsa se proderet. His ergo avibus nihil est copulatorium præter jugale consortium. Ergo aquilis accipitribusque hic usus est vitæ. Contra vero palumbes, grues, sturni, corviatque cornices, etiam turdi gaudent plurimorum connexionem.

48. Alia quoque avium genera enchoria (17) quæ *maritimo delectatæ profundo*.

(16) Ita mss. undecim, et edit., quædem Paris. Aliquot alii mss. et reliquæ edit., *carent feræ, quæ. Cœn. carent fere. Rem, carent facile, etc.*

(17) *Enchoria*, Græce ἐγχώρια, aves indigenæ et nostrates.

manent in locis semper; alia adventitia quæ ob-
eunt regiones alias, et peracta hieme revertun-
tur; sunt alia quæ hieme redeunt, æstate pere-
grinantur a nobis; sive quod alia hiemis tempore
ad calidiora se conferant; sive quod pleraque rursus
æstatem in iis locis exigant, quæ amœniora nove-
runt. Turdi denique autumnî sine, hiemis confinio,
quasi exacta æstate se referunt. Quibus nos inhospita-
li immanitate molimur insidias, et diverso ge-
nere nunc infida sede decipere, nunc visco eos
fallere, nunc laqueis captare contendimus. Ciconiæ
reditus vexillum veris attollit. Grues quia alta pe-
tunt, amant frequenter peregrinari.

49. Aliæ aves ad manum se subjiciunt, et mensæ
herili assuescunt, tactuque mulcentur; aliæ formi-
dant; aliæ iisdem quibus homines domiciliis de-
lectantur; aliæ secretam in desertis vitam diligunt
quæ requirendi sibi victus difficultatem libertatis
amore compensant. Aliæ vocibus tantum strepunt;
aliæ canoro delectant suavique modulamine. Quæ-
dam ex natura, aliæ ex institutione diversarum
vorum obloquuntur discrimina: ut hominem putes
locutum, cum locuta sit avis. Quam dulcis meru-
larum, quam expressa vox psittaci est! Sunt etiam
aliæ simplices, ut columbæ; aliæ astutæ, ut perdi-
ces; gallus jactantior, pavi speciosior. Sunt etiam
vitæ in avibus et operum diversitates; ut aliæ
ament in commune consulere, et collatis viribus velut
quamdam curare rempublicam, et tanquam sub re-
ge vivere: aliæ sibi quæquæ prospicere, imperium re-
cusare, et, si capiuntur, indigno velint exire servitio.

CAPUT XV

*De gruibus, atque earum vigilantia in custodiis, nec
non de ordine ab iisdem inter volandum servato.
Et hac occasione de priscæ reipublicæ statu, huma-
næque incuriæ causis.*

50. Ab iis igitur ordiamur, quæ nostro usui se
imitationem dederunt. In illis enim politia quædam
et militia naturalis, in nobis coacta atque servilis.
Quam injusso et voluntario usu grues in nocte sol-
licitam exercent custodiam! Dispositos vigiles cer-
nas; et cæteris consortibus quiescentibus, aliæ
circumeunt et explorant, ne qua ex parte insidiæ
tendantur, atque omnem deferunt impigro sui vi-
gore tutelam. Post ubi vigiliarum fuerit tempus
impletum, perfuncta munere in somnum se præmis-
so clangore 100 componit; ut excitet dormientem,
cui vicem muneris traditura est. At illa volens
suscipit sortem, nec usu nostro invita et pigrior
somno renuntiat: sed impigre suis excutitur stratis,
vicem exsequitur, et quam accepit gratiam pari
cura atque officio repræsentat. Ideo nulla desertio,
quia devotio naturalis; ideo tuta custodia, quia
voluntas libera.

(18) Gronovius ait scribendum, *ante signa pro-
currit... Antiquæ hic reipublicæ mimus, et instar
iberæ civitatis est.* Sed id nulla ullius ms. aucto-
ritate confirmatur. Vict. unus ac Corb. per corr.
habent *antesignatus*. Gem etiam per corr. *ante-*

A 51. Hunc etiam volantes ordinem servant, et hac
moderatione omnem laborem allevant; ut per vices
fungantur ductus sui munere. Præcedit enim una
cæteras præstito sibi tempore, et quasi antesigna
præcurrit (18): deinde convertitur, et sequenti
sortem ducendi agminis cedit. Quid hoc pulchrius,
et laborem omnibus et honorem esse communem,
nec paucis arrogari potentiam, sed quadam in omnes
voluntaria sorte transcribi?

B 52. Antiquæ hoc reipublicæ munus, et instar li-
beræ civitatis est. Sic ab initio acceptam a natura
exemplo avium politiam homines exercere cœpe-
runt (19); ut communis esset labor, communis digni-
tas, per vices singuli partiri curas discerent, obse-
quia imperiaque dividerent, nemo esset honoris
exsors, nullus immunis laboris. Hic erat pulcher-
rimus rerum status, nec insolescebat quisquam
perpetua postestate, nec diuturno servitio frangeba-
tur quia et sine invidia erat ordine muneris et tempo-
ris moderatione delata promotio; et tolerabilior vide-
batur quæ communi cadebat sorte custodia (20).
Nemo audebat alium servitio premere, cujus sibi
successuri in honorem mutua forent subeunda
fastidia: nemini labor gravis, quem dignitas secu-
tura relevaret. Sed postquam dominandi libido
vindicare cœpit indebitas, et indeptas nolle depo-
nere potestates; poteaquam militiæ non jus com-
mune cœpit esse, sed servitus: posteaquam non
ordo factus est suscipiendæ potentiæ, sed studium
vindicanæ, cœpit etiam ipsa laboris functio durus
sustineri; et quæ non est voluntaria, cito locum

C relinquit incuriæ. Homines quam inviti subeunt
vigiliarum munia, quam ægre unusquisque in castris
periculum sortitus excubat, quod tuendum sibi
regali præceptione committitur! Proponitur pœna
desidiæ; et tamen plerumque obrepat incuria, non
servantur excubiæ. Necessitas enim quæ invito
imponit obsequium, affert plerumque fastidium.
Nihil est enim tam facile, quin habeat difficultatem,
quod facias invitus. Ergo et jugis labor avertit
affectum, et continua et diuturna potentia gignit
insolentiam. Quem invenias hominum, qui sponte
deponat imperium, et ducatus sui cedat insigne,
fiatque volens numero postremus ex primo! Nos
autem non solum de primo, sed etiam de medio
sæpe conendimus, et primos discubitus in convivio
vindicamus: ac si semet delatum fuerit, volumus
esse perpetuum. Ideo inter grues æquanimitas in
laboribus est, humilitas in potestatibus. Admonen-
tur ut exercent custodiæ vices, non admomentur
101 ut de potestate decedant; quia ibi naturalis
quies somni interpellanda, hic voluntariæ sedulita-
tis gratia præstanda est.

gnana.

(19) Mss. aliquod antiquæ manus, *acceptam,
natura, exemplo, avibus politiam... cœperant.*

(20) Tres mss. non malæ notæ quæ *communicabat sortem custodiæ.*

CAPUT XV,

Quomodo ciconiæ proficiscantur atque a cornicibus deducantur ac defendantur. Laudatur earumdem cornicum hospitalitas, et humana reprehenditur negligentia. Tandem ciconiarum pietati in parentes nostra impietas opponitur.

53. Ciconias ferunt collecto proficisci agmine, si quo pergendum putant, et simul plerisque circa Orientem locis inveni, et quasi tessera militari pariter omnes moveri. Exercitum credas cum signis suis pergere, sic omnes viandi comitandique et præeundi ordinem servant. Cornices autem deducunt eas ac dirigunt et velut quibusdam turmis stipatricibus prosequuntur; adeo ut adjuncta quædam bellantibus adversus inimicas aves conferre credantur, et propriis periculis bella aliena suscipere. Cujus rei indicium est, quia nullæ per intervallum aliquod temporis residere in iis locis reperiuntur; et quia cum vulneribus revertentes manifesta quadam sanguinis sui voce cæterisque loquuntur iudiciis gravium se certaminum subiisse conflictum. Quis igitur illis pœnam desertionis indixit? Quis derelictæ militiæ supplicia præscripsit formidolosa; ut nulla prosequendis hospitalibus turmis sese subtrahere nitatur: sed certatim omnes deductionis munere officioque fungantur.

54. Discant homines hospitalia servare jura, et ex avibus cognoscant quid religionis hospitibus sit deferendum, quæ obsequia deputanda, quibus cornices etiam pericula sua negare non soleant. His igitur nos januas claudimus, quibus aves etiam animas suas conferunt, et quos ille consortio prosequuntur discriminis, eos tectis prohibemus hospitio; et quorum illæ bella suscipiunt, his nos bella frequenter inferimus. Mentior, si non Sodomitanis hæc fuit causa supplicii: aut Ægyptius furor genti hospitæ dum bellum conatur inferre, inhospitalitatis pœnas infidæ naufragio plebis exsolvit.

55. Quam vero rationabilium non excedat pietatem ac prudentiam avis hujus clementia considerandum, quam nec post exemplum quidem irrationabilium quisquam nostrum imitari potuerit. Nam depositi (21) patris artus per longævum senectutis plumarum tegmine alarumque remigio nudatos circumstans soboles pennis propriis fovet. Et quid dicam, collatio cibo pascit, quando etiam ipsa reparat naturæ dispendia, ut hinc atque inde sublevantes senem fulcro alarum suarum ad volandum exerceant, et in pristinos usus de sueta jam revocent pii patris membra? Quis nostrum levare ægrum non fastidiat patrem? Quis fessum senem suis humeris imponat, quod in ipsa historia vix credibile habetur? Quis ut pius sit, non hoc servulis mandet obsequium? At vero avibus non est grave, quod pietatis est plenum: non est onerosum **102** quod solvitur naturæ debito. Non re-

A cusant aves pascere patrem, quod etiam præscripta necessitate sub terrore pœnarum plerique hominum recusarunt. Aves non scripta, sed nata lex stringit. Aves ad hoc munus nulla præcepta conveniunt (22), sed gratiæ naturalis officia. Aves non erubescunt reverendi senis membra portare; est enim vectura pietatis, quod eo usque frequenti testificatione percubuit, ut congruæ mercedem remunerationis invenerit. Nam Romanorum usu pia avis vocatur. Et quod vix uni miperatori consulto senatus delatum dicitur, hoc istæ aves in commune meruerunt. Habent ergo aves istæ decreta patrum ad proprie insigne clementiæ. Pios enim filios patrum prius oportuit iudicio prædicari. Habent etiam universorum suffragia; nam retributio beneficiorum ἀντιπελάργησις nominatur; πέλαργος enim ciconia dicitur. Virtus itaque ab his nomen accepit, cum relatio gratiarum ciconiæ vocabulo nuncupatur.

CAPUT XVII.

De hirundinis sedulitate, industria et pietate in filios. De paupertate ipsius qua hominis in egestate positi impatientia, improbitas et desperatio arguuntur.

56. Habemus aviariæ sobolis erga cultus patrios pietatis exemplum, accipiamus nunc maternæ sedulitatis in filios grande documentum. Hirundo minuscula corpore, sed egregie pio sublimis affectu, quæ indiga rerum omnium pretiosiores auro nidos struit; quia sapienter nidificat. Nidus enim sapientiæ potior est auro. Quid enim sapientius, quam ut et volandi vaga libertate potiatur, et hominum domiciliis parvulos suos et tecto commendet, ubi sobolem nullus incurset. Nam et illud est pulchrum; ut a primo ortu pullos suos humanæ usu conversationis assuescat, et præstet ab inimicarum avium insidiis tutiores. Tum illud præclarum, qua gratia domos sibi sine ullo adiutore tanquam artis perita componat. Legit enim festucas ore, easque luto illinit, ut conglutinare possit. Sed quia lutum pedibus non potest deferre. summitatem pennarum aquæ infundit; ut facile his pulvis adhæreat, et fiat limus quo paulatim festucas vel minutos surculos sibi colligat, atque adhærere faciat: eo genere nidi totius fabricam struit; ut quasi pavimenti solo pulli ejus intra aedes suas sine offensione versentur, nec pedem aliquis interserat per rimulas texturarum, aut teneris frigus irrepit.

57. Sed hoc industriæ officium prope commune multis avibus: illud vero singulare, in quo est præclara cura pietatis, et prudentia intellectus et cognitionis insigne, tum quædam medicæ artis peritia; quod si qua pulli ejus fuerint cæcitate suffossi oculos sive compuncti, habet quoddam medendi genus, quo possit eorum lumina interce-

(21) *Depositum*, id est, desperatum, juxta illud Æneid. XI: *Ille, ut depositi proferet fata parentis.*

(22) Edit et nonnulli mss., *nullo præcepto conveniunt, sed gratiæ naturalis officio.* Mss. plures potioresque, *nulla præcepta... officia,*

pto usui reformare. Nemo igitur de inopia queratur, quod vacuas pecuniæ proprias ædes reliquerit. Pauperior est hirundo, 103 quæ vacua æris abundat industria. Ædificat, nec impendit: tecta attollit, et nihil aufert proximo; nec indigentia et paupertate ad nocendum aliis compellitur; nec in gravi filiorum imbecillitate desperat. Nos vero et paupertas afficit, et inopiæ necessitas vexat, et plerosque indigentia cogit in flagitium, impellit in crimen. Lucri quoque studio in fraudes versamus ingenium, aptamus affectum, atque in gravissimis passionibus spem deponimus, fractique animo resolvimur, improvidi et inertes jacemus; cum de divina miseratione tunc sperandum amplius sit, cum præsidia humana defecerint.

CAPUT XVIII.

Amorem in filios a cornicibus homines edoceri, eorumque damnari impietatem. Accipitres et aquilas inclementiæ neutiquam accusandos; sed fulicam quæ abdicatum aquilæ pullum nutrit, commendandam.

58. Discant homines amare filios ex usu et pietate cornicum, quæ etiam volantes filios comitatu sedulo prosequuntur, et sollicitæ ne teneri forte deficient, cibum suggerunt, ac plurimo temporis nutriendi officia non relinquunt. At vero feminae nostri generis cito ablactant etiam illos quos diligunt: aut si ditiores sunt, lactare fastidiunt. Pauperiores vero (23) abjiciunt parvulos, et exponunt, et deprehensos abnegant. Ipsæ quoque divites, ne per plures suum patrimonium dividatur, in utero proprios necant fetus, et parricidalibus succis in ipso genitili alvo pignora sui ventris extinguunt, priusque aufertur vita quam tradatur. Quis docuit nisi homo filios abdicari? Quis reperit tam immitia patrum jura? Quis inter naturæ fraterna consortia fratres impares fecit? Unius divitis filii diversa sorte cæduntur. Alius totius paternæ sortis æscriptionibus inundatur: alius opulentæ hæreditatis patriæ deplorat exhaustam atque inopem portionem. Numquid natura divisit merita filiorum? Ex pari omnibus tribuit, quod ad nascendi atque vivendi possint habere substantiam. Ipsa vos doceat non discernere patrimonio, quos titulo germanitatis æquastis. Etenim quibus dedistis communiter esse quod nati sunt, non debetis his, ut id communiter habeant in quod a natura substituti sunt, invidere.

59. Accipitres feruntur in eo duram adversum proprios fetus habere inclementiam, quod ubi eos adverterint tentare volatus primordia, nidis ejiiciunt suis, continuoque eliminant; ac si morentur, propulsant pennis atque præcipitant, verberant alis, coguntque audere quod trepidant; nec ullum postea deferunt his munus alimonie. Quid mirum tamen si rapere assueti nutrire fastidiunt. Consideremus ad hoc eos esse generatos, ut etiam

(23) Mss. quatuor, *Pauper quæritur quod pecuniæ propriæ sedes reliqueris. Pauperiores vero, etc.*

A aves ad cavendum formido exerceat; ne passim curas relaxent, sed pericula prædonibus declinanda prospiciant. Deinde cum his natura quadam prædandi munus inoleverit, magis a tenero pullos suos instituere videntur ad prædam, quam pastus abdicare compendiis. 104 Cavent ne in tenera ætate pigrescant, ne solvantur deliciis; ne marcescant otio, ne discant cibum magis exspectare quam quærere, ne naturæ suæ deponant vigorem. Intermittunt studia nutriendi; ut in usus rapiendi audere compellant.

60. Aquila quoque plurimo sermone usurpatur quod suos abdicet fetus, sed non utrumque, verum unum ex pullis duobus. Quod aliqui fieri putaverunt geminandorum alimentorum fastidio. Sed id non arbitror facile credendum, præsertim cum B Moyses tantum testimonium pietatis in pullos suos huic dederit avi, ut diceret: *Sicut aquila protegit nidum suum, et super pullos suos confidit (24) et expandit alas suas; et adsumpsit eos, et suscepit super scapulas suas. Dominus solus ducebat eos (Deut. xxxii, 11, 12).* Quomodo ergo expandi alas, si occiderit alterum? Unde puto non avaritia nutriendi eam inclementem fieri, sed examine judicandi. Semper enim fertur probare quos genuit; ne generis sui inter omnes aves quoddam regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret. Itaque asseritur quod pullo suos radiis solis objiciat, atque in aeris medio parvulos ungue suspendat; ac si quis repercusso solis, lumine, intrepidam oculorum aciem inoffenso tuendi vigore servaverit, is probatur, quod veritatem naturæ C sinceri obtutus constantia demonstraverit: sin vero lumina sua præstrictus radio solis inflexerit, quasi degener et tanta indignus parente rejicitur; nec æstimatur educatione dignus, qui fuit indignus susceptione. Non ergo eum acerbitate naturæ sed judicii integritate condemnat; nec quasi suum abdicat, sed quasi alienum recusat.

61. Hanc tamen, ut quibusdam videtur, regalis avis inclementiam plebeiæ avis exclusat clementia. Avis enim cui fulica nomen est, quæ Græce dicitur φρυγίς, susceptum illum, sive abdicatum, sive non agnitum aquilæ pullum cum sua prole connectit; atque intermiscens suis, eodem quo proprios fetus maternæ sedulitatis officio et pari nutrimentorum subministratione pascit et nutrit. D Ergo φρυγίς, alienos nutrit: nos vero nostros immiti crudelitate projicimus. Aquila vero si projicit, non quasi suum projicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod pejus est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.

CAPUT XIX.

Laudatur ob viduitatem turtur, et hoc nomine mulieribus anteponitur etiam christianis.

62. Sed veniamus ad turturem, quam lex Dei

(24) Rom. edit., *et super pullos suos concupivit. Cod. Vat., considit.*

velut castæ hostiæ munus elegit (*Levit. xii, 8*). Denique cum Dominus circumcideretur, oblata est (25); quia scriptum est in lege Domini, ut darent hostiam par turturum, aut duos pullos columbarum (*Luc. ii, 24*). Hoc est enim verum Christi sacrificium pudicitia corporalis, et gratia spiritalis. Pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia. Fertur etenim turtur ubi jugalis proprii fuerit amissione **105** viduata, pertæsum thalamos, et nomen habere conjugii (26); eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morte deceptam, quoniam et infidelis ad perpetuitatem fuit, et amarus ad gratiam, qui plus doloris ex morte, quam suavitatis ex charitate generaverit. Itaque iterare conjunctionem recusat, nec pudoris jura aut complaciti viri resolvit fœdera, illi soli suam charitatem reservat, illi custodit nomen uxoris. Discite, mulieres, quanta sit viduitatis gratia, quæ etiam in avibus prædicatur.

63. Quis igitur has leges turturi dedit? Si hominem quæro, non invenio. Homo enim nullus est ausus, quando nec Paulus ausus est leges tenendæ viduitatis præscribere. Denique ipse ait: *Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare adversario* (*I Tim. v, 14*). Et alibi: *Bonum est illis, si sic permaneant: quod si se non continent, nubant. Melius est enim nubere quam uri* (*I Cor. vii, 8, 9*). Optat Paulus in mulieribus, quod in turturibus perseverat. Et alibi juniores hortatur ut nubant: quia mulieres nostræ turturum pudicitiam implere vix possunt. Ergo turturibus Deus hunc infudit affectum, hanc virtutem continentiæ dedit, qui solus potest præscribere quod omnes sequantur. Turtur non uritur flore (27) juventutis, non tentatur occasionis illecebra; turtur nescit primam fidem irritam facere; quia novit castimoniam servare prima connubii sorte promissam (28).

CAPUT XX.

Vultures quæ sine maris copula gignere dicuntur, virginei partes possibilitatem astruere.

64. Diximus de viduitate avium, eamque ab illis primum exortam esse virtutem: nunc de integritate dicamus, quæ in pluribus quidem avibus ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitu, et conjugali quodam usu nuptialisque copulæ sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine, et sine conjunctione generare, natosque ex his in nullam ætatem longævitate procedere; ut usque ad centum annos vitæ

(25) Germ. codex, *Dominus in templo offerretur*, etc.

(26) Edit nonnullæ Paris., *pertæsum thalamos et nomen habet conjugii*: ultima. . . quod nomen habet conjugii. Vet. omnes. et nomen habere conjugii. Mss. Vict. unus et Colb., *portæsa thalamos*. etc. Cœn. ac Vict. alter *pertæsum usum thalami*, etc. Melius alii qui vet. edit. consentiunt. Est enim hoc loco ellipsis, quæ suppleri potest in hunc modum: Ferunt turturem exosum negotium habere

eorum series producat, nec facile eos angusti ævis finis excipiat.

65. Quid aiunt, qui solent nostra ridere mysteria, cum audiunt quod virgo generavit, et impossibilem innuptæ, cujus pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei Matre, quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculino parit, et nullus refellit; et quia desponsata viro Maria virgo peperit, pudori ejus (29) faciunt quæstionem. Nonne advertimus quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ incarnationis decorem probaret, et astrueret veritatem.

106 CAPUT XXI.

De avibus sub quadam reipublicæ forma constitutis. Ubi præcipue de apibus, deque earum mirabili natura in prolis generatione, in regis institutione ac fide erga illum, in constructione favorum, collectione mellis, nec non ejus utilitate, etc.

66. Nunc age, quæ aves velut quamdam rempublicam curare videantur expediam, atque vitæ hujus ætatem agere sub legibus. Hic enim reipublicæ usus est, leges omnibus esse communes, atque observari eas devotione communi. Uno omnes teneri vinculo: non alteri jus esse, quod alius sibi intelligat non licere; sed quod liceat, licere omnibus; et quod non liceat, omnibus non licere. Esse etiam communem reverentiam patrum (30). quorum consilio respublica gubernetur, commune omnibus urbis domicilium, commune conversationis officium, unum præscriptum omnibus, unum esse consilium.

67. Magna hac, sed quanto in apibus præstantiora, quæ solæ in omni genere animantium communem omnibus sobolem habent, unam omnes incolunt mansionem, unius patriæ clauduntur limine, in commune omnibus labor communis cibus, communis operatio, communis usus et fructus est, communis volatus. Quid plura? Communis omnibus generatio, integritas quoque corporis virginalis omnibus communis et partus; quoniam neque inter se ullo concubitu miscentur, nec libidine resolvuntur, nec partus quatiuntur doloribus, et subito maximum filiorum examen emittunt, e foliis et herbis ore suo prolem legentes.

68. Ipsæ sibi regem ordinant, ipsæ sibi populos creant: et licet positæ sub rege, sunt tamen liberæ. Nam et prærogativam judicii tenent, et fidæ devotionis affectum: quia et tanquam a se subthalamos, etc.

(27) Mss. aliquot, *Turtur non utitur flore*, etc.

(28) Mss. aliquot et edit. vet., *prima connubii sorte prætermissa*.

(29) Edit omnes, *pudoris ejus*. Latinius, *pudoris ei*. Melius mss. *pudori ejus*.

(30) Nonnulli mss., *reverentiam natorum*. Melius alii aliquot, et vet. edit., *senatorum*. Plures tamen ac Rom. edit., ut nos in textu.

stitutum diligunt, et tanto honorant examine. Rex autem non sorte ducitur; quia in sorte eventus est, non iudicium, et sæpe irrationabili casu sortis melioribus ultimus quisque præfertur: neque imperitæ multitudinis vulgari clamore signatur, quæ non merita virtutis expendit, nec publicæ utilitatis emolumenta rimatur, sed mobilitatis nutat incerto: neque privilegio successionis et generis regalibus thronis insidet; siquidem ignarus publicæ conversationis, cautus atque eruditus esse non poterit. Adde adulationes atque delicias, quæ teneris inolitæ ætatibus vel acre ingenium enervare consueverunt: tum institutiones spadonum, quorum plerique suo magis quæstui, quam usui publico animum regis inclinant. Apibus autem rex naturæ claris formatur insignibus; ut magnitudine corporis præstet et specie; tum quod in rege præcipuum est, morum mansuetudine. Nam etsi habet aculeum, tamen eo non utitur ad vindicandum. Sunt enim leges naturæ non scriptæ litteris, sed impressæ moribus: ut leniores sint ad puniendum, qui maxima **107** potestate potiuntur. Sed et apes illæ quæ non obtemperavint legibus regis pœnitenti condemnatione se mulctant; ut immoriantur aculei sui vulnere. Quod Persarum populi hodieque servare dicuntur: ut pro commissi pretio ipsi in se propriæ mortis exsequantur sententiam. Itaque nulli sic regem (31), non Persæ qui gravissimas in subditos habent leges, non Indi, non populi Sarmatarum tanta quanta apes reverentia devotionis observant; ut nullæ e domibus exire audeant, non in aliquos prodire (32) pa-

69. Processus autem est per rura redolentia, ubi inhalantes horti floribus, ubi fugiens rivus per gramina, ubi amœna riparum: illic ludus alacris juventutis, illic campestre exercitium, illic curarum remissio. Opus ipsum suave, de floribus, de herbis dulcibus fundamina castrorum prima ponuntur. Quid enim aliud est favus, nisi quædam castrorum species? Denique ab his præsepibus apum fucus arcetur. Quæ castra quadrata tantum possunt habere artis et gratiæ, quantum habent crates favorum, in quibus minutæ ac rotundæ cellulæ connexionem sui invicem faciuntur? Quis architectus eas docuit hexagonia illa cellularum indiscreta laterum æqualitate componere, ac tenues inter domorum septa ceras suspendere, stipare

(31) Vet. edit. *Itaque nulli sicut reges Persarum tam gravissimas. . . tantam quantam apes.* Mss. aliquot, *itaque nulli sic regem non persequi vel prosequi. . . tantam, quantam.* Sed scribarum error est quem alii et Rom. edit. restituunt. Cæterum illud e l. iv *Georg.* voluit vir sanctus imitari.

Præterea regem non sic *Ægyptus*, et ingens *Lydia*, nec populi *Parthorum*, aut *Medus Hydaspes* Observant.

(30) Cod. bene multi, *non aliquos adire.*

A mella, et intexta floribus horrea nectare quodam distendere? Cernas omnes certare de munere, alias invigilare quærendo victum, alias sollicitam castris adhibere custodiam, alias futuros explorare imbres, et speculari concursus nubium, alias de floribus ceras fingere, alias rorem infusum floribus ore colligere; nullam tamen alienis insidiari laboribus, et rapto vitam quærere: atque utinam raptorum insidias non tinerent. Habet tamen spicula sua, et inter mella fundunt venenum, si fuerint lacessitæ, animasque ponunt in vulnere ardore vindictæ. Ergo mediis castrorum vallibus humor ille roris infunditur, paulatimque processu temporis in mella cogitur, cum fuerit liquidus ab exordio, et coalitu ceræ (33), florumque odore fragrare mellis incipit suavitate.

B 70. Merito quasi bonam operariam Scriptura apem prædicat dicens: *Vade ad apem, et vide quomodo operaria est. Operationem quoque quam venerabilem mercatur* (34), *cujus laborem reges et mediocres ad salutem sumunt. Appetibilis enim est omnibus et clara* (35) (*Prov.* vi, 6-8). Audis quid dicat propheta? Mittit utique te ut apiculæ illius sequaris exemplum, imiteris operationem. Vides quam laboriosa, quam grata sit. Fructus ejus ab omnibus desideratur, et quæritur, nec pro personarum diversitate discernitur: sed indiscreta sui gratia regibus pariter ac mediocribus æquali suavitate dulcescit. Nec solum voluptati, sed etiam salutis est; fauces obdulcat, et curat vulnera, internis quoque medicamentum infundit ulceribus. Itaque **108** cum sit infirma robore apes, valida est vigore sapientiæ et amore virtutis.

C 71. Denique regem suum summa protectione defendunt, et perire pro eo pulchrum putant. Incolumi rege nesciunt mutare iudicium, mentem inflectere: amisso, fidem servandi muneris derelinquunt, atque ipsæ sua mella diripiunt; quod is qui principatum habuit muneris, interemptus est.

72. Itaque cum aves aliæ vix in anno edant singulos fetus, apes geminos creant, et duplici cæteris fecunditate præponderant.

CAPUT XXII.

D *Volatilia cur dicuntur volantia super terram secus firmamentum cœli. Atque ibidem de ea quæ observatur in avibus, corporis diversitate. Po-*

(33) Mss. nonnulli, *et nutrito et coalito ceræ,* etc.

(34) Rom. edit., *venerabilem facit.* Nempe secuta LXX interp. secundum codicem Vaticanum et Florentinum, ubi legitur, *ποιεῖται.* Aliæ edit. et omnes mss. . . *mercatur*: secundum Venetum codicem, ubi, *ἐμπορεύεται.*

(35) Quatuor mss., *chara.* Alii et edit., *clara* LXX Interp., *ἐπίδοξος.* Totum locum ms. Cœn. ita exhibet, *vade. . . et ejus imitare operationem. Operationem namque quam venerabilem mercatur apes, cujus, etc.*

stremo nonnulla de cygno et cicada subjunguntur.

73. Consideremus nunc quid sit, quod ait : *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia volantia super terram secundum genus secus firmamentum cæli* (Gen. 1, 20). Cur *super terram* dixerit, certum est : quia victum de terra quærunt. *Secus firmamentum autem cæli* quomodo, cum aquilæ ultra cæteras aves volent, et tamen ipsæ non secus firmamentum cæli? Sed quia Græce οὐρανός dicitur, quod Latine cælum appellamus : οὐρανός autem ἀπὸ τοῦ ὀραῖσθαι, id est a videndo, ideo quod aer perspicuus sit, ad videndum purior, in aere volitantia genera dixit animantium. Et ne moveat quod ait, *secus firmamentum cæli*, non proprie firmamentum hic posuit, sed abusive : eo quod comparatione ætheri illius corporis etiam iste aer quem possumus oculis comprehendere, quasi crassior et densior vicem habeat firmamenti.

74. Nunc quia diximus quæ volatilia, quam naturam habeant et gratiam, et ea pauca de multis : neque enim vacat universa describere, cum sint similia atque ejusdem generis tamen aves ipsæ quam inter se diversitatem habeant consideremus. Invenimus enim cornicis pedes velut quibusdam digitis distantibus separatos atque divisos, corvorum quoque atque pullorum aliter etiam formatos a natura pedes : avium quæ carne vescuntur, cernimus quasi incurvos atque sinuatos, ac velut ad prædam paratos. Eæ vero quæ natandi habent usum et consuetudinem, latos habent pedes, et membrana quadam illos digitos pedum sibi copulatos atque conjunctos. In quo admirabilis patet ratio naturæ ; ut et ille ad volandum vel ad rapiendum cibum usu accommodo fulciantur, et istæ ad natandum adjumenta habeant competentia, quo melius aquis possint supernatare, et quasi remis quibusdam, ita pedibus suis membranæ illius extensione latioribus aquarum fluentia propulsent.

75. Cygnus quoque cur proceriore collo utatur impromptu est : ut quia est paululum segnior corpore, nec facile potest aquarum inferiora penetrare, 109 cervicem extendat ad prædam quæ quasi prævia reliqui corporis escam quam invenerit, rapiat, atque eruat e profundo. Adde et illud, quia suavior et magis canorus per procera modulus colla distinguitur, et longiore exercitatione purior longe resultat.

76. Quam dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena, quarum cantibus medio æstu arbusta rumpuntur, eo quod magis canoræ meridianis ca-

(36) Mss. aliquot, *et quo puriorem aere id temporis attrahunt spiritum.*

(37) Mss. nonnulli, *si quis eas vel fucos perfundat.*

(38) Cod. aliquot melioris notæ, *qui concretiore olei obstruuntur humore, feratur aperire.*

(39) Aliquot mss. *Fertur hic niger vermis.*

(40) Ita cuncti mss. et edit. excepta Rom., quæ legit, *in speciem erucæ.* Latinius legendum conjicit,

loribus, quo puriorem aere (36) id temporis attrahunt spiritu, eo cantus resonant clariores. Nec apes ipsæ insuave quiddam canunt ; habent enim gratiam in rauco illo vocis suæ murmure suavitatem, quam nos fracto turbarum sonitu lentius primum videmur imitari, quo crepitu ad excitandos animos in vigorem nihil aptius æstimatur. Et hæc illis gratia manet, cum pulmonem respirandique munus atque usum nequaquam habere prodantur ; sed aërio vesci spiramine. Denique si quis eas superfundat (37) oleo, propere necantur ; eo quod obstructis poris aërium spiramen illud haurire non possint : continuoque si quis acetum his superfundat illico reviviscunt, eo quod vis aceti cito illos poros, qui concretionem olei obstruuntur, humore feratur aperire (38).

CAPUT XXIII.

De verme Indico, chamæleonte, lepore ac phænice ; quibus ad fidem resurrectionis ac mortis præparationem informamur. De præscientia vulturum ; et locustæ ad ultionem divinam exsequendam ministerio, quæ tamen a seleuci ave devoratur.

77. Et quia de volatilibus dicimus, non putamus alienum ea complecti quæ de verme Indico tradit historia, vel eorum relatio qui videre potuerunt. Fertur hic corniger vermis (39) converti primum in speciem caulis (40), atque in eam mutari naturam ; inde processu quodam fieri bombylius ; nec eam tamen formam, figuramque custodit, sed laxis et latioribus foliis videtur pennas assumere. Ex his foliis (41) mollia illa Seres depectunt vellera, quæ ad usus sibi proprios divites, vindicarunt. Unde et Dominus ait : *Quid existis in desertum videre ? hominem mollibus vestimentis indutum ? Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt* (Matth. 11, 8). Chamæleon quoque diversas species fertur vario colore mentiri. Lepores certe, quod de proximo facile cognovimus, hyeme albescere, æstate in suum colorem redire non dubium est.

78. Hæc ideo libavi, ut ad commutationis fidem, quæ in resurrectione futura est, etiam ista exempla nos provocent : sed ita ut commutationem illam dicamus, quam Apostolus evidenter expressit dicens : *Omnes quidem resurgemus : non omnes autem immutabimur* (I Cor. xv, 51). Et infra ait : *Et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem* (Ibid. 52, 53). Plerique enim commutationis genus et formas quas non acceperant, interpretati (42), nequaquam præsumptionis 110 indebitæ incongrua usurpatione caruerunt.

79. Phœnix quoque avis in locis Arabiæ perhi-
in speciem campæ. Procul dubio propter illud Basil. ὡς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλόν.

(41) Edit. Rom. *Ex hujus filis.* Aliæ omnes edit. et mss., *Ex his foliis,* Virg. *Georg.* l. II :

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres

(42) Mss. aliquot., *interpretantur, qui nequaquam, etc. Cœn., interpretatione quadam præsumptionis indebitæ, incongrua usurpatione everterunt.*

betur degere, atque ea usque ad annos quingentos longæva ætate procedere. Quæ cum sibi finem vitæ adesse adverterit, facit sibi thecam de thure et myrrha et cæteris odoribus, in quam impleto vitæ suæ tempore intrat et moritur. De cujus humore carnis vermibus exurgit, paulatimque adolescit, ac processu statuti temporis induit alarum remigia, atque in superioris avis speciem formamque reparatur. Doceat igitur nos hæc avis vel exemplo sui resurrectionem credere, quæ et sine exemplo, et sine rationis perceptione ipsa sibi insignia resurrectionis instaurat. Et utique aves propter hominem sunt, non homo propter aves. Sit igitur exemplo nobis, quia auctor et creator avium sanctos suos in perpetuum perire non patitur, qui avem unicam perire non passus, resurgentem eam sui semine voluit reparari (43). Quis igitur huic annuntiat diem mortis ut faciat sibi thecam, et impleat eam bonis odoribus, atque ingrediatur in eam, et moriatur illic ubi odoribus gratis fœtor funeris possit aboleri.

80. Fac et tu, o homo! tibi thecam; exspolians veterem hominem cum actibus suis, novum indue. Theca tua, vagina tua Christus est, qui te protegat et abscondat in die malo. Vis scire quia theca protectio est? *Pharetra*, inquit, *mea protexi eum* (Isa. XLIX, 2). Theca ergo tua est fides: imple eam bonis virtutum tuarum odoribus; hoc est castitatis, misericordiæ, atque justitiæ, et in ipsa penetralia fidei suavi factorum præstantium odore redolentia totus ingredi: ea te amictum fide exitus vitæ hujus inveniat; ut possint ossa tua pinguescere et sint sicut hortus ebrius, cujus cito semina suscitantur. Cognosce ergo diem mortis tuæ, sicut cognovit et Paulus, qui ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. IV, 7, 8). Intravit igitur in thecam suam quasi bonus phœnix, quam bono replevit odore martyrii.

81. Interrogabo te: tu autem responde mihi, unde vultures mortem hominum signis quibusdam annuntiare consueverint, quo indicio edocti atque instructi sint; ut cum bellum lacrymabile inter se adversæ acies instruunt, multo prædictæ volucres sequantur agmine, et eo significant quia multitudo hominum casura sit bello, futura præda vulturibus? Quod utique ex specie instructionis humanæ quadam videntur ratione colligere.

82. Usque ad locustam quoque gratia divina penetravit, quæ cum agmine conferto regionis cujusque occupaverit latitudinem, innoxio primum feriatur (44) habitaculo, nec fructus inhospitali incursione depascitur, nisi divinæ signum præceptionis acceperit. Etenim sicut in Exodo legimus (Exod. X, 12), ea quoque cœlestis ultionem offensionis exsequitur piæ ministra vindictæ.

(43) Quidam mss., *voluit propagari*.

(44) Edit. *fertur*. Mss., *feriatur*.

(45) Mss. quinque, *intusum*. Totidem, et edit.

83. Hanc quoque avis devorat *αλευκίς*, sic enim Græco avis nuncupatur nomine, data ad remedium malorum quæ locusta consuevit inferre: cui creator inexplebilem dedit devorandi naturam; ut insatiabili pastu plagam quam supra diximus, possit extinguere.

CAPUT XXIV.

De nocturnis avibus; in primis de lusciniæ incubantis cantu: de noctua, vespertione et gallo; unde nonnulla ad nostros mores accommodantur.

84. Sed quid hoc est? Dum sermonem produci-mus, ecce tibi jam et nocturnæ aves circumvolant, et in eo ipso in quo finiendum sermonem admonent, sui quoque assumendam commemorationem producunt. Repetunt diversæ aves aviaria sua, quas vesper nocte cogit decedere, et se in latibulis suis abdunt, canoro occasum diei carmine prosequentes; ne immunes abeant gratiarum, quibus Creatorem suum omnis creatura collandat.

85. Habet etiam nox carmina sua, quibus vigiliis hominum mulcere consuevit; habet et noctua suos cantus. Quid autem de lusciniâ dicam, quæ pervigil custos cum ova quodam sinu corporis et gremio fovet, insomnem longæ noctis laborem cantilenæ suavitate solatur; ut mihi videatur hæc summa ejus esse intentio, quo possit non minus dulcibus modulis, quam fotu corporis animare ova quæ foveat. Hanc imitata tenuis illa mulier, sed pudica, in usum (45) molæ lapidem brachio trahens, ut possit alimentum panis suis parvulis non deesse, nocturno cantu mœstum paupertatis mulcet affectum. Et quamvis suavitatem lusciniæ non possit imitari, imitatur tamen eam sedulitate pietatis.

86. Noctua ipsa quemadmodum magnis et glaucis oculorum pupillis nocturnarum tenebrarum caligantem non sentit horrorem, et quo fuerit nox obscurior, eo contra usum avium cæterarum inoffensos exercet volatus. Exorto autem die, et circumfuso splendore solis, visus ejus habetatur, quasi quibusdam erret in tenebris. Quo indicio sui declarat esse aliquos, qui cum oculos habeant ad videndum, videre non soleant, et visus sui officio solis fungantur in tenebris. De cordis oculis loquor, quos habent sapientes mundi, et non vident, in luce nihil cernunt, in tenebris ambulant, dum dæmoniorum tenebrosa rimantur, et cœli alta se videre credunt, describentes radio mundum, mensuram aeris ipsius colligentes. Porro autem a fide devii, perpetuæ cæcitatibus tenebris implicantur. habentes in proximo diem Christi et lumen Ecclesiæ, et nihil videntes aperiunt os quasi scientes omnia, acuti ad vana, hebetes ad æterna, et longæ disputationis anfractu prodentes inscitæ propriæ cæcitatibus (46). Itaque dum cupiunt subtilibus

Cost. et quædam Paris., *incussum*.

(46) Amerb. et Erasm., *anfractu prudentes, inscii propriæ inscitæ. Cæcitatibus*, etc.

evolare sermonibus, quasi noctuæ in lumine eva- A
nuerunt.

87. Vespertilio animal ignobile a vespere nomen accepit. Est autem volatilis, eademque quadrupes, et dentibus utitur, quos in aliis avibus reperire non soleas. Parit ut quadrupedia, non 112 ova, sed pullos viventes. Volitat in aere avium more; sed crepusculo vespertino consuevit offundi (47). Volitat autem non aliquo pennarum, sed membranæ suæ fulta remigio, quo suspensa velut pennarum volatu circumfertur atque vegetatur (48). Habet et illud hoc vile animal, quod sibi invicem adhærent, et quasi in speciem botryonis ex aliquo loco pendent: ac si se ultima quæque laxaverit, omnes resolvuntur. Quod fit quodam munere charitatis, quæ difficile in hominibus hujus mundi B
reperitur.

88. Est etiam galli cantus suavis in noctibus; nec solum suavis, sed etiam utilis, qui quasi bonus cohabitator et dormientem excitat, et sollicitum admonet, et vianem solatur, processum noctis canora significatione protestans. Hoc canente (49) latro suas relinquit insidias; hoc ipse lucifer excitatus oritur, cælumque illuminat; hoc canente mæstitiam trepidus nauta deponit, omnisque crebro vespertinis flatibus excitata tempestas et procella mitescit; hoc canente devotus affectus exsilit ad precandum, legendi quoque munus instaurat: hoc postremo canente ipsa Ecclesiæ petra culpam suam diluit, quam priusquam gallus cantaret negando contraxerat. Istius cantu spes omnibus redit, ægris C
levatur incommodum, minuitur dolor vulnerum, febrium flagrantia mitigatur, revertitur fides lapsis, Jesus titubantes respicit, errantes corrigit. Denique respexit Petrum, et statim error abscessit: pulsa est negatio, secuta confessio. Quod non fortuito accidisse, sed ex sententia Domini lectio docet. Sic enim scriptum est, quia dixit Jesus ad Simonem: *Non cantabit gallus, priusquam me ter abneges* (Matth. xxvi, 34). Bene fortis in die Petrus, nocte turbatur; et ante galli cantum labitur, et labitur tertio; ut scias non inconsulta effusione sermonis esse prolapsus, sed mentis quoque mutatione turbatum (50). Idem tamen post galli cantum fit fortior, et jam dignus quem Christus aspiciat: oculi enim Domini super justos. Agno- D
vit venisse remedium, post quod jam errare non

(47) Mss. aliquot. *consuevit offendi*.

(48) Rom. edit., *vagatur*. Ex Bas. scilicet, apud quem, ἐπιπολάζει.

(49) Confer sodes hunc locum hymno diei Dominicæ ad Laudes.

(50) Mss. aliquot et edit, Am. ac Pet., *nutatione*

posset: et in virtutem ab errore mutatus, amarissime flexit ut lacrymis suis deleteret errorem.

CAPUT XXV.

Pia Auctoris precatio. Lacrymarum commendatio Dimissio auditorum ad refectionem. Denique ad mysteria Dominici corporis invitatio.

89. Respice nos quoque, Domine Jesu, ut et nos propria recognoscamus errata, solvamus piis fletibus culpam, mereamur indulgentiam peccatorum. Ideo consulto sermonem protraximus, ut nobis quoque gallus cantaret, et loquentibus subveniret, quo si quod delictum obrepisset in verbo, culpam, Christo, donares. Da, quæso, lacrymas Petri, nolo lætitiâ peccatoris. Fleverunt Hebræi, et per mare sunt dehiscentibus undis liberati. Lætatus est Pharaon quod Hebræos tenebat inclusos, et mari mersus cum populo suo occidit. Exsultavit et Judas in mercede proditiionis suæ sed ipsius se 113 mercedis laqueo strangulavit. Flevit errorem suum Petrus, et meruit ut aliorum aboleret errores.

90. Sed jam tempus est quo finire sermonem et claudere debeamus; tempus est quo melius aut tacetur, aut fletur; tempus est quo celebratur indulgentia peccatorum. Nobis quoque gallus iste mysticus in sacris cantet quoniam jam Petri gallus in nostro sermone cantavit. Flet pro nobis Petrus, qui pro se bene flevit et in nos pia Christi ora convertat. Approperet Jesu Domini passio, quæ quotidie delicta nostra condonat, et munus remissionis operatur.

91. Bonus Dominus dimittere jejunos non vult, ne quis deficiat in via. Si ille dicit, *Misereor 114 hujus turbæ; quia triduum est quod perseverant mecum, et non habent escam, et dimittere eos jejunos nolo, ne deficiant in via* (Matth. xv, 32); cujus intenta sermoni Maria apparatus recusabat epularum; quanto magis nos considerare debemus, quia non multi sunt, qui in verbo Dei vivunt, et ideo refectio corporis desideratur! Certe illius tridui nostrum hoc postridie (51) laboriosius est.

92. Et ideo qui cum avibus lusimus, cum gallo cantavimus, jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu convenient aquilæ peccatorum ablutione renovatæ; jam enim cetus ille magnus verum nobis Jonam reddidit: et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus; fiat nobis mane dies sextus.

turbatum.

(51) Sic edit. omnes, et nonnulli mss. At Carn. Corb. Th. ac Reg. *post pridie*. Big. et Gem., *postridui*., Germ. Colb., cum Vict. duobus, *postriduum*. In hac autem diversitate, atque obscuritate optimum visum est non recedere ab edit.

LIBER SEXTUS.

DE OPERE SEXTI DIEI.

CAPUT PRIMUM (Sermo IX).

Ultimi hujus sermonis difficultas exemplo certantium in ludis publicis explicatur; atque a rerum de quibus agitur, jucunditate utilitateque conciliatur attentio.

1. Sextus iste est dies, quo mundanæ creaturæ origo concluditur; et ideo etiam sermonis nostri quem de rerum exordiis (52) assumpsimus, finis paratur. Qui etsi per quinque jam dies non mediocri labore nobis processerit; tamen hodierno die, majore curarum accessit fenore, quia in hoc et superiorum dierum periculum est, et totius summa certaminis. Etenim si in fidibus aut cantibus et athletarum contentionibus crebris licet et maximis ludicris, tamen superiores dies sine ullo coronæ transiguntur dispendio, postremus autem dies habet sortem coronæ, in quo et decernendi periculum est, et cedendi opprobrium, et vincendi præmium. Quanto magis in hoc tanto agone sapientiæ, tanto non paucorum sed universorum iudicio, cum hodie nobis velut quædam certaminis corona procedat, major sollicitudo angit; ne et superiorum effundamus laborem dierum, et præsentis subeamus pudorem. Neque enim eadem dicendi conditio, quæ canendi atque luctandi; cum in illis ludus offensionis, in isto lapsus sit mortis. Illic si pecces, spectantium fastidium est: hic damnus est audientium.

2. Assistite igitur mihi tanquam coronæ, iudices, et ingredimini mecum in hoc magnum et admirabile totius visibilis theatrum creaturæ. Etenim si is qui explorat novorum adventus hospitem, toto eos circumducit urbis ambitu, præstantiora quæque opera demonstrans, non mediocrem locat gratiam; quanto magis sine fastidio accipere debetis, quod velut quadam sermonis manu per hanc communem vos circumduco **114** patriam (53), et singularum rerum species et genera demonstro, ex omnibus colligere cupiens, quanto vobis Creator universorum gratiam uberiores, quam universis donaverit. Vobis igitur hæc corona proponitur, vos hodie cupio vestro iudicio coronare. Non enim nos athletarum modo marcentia sarta deprecemur, sed viride vestræ sanctitatis examen; quo decernatis

(52) Tres mss. de dierum exordiis.

(53) Mss. Carn., Corb., Th. ac Regius, per hanc communionem vos circumduco in patriam.

(54) Edit. omnes, quæstio. Mss. rectius, conquestio, id est querela.

(55) Ita mss. plures potioresque. Alii cum edit. et bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus, et repentia terræ ad genus. Rom. edit.

A per omnes quidem creaturas providentiam penetrare divinam, sed cum cæteris vobis commune corporeæ fragilitatis esse consortium, præ cæteris tamen vos animi virtute constare, quæ sola nihil habet commune cum cæteris.

CAPUT II.

Ad tractandum de bestiarum natura Ambrosius accedit: Scripturam simpliciter accipiendam docet: instituit sui cum paupere conviva comparisonem: curiosas quæstiones fugiendas monet; eamque rem Moysis exemplo confirmat.

3. Nunc age, naturas bestiarum dicamus, et hominis generationem. Audio enim jamdudum aliquos insusurrare dicentes; Quandiu aliena discimus, et nostra nescimus? Quandiu de reliquis animantibus docemur scientiam, et nosmetipsos ignoramus? Illud dicat quod mihi prosit, unde me ipsum noverim. Et justa est conquestio (54): sed ordo servandus est quem Scriptura contexuit; simul quia non possumus plenius nos cognoscere, nisi prius quæ sit omnium natura animantium cognoverimus.

4. Producat, inquit, terra animam viventem secundum genus, quadrupes, et serpentes, et bestias terræ, et pecora secundum genus (55), et omnia reptilia. Et fecit Deus bestias terræ, et omnia pecora ad genus, et omnia repentia terræ ad genus. Et vidit Deus quia bona, et dixit Deus: faciamus hominem (Gen. 1, 24, 25, 26). Hoc loco non ignoro quosdam bestiarum et pecorum et serpentium terræ species alio retulisse; **115** ut hæc ad immanitates criminum, stultitiam peccatorum, nequitiam cogitationum referrent: ego autem simplices naturas uniuscujusque generis accipio.

5. Nec vereor ne quis me pauperis convivæ præsumptioni conferendum putet, qui studio humanitatis complures roget, nec his quidquam nisi viles et usitatos apponat cibos, et tenui mensæ pauperis apparatu plus reprehensionis incurrat ex fastidio convivarum, quam gratia referat ex hospitalitatis affectu. Nec enim Elisæum amici quasi malum convivam agrestia apponentem olera refutarunt (IV Reg. iv, 44). Simile vanis relationibus (56) exquisitum illud et accuratum opipare convivium est, in quo phasiani aut turturis species apponitur,

secundum genus. Hæc etiam addit sola, et factum est sic.

(56). Rom. edit., variis relationibus. Vet. ac plerique mss., vanis relationibus. At. Ben., Car. et Germ., vanis refutationibus. Ben. inter lineas, id est relationibus. Ibi tamen vox refutatio fastidium significare videtur; nam refutare interdum idem est ac fastidire vel respuere.

et intus pullus manducatur, aut pullus infertur, et ostreis est fartus, aut spondylis; aut poculum bibitur quod diverso colore atque odore in alienos mutetur saporis. Maritima terrenis, terrena maritimis farciuntur. Hoc est reprehendere providentiam Creatoris, qui nobis ad victum omnia donavit, quod non illa miscuerit: sed hæc dulcia primo videntur, et postea fiunt amara. Quo enim copiosior fuerit luxuries, eo perniciosior intemperantia est. Elisæus autem amara apposuit, sed postea facta sunt dulcia. Denique qui ante in illo cibo mortem putabant, postea in eo suavitate et vitæ gratiam sunt adepti.

6. Neque rursus fornicari est, ne plures videar invitasse, quam possum pascere, et vobis panes deficient verborum meorum; quia et Elisæus et si merito inimitabilis nobis imitandus fide, non consideravit quantas panes haberet, sed quos haberet dividere omnibus voluit, et sufficere omnibus iudicavit. Itaque decem panes (57) hordeaceos dividere in plebem iussit ministro (*Ibid.* 42). Et dixit minister: *Quid dabo hoc in conspectu centum virorum?* Et respondit. *Da et manducent, quoniam hæc dicit Dominus: Manducabunt et relinquent* (*Ibid.* 43.) Fides igitur vestra faciet abundare pauperis linguæ convivium. Nec vereor, nec jejunia vos edaciores faciant; quominus repleti, et esurientes ac vacui revertamini, quia scriptum est: *Confirmat justos Dominus, et in diebus famis saturabuntur* (*Psal.* xxxvi, 17 et 49). Multo pulchrius est hordeaceos panes non erubescere, et apponere quod habeas, quam negare. Elisæus qui sibi nihil reliquit, populis abundavit. Elisæus ergo hordeaceos panes non erubuit apponere; nos erubescimus simplices intelligere creaturas, quæ simplicibus et suis declarantur vocabulis! Cælum legimus, cælum accipiamus; terram legimus, terram intelligamus frugiferam.

7. Quid mihi quærere quæ sit ejus mensura circuitus, quam geometræ centum octoginta millibus stadiorum æstimaverunt? Libenter fateor me nescire quod nescio, ino quod scire nihil proderit. Melius est genera terrarum scire quam spatia, quæ circumfuso mari, interjectis **116** Barbarorum regionibus, suffusa atque invia paludibus humo, quemadmodum possumus comprehendere? quod impossibile esse hominibus Scriptura demonstrat, dicente Deo: *Quis mensus est manu aquam et cælum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra, et rupes in statera, et nemora in jugo* (*Isa.* xl, 12)? et infra: *Qui tenet gyrum terræ, et habitantes in ea sicut locustas: qui statuit cælum ut cameram* (*Ibid.* 22). Quis igitur

57) Mss. omnes et edit. vet. constanter legunt, *decem panes*. Rom. edit. cum LXX. Interp. ac Vulg. *viginti panes*.

(58) Mss. aliquot, et Rom. edit., *in regionem umbræ hujus incidens*. Alii et vet., *in regionem mundi hujus incidens*, vel, *incidens*. Car. et Ben., *in regionem umbræ mundi hujus*, primus, *incidens*,

æqualem sibi cum Deo potestatem et scientiam audeat vindicare; ut quæ Deus majestatis suæ esse proprio signavit oraculo, hæc sibi homo ad cognitionem suppetere posse præsumat?

8. Certe Moyses eruditus erat in omni sapientia Ægyptiorum: sed quia spiritum Dei accepit, quasi minister Dei inanem illam et usurpatoriam Philosophiæ doctrinam veritatis rationi posthabuit: et ea descripsit mihi quæ nostræ spei accommoda iudicavit, quod terram fecerit Deus, quod produxerit terra juxta Dei omnipotentis imperium, operationemque Domini Jesu virgulta de terris, et omnem animam viventem secundum genus. At non ille putavit dicendum, quantum de spatio aeris occupet umbra terræ, cum sol recedit a nobis, diemque abducit inferiora axis illuminans; et quemadmodum in regionem umbræ mundi hujus incidens (58) lunæ globus eclipsim faciat; quoniam quæ nihil ad nos, quasi nihil profutura præterit. Vidit enim in sancto Spiritu non illas marcescentis jam sapientiæ vanitates sequendas, quæ rebus inexplicabilibus mentem nostram occupant, luduntque operam, sed ea potius describenda, quæ ad virtutis spectarent profectum.

CAPUT III

Animantibus inditam Dei verbo generationis legem in specierum successionibus perseverare. Minime negandam naturæ eorum quæ genita sunt, veritatem: at homini belluinam imitari vitam, flagitiosum esse. Demum sequitur vitiorum quorundam certis animalibus familiarium atque adeo fugiendorum expositio.

9. Inhæreamus igitur propheticis dictis, nec Spiritus sancti quasi vilia despectui habeamus alloquia) Producat, inquit, terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium (59). Quid argumentamur alia (60), ubi evidenter creaturarum terrestrium natura formatur? Currit enim in constitutione mundi per omnem creaturam Dei Verbum, ut subito de terris omnia quæ statuit Deus, animantium genera producantur, et in futurum lege præscripta, secundum genus sibi, similitudinemque universa succedant, ut leo leonem generet, tigris tigridem, bos bovem, cygnus cygnum, aquila aquilam. Semel præceptum in perpetuum inolevit naturæ. Et ideo ministerii sui obsequium præbere terra non **117** desinit, ut priscae animantium species reparabili generis successione in novas reparentur ætates.

10. Sed vis ad usum hominis derivare quæ genita sunt? Noli veritatem unicuique generi naturæ propriæ denegare, et multo magis ea ad gratiam aptabis humanam. Primum quia omnia genera pecorum, bestiarum, ac piscium in alvum natura

secundus incidens.

(59) Rom. edit. sola: *producat, iuquit, terra animam viventem secundum genus, pecora et bestias et reptantia terræ.*

(60) Ita mss. melioris notæ atque edit. Rom. Alii vero majori numero, atque edit. vet., *Quid argumenta moralia.*

prostravit, ut alia ventre repant, alia quæ pedibus sustentur, demersa magis quadrupedi corporis gressu, et velut affixa terris videas esse, quam libera. Siquidem cum erigendi se non habeant facultatem, de terra victum requirunt, et ventris in quem deflectuntur, solas sequuntur voluptates. Cave, o homo! pecudum more curvari. Cave ne in alvum te non tam corpore, quam cupiditate deflectas. Respice corporis tui formam, et speciem congruentem celsi vigoris assume. Sine sola animalia prona pascantur (61). Cur te in edendo sternis ipse, quem natura non stravit? Cur eo delectaris in quo naturæ injuria est? Cur noctes et dies cibo intentus pecorum more terrena depasceris? Cur illecebris corporalibus deditus, ipsum te inhonoras, dum ventri atque ejus passionibus deservis? Cur intellectum tibi adimis, quem tibi Creator attribuit? Cur te jumentis comparas, a quibus te voluit Deus segregari dicens: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. xxxi, 9)?* Aut si te edacitas equi intemperantiaque delectat, et adhinnire ad feminas voluptati est, delectet in freno maxillas tuas camoque constringi. Si crudelitas te pascit, ferarum hæc rabies est, quæ propter sævitiam trucidantur; vide ne in te quoque crudelitatis tuæ vertatur immanitas.

11. Piger asinus, et expositus ad prædam (62), sensuque tardior quid aliud docet, nisi nos vivaciores esse debere, nec desidia corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consueverit?

12. Fraudulenta vulpes foveis se latibulisque demergens, nonne indicio est infructuosum esse animal, odioque dignum propter rapinam, despectu propter infirmitatem, et ideo suæ incautum salutis dum insidiatur alienæ?

13. Perditem astutam quæ (63) aliena ova diripiat, hoc est, perdicis alterius et corpore foveat suo: sed fraudis suæ fructum habere non posse; quia cum eduxerit pullos suos, amittit eos; quia ubi vocem ejus audierint quæ ova generavit, relicta ea ad illam se naturali quodam munere et amore conferunt, quam veram sibi matrem ovorum generatione cognoverint, significantes hanc nutricis fungi officio, illam parentis. Itaque incassum proprios fundit labores, ac fraudis suæ pretio mulctatur. Unde et Jeremias ait: *Clamavit perdix, et congregavit quæ non peperit (Jerem. xvii, 11)*, id est, ova congregavit, et clamavit quasi ovans suæ fraudis effectû. Sed ludit operam; quia impenso labore alii educit, quos ipsa diuturnæ **118** fotu sedulitatis animaverit. Hujus imitator est diabolus, qui generationes Creatoris æterni rapere contendit,

(61) Edit. et pauci mss., *Si sola animalia prona pascuntur*. Alii plures ac meliores, *sine qua sola... pascuntur*, quidam, *pascantur*. Omnium optime Ben. et Germ. ut nos in textu.

(62) Codex Vat. unus, *et expositus ad pondera*. Rom. edit. *et ad onus expositus*.

(63) Rom. edit., *astutam novimus quæ, etc.* Ma-

et si quos insipientes et sensus proprii carentes vigore potuerit congregare, fovens eos illecebris corporalibus, ubi primum vox Christi parvulis fuerit infusa, discedunt atque ad eam se conferunt matrem, quæ pullos suos sicut avis materno amore complectitur. Congregavit enim diabolus gentiles, quos non creaverat; sed ubi in Evangelio suo vocem Christus emisit, ad eum se potissimum contulerunt, quos sub umbra alarum suarum ipse suscepit, et matri dedit Ecclesiæ nutriendos.

14. Leo naturæ suæ superbus ferocia aliarum (64) ferarum generibus miscere se nescit: sed quasi rex quidam plurimorum dedignatur consortium. Qui etiam cibum fastidit hesternum, et ipsa suæ escæ reliquias aversatur. Quæ autem se ei sociare fera audeat, cujus voci tantus naturaliter inest terror; ut multa animantium quæ per celeritatem possent impetum ejus evadere, rugientis ejus sonitu velut quadam vi attonita atque icta deficient?

15. Nam de pardi specie nec Scriptura siluit quod varietate coloris motus varios animæ suæ prodat. Dicit enim Jeremias: *Si mutabit Æthiops pellem suam, et pardus varietatem suam (Jerem. xiii, 23)*. Non solum enim de figura, sed etiam de mobilitate furoris istud accipitur; eo quod tenebrosis et inquietis ac mobilibus infidæ mentis atque animi mutationibus decoloratus populus Judæorum boni propositi gratiam jam tenere non possit, nec ad emendationem ullam correctionemque remeare, qui semel ferinam induerit immanitatem.

CAPUT IV.

De mira indole nonnullorum animalium in vitandis sibi noxiis, atque utilibus prosequendis; et de naturalibus virtutibus quas in illis imitari nos oporteat.

16. Est tamen etiam in natura quadrupedum, quod imitari nos sermo adhortetur propheticus, quo exemplo caveamus desidiam, et exiguitate vel infirmitate corporis a virtutis studio non reflectamur, neque revocemur ab ullius propositi magnitudine. Exigua est enim formica, quæ majora suis audet viribus; neque servitio ad operandum cogitur, sed spontaneæ proposito prospicientiæ futura alimentorum subsidia sibi præstruit. Cujus ut imiteris industriam Scriptura commonet te dicens: *Confer te ad formicam, o piger, et æmulare vias ejus, et esto illa sapientior (Prov. vi, 6)*. Illa enim nullam culturam possidet, neque eum qui se cogat habens neque sub domino agens, quemadmodum præparat escam, quæ de tuis laboribus sibi messem recondit; et cum tu plerumque egeas, illa non indiget. Nulla sunt ei clausa horrea, nullæ impene-

nifesta quidem hic ellipsis est, quæ suppleri potest per verba, *novimus, ferunt*, aut aliud simile; nos auctoris textum ut in antiquis mss. et edit. invenitur, exhibemus.

(64) Ita mss. fere omnes. Alii, atque edit., *Leo naturæ suæ vi superbus ferocitatem sui aliarum, etc.*

trabiles custodiae, nulli inviolabiles acervi. Spectat **119** custos, furtaque prohibere non audet : aspicit sua damna possessor, nec vindicat. Nigro convectatur agmine praeda per campos, fervent semitae comitatu viancium, et quae comprehendi angusto ore non possunt, humeris grandia frumenta triduntur. Spectat haec dominus messis, et erubescit tam parca pie industriae negare compendia.

17. Quid autem de canibus loquar, quibus insitum est natura quadam referre gratiam, et sollicitas excubias pro dominorum salute praetendere? Unde ad immemores beneficii, et desides atque ignavos clamat Scriptura : *Canes muti, nescientes latrare* (Isa. lvi, 10). Sunt ergo canes qui noverint latrare pro dominis, noverint sua tecta defendere. Unde et tu disce vocem tuam exercere pro Christo, quando ovile Ecclesiae incursant lupi graves. Disce in ore tuo verbum tenere; ne quasi mutus canis commissam tibi fidei custodiam quodam praeviationis silentio deseruisse videaris. Talis canis viator et comes angeli est, quem Raphael in libro prophetico non otiose sibi et Tobiae (65) filio adjungendum putavit, quando perrexit ut Asmodaem fugaret, firmaret copulam conjugalem (Tob. vi, 1), xi, 9). Memoris enim affectus gratia pellitur demonium, stabilitur conjugium. Mutae itaque specie bestiae sanctus Raphael angelus Tobiae juvenis, quem tuendum receperat, ad relationem gratiae erudiebat affectum. Quis enim non erubescat gratiam bene de se merentibus non referre, cum videat etiam bestias, refugere crimen ingrati? Et illae impertitae alimoniae servant memoriam, tu non servas salutis acceptae?

18. Ursa insidians licet, ut Scriptura ait (Thren. iii, 10), est enim plena fraudis fera; tamen fertur informes utero partus edere, sed natos lingua fingere atque in speciem sui similitudinemque formare. Non miraris in fera tam pii oris officia, cujus naturam pietas exprimit? Ursa igitur partus suos ad sui effingit similitudinem, tu filios tuos instituere similes tui non potes?

19. Quid quod etiam medendi industriam non praetermisit? Siquidem gravi affecta caede, et consauciata vulneribus mederi sibi novit herbae cui nomen est φλόμος (66), ut Graeci appellant, ulcera subjiciens sua, ut solo curentur tactu. Serpens quoque pastu feniculi caecitatem repellit exceptam. Itaque ubi oculos obduci sibi senserit, nota remedia petit, nec fraudatur effectu. Testudo visceribus pasta serpentis, cum venenum adverterit sibi serpente, origano medicinam suae salutis exercet : et cum sit volutabris palustribus mersa, curare se tamen proprio novit antidoto, certoque auxilio sanitatis potestates herbarum etiam ipsa scire se

comprobat. Videas etiam vulpem lacrymula pinus medentem sibi, et tali remedio imminentis mortis spatia proferentem.

20. Clamat ipse Dominus in Jeremiae libro : *Turtur et hirundo, agri passeret custodierunt tempora introitus sui* (67) ; *populus autem meus non cognovit judicia Domini* (Jerem. viii, 7). Novit hirundo quando veniat, **120** quando etiam revertatur. Novit etiam pia avis (68) annuntiare adventus sui testimonio veris indicium. Novit etiam formica explorare serenitatis tempora; nam cum adverterit madidatos imbre fructus suos humescere, explorato diligentius aere quando jugem possit servare temperiem, acervos reserat suos, et de cavernis foras suis humeris exportat; ut jugi sole propria frumenta siccentur. Denique haudquaquam illis diebus omnibus rumpi de nubibus imbres videris, nisi cum fruges suas horreis propriis formica revocaverit. Boves impendente pluvia ad praesepia se tenere noverunt. Idem ubi naturali sensu mutationem caeli collegerint, foras spectant, et ultra praesepia cervices extendunt suas una omnes specie; ut prodire se velle testentur. Ovis sub adventu hiemis inexplebilis ad escam insatiabiliter herbam rapit, eo quod praesentiat asperitate hiemis (69) defuturam; ut se prius herbae pabulo farciat, quam gelu adurente omnis herba deficiat. Echinus iste terrenus, quem vulgo ericium vocant, si quid insidiarum praesenserit. spinis suis clauditur, atque in sua se arma colligit, ut quicumque eum contingendum putaverit, vulneretur. Idemque echinus futuri providens geminas sibi respirandi vias munit; ut quando Boream flaturum collegerit, Septentrionalem obstruat; quando Noto cognoverit detergi aeris nubila, ad Septentrionalem se conferat, ut flatus declinet obvios, et e regione nocituros.

21. Unde dignam Domino laudem Propheta detulit, dicens : *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24), Omnia penetrat divina sapientia, implet omnia; idque locupletius ex irrationabilium sensibus, quam ex rationabilium disputatione colligitur. Validius est enim naturae testimonium, quam doctrinae argumentum. Cui animanti incognitum est quemadmodum suam tueatur salutem : si virtus suppetit, resistendo; si velocius, fugiendo; si astutia, praecavendo? Qui eas usum medendi herbarumque docuit habere notitiam? Homines sumus, et saepe specie herbarum fallimur, et plerumque quas salubres putamus, noxias reperimus. Quoties inter dulces epulas cibus lethalis irrepsit, et inter ipsas aulicorum excubias ministrorum, vitalia regum feralis esca penetravit? Feræ solo norunt odore noxia et profutura discernere : nullo praevio, nullo

(65) Mss. quinque melioris aevi, et *Tobis*. Alii quatuor, et *Tobi*, et sic in sequentibus. LXX. Τωβιτ.

(66) Φλόμος, Latine verbascum.

(67) Sex mss., *tempora nidi sui*.

(68) Ita est ciconia, de qua supra l. v. c. 16.

(69) Edit. omnes, et mss. aliquot, *asperitatem hiemis futuram*, nonnulli *ad futuram*. Omnium antiquissimi ut nos in textu.

prægestatore carpitur herba, nec lædit. Melior enim magistra veritatis natura est. Hæc sine ullius magisterio suavitate sanitatis nostris infundit sensibus, eadem doloris acerbiter docet esse fugiendam. Hinc vita dulcior, hinc mors amarior. Hæc commendat lænæ catulos suos, et immitem feram materno mollit affectu. Hæc tigridis interpellat ferocitatem, et imminentem eam prædæ reflectit. Namque ubi vacuum raptæ sobolis cubile repererit, illico vestigiis raptoris insistit. At ille quamvis equo vectus fugaci, videns tamen velocitate feræ se posse præverti, nec evadendi ullum suppetere sibi posse subsidium, technam hujusmodi fraude molitur. Ubi **121** se contignum viderit, sphaeram de vitro projicit: at illa imagine sui luditur, et sobolem putat, revocat impetum, colligere fetum desiderans. Rursus inani specie retenta totis se ad comprehendendum equitem viribus fundit et iracundiæ stimulo velocior fugienti imminet. Ille iterum sphaeræ objectu sequentem retardat; nec tamen sedulitatem matris memoria fraudis excludit: cassam versat imaginem, et quasi lactatura fetus residet. Sic pietatis suæ studio decepta, et vindictam amittit et sobolem.

22. Quod nobis Scriptura affert, quæ dicit: *Filii, diligite patres vestros; parentes, nolite ad iracundiam provocare filios vestros (Coloss. III, 20)*. Natura hoc bestiis infundit, ut catulos proprios ament, fetus suos diligant. Nesciunt illæ odia novercalia, nec mutato concubitu parentes a sobole depravantur, neque noverunt præferre filios posterioris copulæ, superioris autem negligere. Norunt pignora sua, nesciunt charitatis differentiam, odiorum incentiva, offensionum discrimina. Simplex ferarum notura est, nescit veritatis calumnias. Sic enim omnia temperavit Deus, ut quibus minus rationis daret, plus indulgeret affectus. Quæ fera pro catulis suis non ipsa potissimum se offerat morti? Quæ fera fetus suos, innumeris licet obsessa cuneis armatorum, non suis visceribus tegat? Ingruat licet telorum seges, illa tamen parvulos suos muro sui corporis septos immunes præstat periculi. Quid dicit homo qui mandatum negligit, naturam obliterat! Filius Patrem despicit, pater abdicat filium: et hoc putant jus esse, ubi damnatur fecunditas: se potius pater damnat, qui facit irritum esse quod genuit. Et hoc putantur auctoritatis esse, ubi sterilitatis natura mulctatur.

23. Exsortem rationis canem esse nemo dubitaverit; tamen si sensus ejus vigorem consideres, censes eum sentiendi sagacitate vim sibi rationis asciscere. Denique quod pauci in gymnasiis constituti, qui totam in discendo vitæ longævitate contriverint, vix potuerunt cognoscere ut syllogismorum conjunctiones contexerent, hoc naturali

(70) Mss. novem, *sibi describunt singula somnia, et ex tribus, etc.*

(71) *Epilogo*, id est querela; eo quod oratores querelas maxime in epilogo et fine orationis

canis eruditione comprehendere facile poterit æstimari. Nam ubi vestigium leporis cervivæ repererit, atque ad diverticulum semitæ venerit, et quoddam viarum compitum quod partes in plurimas scinditur; obiens singularum semitarum exordia, tacitus secum ipse pertractat, velut syllogisticam vocem sagacitate colligendi odoris emittens. Aut in hanc partem, inquit, deflexit, aut in illam; aut certe in hunc se anfractum contulit: sed nec istam, nec illam ingressus est viam: superest igitur ut in istam se partem sine dubitatione contulerit. Quod homines vix prolixa compositæ artis meditatione componunt, hoc canibus ex natura suppetit; ut ante mendacium deprehendant; et postea falsitate repudiata inveniant veritatem. Nonne totos dies conferunt philosophi propositiones sibi in pulvere dividentes, qui radio sibi describunt singulas, et ex tribus (70) cum unam earum **122** veram esse necesse sit, duas primo interficiunt tanquam mendacio congruentes, et sic in ea quæ relicta est, vim veritatis inhærere definiunt? Quis tam tenax potest esse beneficii, et memor gratiæ? Quandoquidem pro domino etiam in latrones insilire noverunt, et extraneorum accessus prohibere nocturnos, et mori pro dominis, et commori cum dominis sint parati? Sæpe etiam necis illatæ evidentia canes, ad redarguendos reos indicia prodiderunt, ut nullo eorum testimonio plerumque sit creditum.

24. Antiochiæ ferunt in remotiori parte urbis crepusculo necatum virum, qui canem sibi adjunctum haberet. Miles quidam prædandi studio minister cædis exstiterat: tectus idem tenebroso adhuc diei exordio in alias partes concesserat: jacebat inhumatum cadaver, frequens spectantium vulgus astabat, canis questu lacrymabili domini deflebat ærumnam. Forte is qui necem intulerat, ut se habet versutia humani ingenii, quo versandi in medio auctoritate præsumpta fidem adscisceret innocentia, ad illam circumspectantis populi accessit coronam, et velut miserans appropinquavit ad funus. Tum canis, sequestrato paulisper questu doloris, arma ultionis assumpsit atque apprehensum tenuit et velut epilogo (71) quodam miserabile carmen immurmurans universos convertit in lacrymas, fidem probationi detulit (72), quod solum tenuit ex plurimis, nec dimisit. Denique perturbatus ille, quod tam manifestum rei indicem neque odii, neque inimicitiarum, neque invidia, aut injuriæ alicujus poterat objectione evacuare, crimen diutius nequivit refellere. Itaque quod erat difficilius, ultionem persecutus est; quia defensionem præstare non potuit. Quid nos dignum nostro referimus Creatori, cujus cibo vescimur, et dissimulamus injurias, et sæpe inimicis Dei eas quas a Deo accipimus, epulas exhibemus?

adhibeant, ut iudices flectant ad misericordiam.

(72) Aliquot mss. non minimæ auctoritatis, *convertit in fidem, probationem detulit.*

25. Quid agniculis simplicius, quos minusculæ A parvulorum comparamus innocentiae? Sæpe ex his in magno grege agniculus per ovilia tota vagatus errat a matre, et cum eam reperire non possit, balatu frequenti absentem citat, ut responsuræ vocem excitet, quo ad ejus sonum errabundare replicet vestigia: multis licet versetur in millibus ovium, recognoscit vocem parentis, festinat ad matrem, lactis quoque materni notos sibi fontes requirit: quamvis cibi desiderio teneatur et potus, transcurrit tamen aliena ubera gravida, licet humore lactis exudent; solam matrem requirit, solius sibi materni uberis pauperes succos significat abundare. Illa quoque inter multa agniculorum millia solum filium novit; unus plurimorum balatus, eadem species; illa tamen fetum suum discernit a cæteris, et solum filium tacito pietatis testimonio recognoscit. Pastor errat in discretione avium, agniculus in agnitione matris nescit errare. Pastor fallitur specie; sed ovis pietate non fallitur. Unus odor omnibus, sed tamen habet natura odorem suum domesticum quem soboles chara 123 speciali quadam videtur proprietate redolere.

26. Habet suos usus natura, et sensus domesticos. Vix infantulo cœperunt dentes prorumpere, et jam novit sua arma tentare. Nondum catulo dentes, et tanquam habeat, ore proprio se quaerit ulcisci. Nondum cervo cornua, et tamen fronte præludit, atque ea quæ nondum expertus sit, tela minitatur. Lupus si prior hominem viderit, vocem eripit, et despicit eum tanquam victor C vocis ablatae. Idem si se prævisum senserit, deponit ferociam, non potest currere. Leo gallum et maxime album veretur. Caprea vulnerata dictamnium (73) petit, et de vulnere excludit sagittas. Norunt et bestiae remedia sua. Leo æger simiam quaerit, ut devoret quo possit sanari. Leopardus capreae agrestis sanguinem bibit, et vim languoris evitat. Omnis fera ægra canis hausto curatur sanguine. Ursus æger formicas devorat. Cervus oleæ ramusculos mandit.

27. Ergo feræ norunt expetere ea quæ sibi prosint; tu ignoras, o homo, remedia tua! Tu nescis quomodo virtutem eripias adversario, ut te tanquam præventus lupus (74) effugere non possit, ut oculo tuæ mentis ejus perfidiam deprehendas, D et prior cursum verborum ejus impediatis, impudentiam ejus et acumen disputationis obtundas. Quod si te ille prævenerit, vocem tibi aufert; et si obmutueris, solve amictum tuum, ut sermonem resolves. Et si in te insurrexerit lupus, petram cape, et fugit. Petra tua Christus est. Si ad Christum confugas, fugit lupus, nec terrere te poterit. Hanc

(73) Græce δίκταμνον, herba quæ præcipue in Creta nascitur, alio nomine dicitur pulegium, et hortense gingiber.

(74) Mss. non pauci, *tanquam prævisus lupus*.

(75) Edit. Cost. et Rom., *Novit avicula*. Commode, si quisquis antiquus codex suffragaretur,

petram quaesivit Petrus, cum titubaret in fluctibus et invenit; quia dexteram amplexus est Christi.

28. Quid dicam allio homines delectari, et illud ad escam sumere, quod et leopardus fugit? Denique sicubi allium aliquis confricandum putaverit, leopardus inde exsilit, nec resistit. Cujus venerata fera odorem non potest sustinere, id tu pro cibo sumis, et visceribus infundis internis? Sed medicatur interdum doloribus. Sumatur pro medicamento, non pro cibo: sumatur ab ægrotantibus, non ab epulantibus. Medicamentum quaeris, et jejuniū fugis; quasi majus aliud remedium reperire possis. Jejuni hominis sputum si serpens gustaverit, moritur. Vides quanta vis jejunii sit; ut et sputo suo homo terrenum serpentem interficiat, et merito spiritalem.

29. Quantam Dominus etiam minusculis infudit prudentiam! Turtur nido suo, ne pullos suos incurset lupus, squillæ folia superjacet. Novit enim quod hujusmodi folia lupi fugere consuerint. Novit vulpecula (75) quomodo posteritatem foveat suam: et tu ignoras, tu negligis quomodo adversum lupos nequitiae spiritalis posteritatem vitæ hujus habeas tutiorem?

124 CAPUT V.

Qua ratione Dominus aliis bestiis colla breviora, aliis longiora creaverit. Ubi potissimum elephantis membra, proprietates, atque in re militari usus describuntur.

30. Sed revertamur ad seriem creaturæ, et consideremus qua ratione Dominus aliis bestiis angustiora colla formaverit, ut leonibus atque tigridibus, ursis quoque; aliis proluxiora, ut elephantis et camelis (76). Nonne evidens causa est; quia illis feris quæ carne vescuntur, non erat opus proluxitate cervicis? Non enim in terras pascendi gratia cervicem atque ora dejiciunt: sed aut cervum invadunt, aut bovem ovemque discerpunt. Camelus vero cum sit altior, quomodo herbis minutissimis pasceretur, nisi longiora usque ad terram colla ad usum pastionis extenderet? Itaque camelus pro ratione proceritatis suæ proluxiora colla sortitus est, equus pro ratione, bos quoque simili modo: hi enim pascentur herbis.

31. Elephante autem etiam prominentem promuscidem habet; quia cum sit eminentior cunctis, se inclinare ad pasendum non potest. Itaque ejus ad colligendum cibum utitur ministerio. Ea immani bestiae largi potus infundit humorem; ideoque concava est, quo ad restinguendam tantæ belluæ sitim plenos lacus hauriat, aut collecto flumine possit inundare potantem. Cervix sane minor est quam poscat tanti corporis moles; ne ea quoque oneri magis esset quam usui. Ideoque

(76) Rom. edit., *ut camelis et equis*. Contra alia edit, et omnes mss., *ut elephantis*, etc. Sed cum dicitur Deus longiora colla dedisse elephantis, promuscis intelligenda est, quæ illis cervicis proluxioris vicem supplet: unde Basil., ἔχει δὲ τὴν προνομαίαν, τὴν τοῦ τραχήλου γρεῖαν ἀποπληροῦσαν.

nec genua inflectit, quia rigidioribus opus fuit cruribus, quo velut columnis tanta possit membrorum machina sustineri. Calcaneum leviter incurvat, rigent cætera pedum a summo usque ad imum. Nec sicut in ancylas (77) nos sæpe deponimus, ita se etiam bestia potest tanta deflectere; meritoque non volvendi se, neque curvandi usum cum cæteris animantibus potest habere communem. Fulcitur hinc inde trabibus maximis; ut in somno aliquantulum sine periculo reflectatur, quia pes ejus nulla artuum conjunctione distinguitur. Mansuetis igitur veluti quædam fulcra eorum quibus hic usus est, parantur ingenio: feris autem et agrestibus, quia nemo hujusmodi quibus sustentari queant fulcra substernit, hinc venit usus periculi.

32. Namque arbori innixi aut costas fricant, aut in somno sese relaxant, quæ nonnunquam victa atque inflexa tanto corpore frangitur: ille vero qui sese in eandem refuderat, corrui nec erigere atque elevare se potest; ibique jacens interit, aut gemitu suo proditus sternitur, dum ventre cæterisque juxta mollioribus ad vulnus patet. Nam dorsum ejus cæteraque exteriora non ulla facile solent tela penetrare. Sunt autem qui propter ebur has illis insidias parent; ut arbores eas quibus se applicare consueverint, ex alia parte qua infrequentior usus ei sit, aliquantulum **125** recidant, ut reflectente se elephanto, pondus membrorum ejus sustinere non possit ruinamque ejus arcessat.

33. Sed si quis ista reprehendit, reprehendat etiam altitudines ædificiorum; quia citius gravem minantur ruinam, et difficilius lapsa reparantur. Verum si illa aut propter pulchritudinem, aut propter speculam frequenter attollimus; hæc quoque in elephantis probare debemus, quia magnum rebus bellicis usum ministrant. Inde gens Persarum ferox bellis, valida sagittis omnique telorum jactu, quia de superioribus ad inferiora validiore nisu tela torquentur, acies eorum velut gradientibus turribus septa procedit. In mediis campis tanquam de muro dimicant; et velut in arce quadam et specula collocati spectant magis bella, quam subeunt. Ita alieni a periculo videntur, tuti molibus bestiarum. Quis enim eas adire audeat, cum desuper jaculis facile figatur, inferius elephantorum conteratur incursu? Denique cedunt illis acies et armatorum cunei, et castra illa quadrata solvuntur. Intolerabili namque impetu in hostes ruunt; ut nullo agmine bellatorum, nulla constipatione militum, nullo clypeorum retardentur objectu: velut quidam mobiles montes versantur in præliis, et ut colles alto eminent vertice, mugitus fragore omnium perturbant confidentiam. Quid his faciat pedes, quamvis lacertis validus, et manu promptus; cum sibi septus armatorum, populis gradienti murus occurrat? Quid faciat eques, cum

(77) *Ancylæ* suffragines seu curvaturæ cubiti vel

A equus ejus perterrefactus tantæ bestię immanitate diffugiat? Quid faciat sagittarius, cum desuper ferrata virorum corpora jaculi ictum sentire non possint; bestia quoque nec nuda facile penetrabilis ferro sit: et munita loriceis, obvias sine sui periculo acies secet, et conterat turmas?

34. Itaque ut immensa ædificia, ita elephanti fundamentis validioribus sustententur; alioquin imparibus fulti pedibus, intra brevem laberentur ætatem. Nunc autem et trecentis et amplius feruntur annis vitam producere; quia omnia sibi ad magnitudinem membra conveniunt. Ideoque non distincti ut nobis, sed compacti artus sunt, quo sint robustiores. Quam cito hominibus si diu steterint, aut velocius cucurrerint, vel jugiter ambulaverint, genua vexantur et plantæ! Conjuncta enim et articulata facilius quam concreta atque solidata aut doloris sensum, aut casum offensionis admittunt.

35. Et quid miraris, si vestiti armis timentur; quandoquidem dentibus suis tanquam naturalibus spiculis semper armati sunt? Promuscide sua quidquid involverint, frangunt: pede vero quidquid compresserint, velut quodam lapsu ruinæ ingentis exanimant. Involvunt promuscide nemora ad sui escam, et quasi quidam altissimi dracones serpentinis quos cæperint, spiris flagellant. Plerumque eas in orbem colligunt, maxime cum de terra cibus legitur, aut potus hauritur. Documento itaque nobis sunt, quod nihil superfluum sit creatum: et tamen hæc tantæ molis bestia subjecta nobis, imperiis servit humanis.

126 CAPUT VI.

Belluas robustissimas ac ferocissimas homini a Creatore subtilitas: eisdem mixtissima animalia terrore atque exitio esse. Tum paucis de serpentum utilitate disputatis, homo ad sui animæque propriæ cognitionem excitatur.

36. Etenim quoniam de hominis creatura dicturi sumus, commendationem ejus præstruere et prælibare debemus. Videbatur nihil elephantis creatura habere robustius, nihil tam terribile vel procerum, nihil tam ferum quam leones vel tigrides sunt; et hæc serviunt homini, et naturam suam humana institutione deponunt. Obliviscitur quod nata sunt, induunt quod jubentur. Quid multo? Docentur ut parvuli, serviunt ut infirmi, verberantur ut timidi, corriguntur ut subditi, in mores transeunt nostros, quoniam motus proprios perdidit.

37. Mirabilis igitur natura in maximis; mirabilis enim in excelsis Dominus, mirabilis etiam in minimis. Sicut enim non minus plana camporum quam montium alta miramur, nec plus altitudinem cedri stupemus quam vitis aut oleæ brevis fecunditatem; ita non amplius miror elephantum quia procerus est, quam murem, quia terribilis elephanto est. Naturæ igitur hæc potentia est ut

Basil.: οὔτε μέντοι εἰς ἀγκύλην, οὔτε εἰς

terribilia aliis, aliis meticolosa sint. Est enim donata prerogativa quaedam singulis creaturis: ut quibusdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus, murem timet. Leo quidem rex ferarum exiguo scorpionis aculeo exagitur, et veneno serpentis occiditur. Eximia leonis pulchritudo comantes cervice toros excutit, vel sublato pectore attollit ora. Sed quis non miretur tam brevi scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exire mortem?

38. Nec hoc quispiam reprehendat (78), quod Creator serpentes creaturis suis, aliaque vel animantium vel herbarum genera venenata miscuerit. Nata sunt enim hæc ad correptionem nostram, non ad deformationem. Nam quæ ignavis, aut infirmis, aut impiis plerumque offensionem atque terrorem sunt, aliis usui ita sunt hæc, ut pædagogii parvulis. Amari videntur, acerbi et molesti, formidabiles verbere, libertatem lasciviendi negant, necessitatem disciplinæ exigunt, pueriles animos, ne luxu defluant, terrore constringunt: ideoque horum austeritate frugi evadunt, sobrii, continentes, laudi magis quam ludo dediti. Vides quid terribilia ista flagella proficiant? Sic et serpentes flagella sunt eorum quibus infirma animi ætas, et quaedam puerilis mentis est virtus; cæterum fortioribus nocere non possunt. Denique confidenti in domino dictum est: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13). Paulum momordit vipera, et putabant eum quasi peccatorem vix de naufragio servatum, veneno esse moriturum: sed posteaquam inviolabilis mansit excussa in ignem vipera, plus apud intuentes venerationis invenit. Sed et ipse Dominus ad omnes **127** ait: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit; qui vero non crediderit, damnabitur* (Marc. xvi, 16). Signa autem credentium hæc dixit fore, ut serpentes manu mulceant, venena his atque omne mortiferum, etiamsi biberint, nocere non possint. Tua igitur tibi magis incredulitas, o homo, quam venena metuenda serpentium sunt. Time igitur illa, ut saltem dum formidantur illa (79), ad fidem provocare te possint. Quod si Deum non times, vel ultricia perfidiæ venena formides.

39. Nunc quoniam et elephantos vides tibi subditos, et leones esse subjectos: nosce te ipsum, o homo, quod non, ut ferunt, Apollinis Pythii, sed Salomonis sancti est, qui ait: *Nisi scias te, formosa in mulieribus* (Cant. i, 7), quanquam multo antea Moyses in Deuteronomio scripserit: *Attende tibi, o homo. Attende tibi* (Deut. iv, 9), ait lex. Et Propheta ait: *Nisi scias te*. Cui hoc dicit? *Formosa*, inquit, *in mulieribus*. Quæ est pulchra in

(78) Mss. novem satis probati, *quod creator serpentis creaturis suis talia vel*, etc. Alii tamen et edit. anteponebant.

(79) Codices Carn., Corb. vetus, Th. ac Reg., *ut salutem acquiras, dum formidantur illa*.

mulieribus, nisi anima, quæ in utroque sexu præstantiam possidet pulchritudinis? Et merito decora est, quæ non terrena sed cælestia, non corruptibilia sed incorrupta desiderat, in quibus decus perire non soleat. Corporalia enim omnia processu ætatis, aut ægritudinis inæqualitate marcescunt. Huic attende, dicit Moyses, in qua tu totus es, in qua melior tui portio est. Denique interpretatus est Dominus quis sis tu, dicens. *Attendite vobis a falsis prophetis* (Matth. vii, 15): isti enim animam debilitant, mentem subruunt. Non igitur caro tu es. Quid enim est caro sine animæ gubernaculo, mentis vigore? Caro hodie sumitur, cras deponitur. Caro temporalis, anima diuturna. Caro amictus est animæ, quæ se induit quodam corporis vestimento. Non igitur tu vestimentum es, sed qui vestimento uteris. Ideo tibi dicitur, ut, exspolians veterem hominem cum actibus ejus, novum induas, qui non in corporis qualitate, sed in spiritu mentis, et agnitione renovatur (Coloss. iii, 10). Non, inquam, caro es tu; neque enim carni dicitur: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (I Cor. iii, 17). Et alibi, *Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis* (Ibid. 16): sed renovatis dicitur et fidelibus in quibus permanet Spiritus Dei. In carnalibus autem non permanet, quia scriptum est: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam carnes sunt* (Gen. vi, 3).

CAPUT VII.

Hominis creationem a consideratione creatoris auspiciatur. Filium Patris imaginem esse, nec non inter eos unitatem distinctionemque inveniri demonstrat. Denique hominem ut cognoscat unde oriatur, cujusve imaginem, et in qua parte eam gerat, admonet.

40. Sed ipsius creationis nostræ seriem consideremus. *Faciamus*, inquit, *hominem ad nostram imaginem, et ad similitudinem nostram* (Gen. i, 26). Quis hic dicit? Nonne Deus, qui te fecit? Quid est Deus? Caro, an spiritus? Non caro utique, sed spiritus, cujus similis caro esse non potest; quia ipse incorporeus et invisibilis est, **128** caro autem comprehenditur et videtur. Cui dicit? Non sibi utique, quia non dicit *faciam*, sed *faciamus*. Non angelis, quia ministri sunt; servi autem cum domino, et opera cum auctore non possunt operationis habere consortium: sed dicit Filio: etiamsi Judæi nolint; etiamsi Ariani repugnent. Sed et Judæi conticescant, et Ariani cum suis parentibus (80) obmutescant, qui dum unum a consortio divinæ operationis excludunt, plures inserunt; et prerogativam quam Filio negant, servulis donant.

41. Sed esto: ut adminiculo servulorum ad ope-

(80) Edit. vet. et mss. quinque, *cum suis paribus*. Rom. et mss. Ben., *cum suis partibus*. Alii aliquot, *cum suis patribus*. Carn., Corb. vetus, et Th., ut in textu.

randum Deus vobis indignis videatur. Si operati A in qua est splendor gloriæ, et paternæ imago communis est cum angelis Deo, numquid Deo et angelis imago communis est? Numquid angelis diceret: *Faciamus hominem ad nostram imaginem, et ad similitudinem nostram?* Sed quid sit imago Dei audi dicentem: *Qui eripuit nos, inquit, de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii claritatis suæ* (81), *in quo habemus redemptionem, remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis, et primogenitus universæ creaturæ* (Coloss. I, 13-15). Ipse est imago Dei Patris, qui semper est, et erat in principio. Denique imago est qui dicit: *Philippe, qui videt me, videt et Patrem* (Joan. XIV, 8). Et quomodo tu cum imaginem vivam Patris viventis videas, dicis: *Ostende nobis Patrem? non credis quia ego in Patre, et Pater in me est* (Ibid. 9, 10)? Imago Dei virtus est, non infirmitas: imago Dei sapientia est, imago Dei justitia est: sed sapientia divina est, et sempiterna justitia. Imago Dei est solus ille, qui dixit: *Ego et Pater, unum sumus* (Joan. X, 30); ita habens similitudinem Patris, ut divinitatis, et plenitudinis habeat unitatem. Ubi dicit *faciamus*, quomodo inæqualitas? Cum iterum dicat *ad similitudinem nostram*, ubi est dissimilitudo? Sic et in Evangelio ubi dicit *Ego et Pater*, utique non una persona est: ubi autem ait *unum sumus*, nulla est discrepantia divinitatis aut operis. Non igitur in utroque una persona, sed una substantia est. Et bene addidit *sumus*, quia semper esse divinum est, ut cœternum credas, quem putabas dissimilem esse. Æternus est enim, de quo dicit Moyses: *Qui est misit me* (Exod. III, 14). Pulchre etiam illud præmisit. *Ego et Pater*. Nam si Patrem præmisset, tu minorem Filium judicares: sed præmisit Filium, quem non convenit credi Patre superiorem. Adjunxit *Patrem*, ut advertas Deum Patrem et Filium ejus ordinis præjudicio non teneri.

42. *Attende, inquit, tibi soli* (Deut. V, 9). Aliud enim sumus nos, aliud sunt nostra, aliud quæ circa nos sunt. Nos sumus, hoc est, anima et mens: nostra sunt corporis membra, et sensus ejus: circa nos autem pecunia est, servi sunt et vitæ istius apparatus. Tibi igitur attende, et te ipsum scito, hoc est, non quales lacertos habeas, non quantam corporis fortitudinem, non quantas possessiones, quantam potentiam, sed qualem animam ac mentem, unde omnia consilia proficiscuntur, ad quam operum tuorum fructus refertur. Illa est enim plena sapientiæ, plena pietatis atque justitiæ; quoniam omnis virtus a Deo 129 est. Cui dicit Deus: *Ecce ego, Jerusalem, pinxi muros tuos* (Isa. XLIX, 16); illa anima (De pœnit. dist. 2, cap. Illa anima) a Deo pingitur, quæ habet in se virtutum gratiam renitentem, splendoremque pietatis. Illa anima bene picta est, in qua elucet divinæ operationis effigies. illa anima bene picta est,

(81) Ita mss. plures ac potiores cum edit. antiquioribus. Ben. tamen et alii cum edit. Gill. et Rom., *Filii charitatis suæ*.

in qua est splendor gloriæ, et paternæ imago substantiæ. Secundum hanc imaginem quæ refulget, pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante peccatum: sed ubi lapsus est, deposuit imaginem cœlestis, sumpsit terrestris effigiem. Sed fugiamus hanc imaginem quæ intrare civitatem Dei non potest, quia scriptum est: *Domine, in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges* (Psal. LXXII, 20). Et non intrat indigna imago, et quæ intraret, excluditur; quia *non intrabit, inquit, in eam omne commune, et faciens execrationem et mendacium* (Apoc. XXI, 27): sed ille intrabit in eam, cujus in fronte Agni nomen scriptum est.

43. Anima igitur nostra ad imaginem Dei est. In hac totus es, homo; quia sine hac nihil es, sed es terra, et in terram resolveris. Denique ut scias quia sine anima caro nihil est: *Nolite, inquit, timere eos qui possunt corpus occidere, animam autem non possunt* (Matth. X, 28). Quid igitur in carne præsumis, qui nihil amittis, si carnem amiseris? Sed illud time, ne animæ tuæ defrauderis auxilio. Quam enim dabit homo commutationem pro anima sua, in qua non exigua sui portio, sed totius humanæ universitatis substantia est? Hæc est per quam cæteris ferarum aviumque dominaris animantibus: hæc est ad imaginem Dei, corpus autem ad speciem bestiarum. In hac pium divinæ imitationis insigne; in illo cum feris ac belluis vile consortium.

CAPUT VIII.

C *Ut prescius intelligatur ubi divina similitudo resideat, corporis et animæ dotes examinantur. Ostenditur totum hominem animæ vocabulo designari. Qui Dei imaginem fuco, crudelitate, perfidia oblitent, objurgantur. Sub hæc exhortatio ad vigilantiam contra vitia, et pauperum ac divitum inter se comparatio caput absolvit.*

44. Sed tractemus limatius quid sit ad imaginem Dei. Caro numquid ad imaginem Dei est? Ergo in Deo terra est (82); quia caro terra est. Ergo corporeus Deus. Ergo infirmus ut caro, passionibusque subjectus. Et forte caput tibi videatur ad similitudinem Dei, quia eminent; aut oculi, quia intuentur; vel aures, quia audiunt. Si altitudinem spectes, num proceri videmur, quia paululum vertice eminemus a terris? Sed ideo non pudet, eo nos similes Dei dici, quia serpentibus cæterisque reptantibus, aut quia damulis, atque ovibus, et lupis celsiores sumus? et quantum in ea parte cameli nobis atque elephantum proceriores sunt? Obtutus est quidem præstans, spectare elementa mundi, cognoscere quæ nullus annuntiet, sed tuus deprehendat aspectus; verum hoc ipsum quantum est quod videmus; ut eo ad similitudinem Dei nos esse dicamus, qui omnia videt, spectat omnia, 130 latentes deprehendit affectus, scrutatur

82) Edit. Rom., *Sed tractemus elimatius qui factum sit ad imaginem Dei, Caro numquid ad imaginem Dei facta est? Non. Alioquin ergo in Deo, etc.*

cordis occulta? Non pudet hoc dicere; cum ipse me totum videre non possim? Quod ante pedes est, video; quod a tergo est, videre non possum. Cervicem meam nescio, non novi occipitium, renes meos videre non possum. Similiter quantum est quod audivimus; cum id quod paululum distet, videre et audire non possim? interjecti parietes sint, impeditur aspectus, impeditur auditus. Deinde corpus nostrum uno in loco hæret, angusto includitur spatio. Omnes feræ iatiores sunt homine, omnes etiam velociores.

45. Non ergo caro potest esse ad imaginem Dei, sed anima nostra quæ libera est, et diffusis cogitationibus atque consiliis huc atque illuc vagatur, quæ considerando spectat omnia. Ecce nunc sumus in Italia, et cogitamus ea quæ ad Orientales aut Occidentales partes spectare videntur, et cum illis versari videmur qui in Perside sunt constituti, et illos videmus qui degunt in Africa, si quos cognitos nobis ea terra suscepit: sequimur proficiscentes, inhæremus peregrinantibus, copulamur absentibus, alloquimur separatos, defunctos quoque ad colloquium resuscitamus, eosque ut viventes complectimur et tenemus, et vitæ officia his usumque deferimus. Ea igitur est ad imaginem Dei, quæ non corporo æstimatur, sed mentis vigore: quæ absentes videt, transmarina visu obit, percurrit aspectu, scrutatur abdita, huc atque illuc uno momento sensus suos per totius orbis fines et mundi secreta circumfert: quæ Deo jungitur, Christo adhæret, descendit in infernum, atque ascendit, libera versatur in cælo. Denique audi dicentem: *Nostra autem conversatio in cælis est* (Phil. III, 20). Non est ergo ad imaginem Dei, in qua Deus semper est! Sed audi quia ad imaginem est Dei. Dicit enim Apostolus: *Nos itaque omnes revelata facie gloriam Dei specularantes ad eandem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini spiritu* (II Cor. III, 18).

46. Quia igitur cognovimus animam esse ad imaginem Dei; nunc consideremus utrum de anima potuerit dici: *Faciamus hominem ad imaginem*. Sed audi et istud, quia anima nomine hominis nuncupatur. Scriptum est enim in Genesi: *Filii autem Joseph qui facti sunt ei in Ægypto, animæ novem. Omnes ergo animæ quæ intraverunt cum Jacob in Ægyptum septuaginta quinque* (Gen. XLVI, 27). Et multo aptius anima vel homo Latine, vel Græce ἀνθρώπος dicitur; alterum ab humanitate, alterum ab intuendi habens vivacitate, quæ magis animæ, quam corpori convenire non dubium est. Cui rei etiam illud jure concurrat dictum in Threnis Jeremiæ: *Bonus est Dominus sustentibus eum, animæ quæ quærit eum* (Thren. III, 23). De hominibus dixit, et animam adjiciendam putavit. Melius enim quærit ista si sola sit, abducens se a corporis cœno, et a cupiditate carnali. Ipsa est ad imaginem Dei conformis Domini Jesu. Qui autem conformes Filii Dei, sancti

A sunt. Sic enim legimus, dicente Paulo: *Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia concurrunt in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti: quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui: ut sit primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit: quos autem justificavit, hos et clarificavit* (Rom. VIII 28-30). Utrum igitur secundum corpus, an secundum animam justificatio tibi conferri videatur, quæso respondeas. Sed dubitare non potes, cum justitia unde justificatio derivata est, mentis utique non corporis sit.

47. Pictus es ergo, o homo, et pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem, Noli bonam delere picturam, non fuco sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia. Deles picturam, mulier, si vultum tuum materiali candore oblinas, si acquisito rubore perfundas. Illa pictura vitii, non decoris est; illa pictura fraudis, non simplicitatis est; illa pictura temporalis est, aut pluvia, aut sudore tergitur; illa pictura fallit et decipit; ut neque illi placeas, qui placere desideras, qui intelligit non tuum, sed alienum esse quod placeas; et tuo displiceas auctori, qui videt opus suum esse deletum. Dic mihi, si supra artificem aliquem inducas alterum, qui opus illius superioris novis operibus obducat, nonne indignatur ille, qui opus suum adulteratum esse cognoverit? Noli tollere picturam Dei, et picturam meretricis assumere, quia scriptum est: *Tollam ergo membra Christi, et faciam membra meretricis? Absit* (I Cor. VI, 15)! Quod si quis adulterat opus Dei, grave crimen admittit. Grave est enim crimen ut putes quod melius te homo quam Deus pingat. Grave est ut dicat de te Deus: Non agnosco colores meos, non agnosco imaginem meam, non agnosco vultum quem ipse formavi, rejicio ego quod meum non est. Illum quære qui te pinxit: cum illo habeto consortium: ab illo sume gratiam, cui mercedem dedisti. Quid respondebis?

48. Quod si grave est adulterare opus Dei, quid de illis dicemus, qui interficiunt opus Dei, qui humanum sanguinem fundunt, qui vitam quam Deus donavit, extorquent, qui dicunt: Tollamus Justum, quia inutilis est nobis? Unde bene lectum est hodie: *Vulpes foveas habent, et volucres cæli nidos ubi requiescant: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet* (Matth. VIII, 20). Vulpes ergo se abscondit in fovea, avis se tuetur in nido: homo non absconditur in fovea, sed decipitur. Fovea vero os hominis est, fovea alta peccatus est hominis, ubi sunt noxia et fraudulenta consilia, malæ cogitationes. Tu ambulas, et alius tibi foveam parat. In medio laqueorum ambulas, quos absconderunt tibi in via inimici tui. Omnia ergo circumspice, ut effugias sicut damula de retibus, et sicut avis de laqueo. Damula retia aspectus vivacitate declinat; avis devitat laqueos, si ad superiora se conferat et terrena supervolet. In su-

perioribus enim nemo tendit retia, laqueum nullus abscondit. Ideo cujus conversatio in supernis est, hujus non solet in prædam venire captura. Sed quid miraris si homo **132** decipitur ab homine, quando Filius hominis ubi requiesceret, non habebat? Et ille quidem talem hominem fecit, in quo caput suum reclinaret. Sed posteaquam in pectore nostro non requies proximi cœpit esse, sed fovea; posteaquam alter alteri nectere cœpit insidias, quem juvare deberet, caput suum Christus avertit a nobis: sed postea tamen maluit illud morti offerre pro nobis (83). Noli igitur esse fraudulentus, crudelis, immitis; ut in te Christus caput reclinet

49. Denique cum fecisset piscium belluas, cum fecisset ferarum genera et bestiarum, non requievit: requievit autem posteaquam hominem ad imaginem suam fecit. In quo requiescat audi dicentem: *Supra quem requiescam nisi super humilem et quietum, et trementem verba mea* (Isa. LXVI, 2)? Esto ergo humilis, et quietus, ut in tuo Deus requiescat affectu. Qui non requievit in bestiis, multo magis non requiescet in pectore bestiali. Sunt enim animi bestiales, sunt feræ forma hominum indutæ, de quibus dicit Dominus: *Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces* (Matth. VII, 15). In his ergo non requievit Deus: sed requievit in moribus humanis, quod fecit Deus ad imaginem suam et similitudinem, quando fecit virum qui non debet velare caput suum; quoniam imago et gloria est Dei. Hujus viri animæ dicit: *Ecce ego, Jerusalem, pinxi muros tuos* (Isa. XLIX, 16). Non dixit, pinxi ventrem tuum: non dixit, pinxi inferiora (84) tua: sed dixit, pinxi muros tuos, valida se asserens homini murorum dedisse præsidia: ut si per givil speculator in portis sit, obsidionis possit periculum propulsare. Dicit itaque: Non tibi voluptates dedi, non illecebras cupiditatum, non incentiva luxuriæ, non alieni decoris concupiscentiam, sed dedi tibi fundamenta muralia, dedi tibi turrium excelsa fastigia, in quibus constitutus expugnari ab hoste non metuas, nec ingruentium legionum terribilia licet tentamenta formides. Denique habes in Isaia, quia justi anima dicit, vel Ecclesia: *Ego civitas munita, ego civitas obsessa* (Isa. XXVII, 10), munita per Christum, obsessa per diabolum. Sed non debet obsidionem vereri, cui Christus adjutor est. Munitur enim gratia spiritali et sæcularibus periculis obsidetur. Unde et in Canticis habes dictum: *Ego murus, et ubera mea turres* (Cant. VIII, 18). Murus est Ecclesia, turres ejus sunt sacerdotes, quibus abundat et de naturalibus verbum, et de moralibus discipuli na.

50. Cognosce ergo te, decora anima; quia imago

(83) In edit. Paris. 1614 et 1632 desunt, sed postea tamen maluit illud morti offerre pro nobis.

(84) Quinque mss., interiora tua.

(85) Mss. Carn., Th., Reg., Colb. et Corb. vetus

A Dei es. Cognosce te, homo; quia gloria es Dei. Audi quomodo gloria. Propheta dicit (85), *Mirabilis facta est cognitio tua ex me* (Psal. CXXXVIII, 6), hoc est, in meo opere tua mirabilior est facta majestas, in consilio hominis tua sapientia prædicatur. Dum me intueor, quem tu in ipsis cogitationibus occultis et internis affectibus deprehendis, scientiæ tuæ agnosco mysteria. Cognosce ergo te, o homo, quantus sis, et attende tibi; ne quando laqueis implicatus diaboli fias præda venantis; ne forte in fauces tetrici illius leonis incurras, qui **133** rugit et circuit quærens quem devoret. Attende tibi, ut consideres quid in te intret, quid ex te exeat. Non de cibo dico, qui absorbetur et egeritur, sed de cogitatione dico, de sermone assero.

B Non in te intret alieni thori concupiscentia, non irrepat in tuam mentem, non rapiat oculus tuus transeuntis feminæ pulchritudinem, animus non includat, non sermo tuus tentamentorum machinas nectat, non in dolo prodat, non maledico proximum aspergat opprobrio. Venatorem te fecit Deus, non expugnatorem, qui dixit: *Ecce ego mitto venatores multos* (Jerem. XVI, 16): venatores non criminis, sed absolutionis; venatores non culpæ utique, sed gratiæ. Piscator Christi est, cui dicitur: *Amodo eris homines vivificans* (86) (Luc. V, 10). Sic mitte retia tua, sic mitte oculos tuos, sic mitte sermones tuos: ut nullum opprimas, sed alleves fluctuantes. Attende, inquit, tibi (Eccli. XXVIII, 30). Sic sta, ne cadas: sic curre, ut ad bravium pervenias: sic certa, ut sæpæ decernas; quia legitimo debetur corona certamini. Milles es, hostem diligenter explora; ne tibi nocturnus irrepat: athleta es, manibus adversario propior esto, quam vultu: ne oculum feriat tuum. Siber obtutus sit, argutus incessus; ut irruentem effundas, cedentem occupes, vulnus vigilantibus aspectu exeas, forti congressu repellas. Quod si fueris vulneratus, attende tibi, curre ad medicum, quære remedium pœnitentiæ. Attende tibi; quia carnem habes, quæ cito labitur: veniat tibi bonus animarum medicus sermo divinus, aspergat tibi oracula Domini tanquam medicamenta salubria. Attende tibi, ne fiat verbum absconditum in corde tuo iniquum: serpit enim sicut venenum, et lethalia infert contagia. Attende tibi: ne obliviscaris Deum qui fecit te, ne nomen ejus in vanum accipias.

D 51. Attende tibi, lex dicit, ne cum manducaveris, et satiatus fueris, et domos ædificaveris, et habitare cœperis, et pecoribus tuis repletus fueris, et auro et argento abundaveris, et omnibus quæcunque tibi fuerint, in multitudine exaltes te corde, et obliviscaris Dominum Deum tuum (Deut. VIII, 10-14). Quid enim habes, o homo, quod non accepisti? Nonne hæc omnia sicut umbra prætereunt?

Audi quomodo glorians Propheta dicat.

(86) Quatuor mss., homines capiens; ut etiam supra, l. V, c. 6, n. 16.

Nonne domus tua hæc pulvis est et ruina? Nonne hæc omnia falsa (87)? Nonne sæculi hujus thesaurus vanitas est? Nonne tu ipse es cinis? Respice in sepulcra hominum, et vide quid ex te nisi cinis et ossa remanebunt, hoc est, ex corpore tuo: respice, inquam, et dic mihi quis ibi dives, quis pauper sit? Discerne inopes ac potentes. Nudi omnes nascimur, nudi morimur. Nulla discretio inter cadavera mortuorum; nisi forte quod gravius fœtent divitum corpora distenta luxurie. Quem audisti pauperem cruditate defunctum? Prodest illi inopia sua; exercet corpus, non opprimit. Nec tamen audivimus justum derelictum, et semen ejus quærens panem; quoniam qui bene operatur in terra sua, abundat alimentis. Attende ergo tibi, dives; quia et tu carnem portas sicut pauper.

134 52. Attende tibi, pauper; quia anima tua pretiosa est; et si caro mortalis, diuturna anima: et si tibi deest pecunia, non deest gratia; et si non est domus ampla, non diffusa possessio, cœlum patet, terra libera est. Omnibus in commune elementa donata sunt, patent æque divitibus atque pauperibus ornamenta mundi. Numquid pulchriora pretiosissimarum domorum aurata laquearia, quam cœli facies stellis insignita fulgentibus? Numquid latiora divitum rura, quam spatia terrarum? Unde ad eos qui domum ad domum, et villam ad villam jungunt, dictum est: *Numquid soli habitabitis super terram* (Isa. v, 8)? Majorem domum tu habes: pauper, in qua clamas et exaudiris: *O Israel, inquit propheta, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus! Magnus et non habet finem, altus et immensus* (Baruc. iii, 24, 25). Domus Dei diviti est communis, et pauperi; difficile est tamen divitem intrare in regnum cœlorum. Sed forte doles, quod nullum tibi auratorum lychnorum lumen refulgeat; sed multo illustrior tibi lumine circumfuso luna resplendet. De hyeme forsitan quereris, quia nulla tibi hypocausta anhelantibus ignibus vaporentur; sed habes solis calorem, qui tibi orbem terrarum temperet, et hyberno te defendat a frigore. An illos beatos putas, qui servitiorum sequentium stipantur catervis? Sed qui alienos pedes requirunt, suis uti nesciunt. Denique a paucis præceduntur, a plurimis portantur. Nisi forte illud miraris, quod abundant auro, argento, pecunia: quantis abundant vides, quantis egeant non vides. Sed eburneis lectis accumbere pretiosum putas; et non consideras pretiosorem esse terram, quæ pauperi thoros graminum sternit, in quibus dulcis requies, suavis est somnus, quem ille aurea compositus sponda, tota pervigil nocte

A quærit, et non capit. O quanto te ille beatorem judicat vigilans quiescentem! Illud prætereo (88), quod multo est præstantius; quoniam justus qui hic eguerit, illic abundavit; et qui hic laborem toleraverit, illic consolationem habebit: qui autem hic receperit bona, illic mercedem eorum sperare non poterit. Paupertas enim mercedem suam reservat, census absunit.

53. Attende ergo tibi, pauper, attende, dives; quia et in paupertate et divitiis tentamenta sunt. Ideoque Sapiens dicit: *Divitias et paupertatem ne dederis mihi* (Prov. xxx, 8). Et qua ratione petierit hoc dicit; satis est enim homini habere quod sibi sufficit. Quia divitiæ ut epulis ventrem, ita animum curis sollicitudinibusque distendunt. Ideoque petit constitui sibi quæ opus sunt et sufficientia: *Ne repletus, inquit, mendax fiam, et dicam: Quis me videt? Aut factus pauper furtum faciam, et jurem nomine Domini* (89) (Ibid. 9). Fugienda igitur et cavenda sunt tentamenta mundi; ne pauper desperet, ne opulens insolescat. Scriptum est enim: Cum expuleris gentes, et cœperis uti terris eorum, ne dicas: Virtus mea et manus mea hæc mihi possessionem paravit (Deut. viii, 17). Sic est qui opes suas merito ascribit suo. Et ideo quasi probatus proprium non agnoscit errorem: sed longo trahit fune **135** peccatum. Nam si credat quod accessio pecuniæ aut fortuiti eventus aut turpis astutiæ sit, non habet locum insolentia in quibus aut nulla laus, et inanis labor, aut cupiditas inverecunda sit modum nesciens ponere voluptati.

CAPUT IX.

De corporis humani præstantia, deque singulorum ejus membrorum conformatione, dispositione atque officiis.

54. Sed jam etiam de ipso hominis corpore aliqua dicenda sunt, quod præstantius cæteris decore et gratia esse quis abnuat? Nam etsi una atque eadem omnium terrenorum corporum videatur esse substantia, firmitudo et proceritas quibusdam major in bestiis; forma tamen humani corporis est venustior, status erectus et celsus; ut neque enormis proceritas sit, neque vilis et abjecta paucillitas (90): tum ipsa habitudo corporis suavis et grata; ut neque belluina vastitas horrore sit, nec gracilitas tenuis infirmitati.

55. Ac primum omnium cognoscamus humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem ut cœlum eminent aeri, terris, mari quæ (91) velut quædam membra sunt mundi: ita etiam caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere

(87) Ita mss. Car., Corb. vetus, Th. et alii quinque. At Ben. cum reliquis atque edit., *fabula*.

(88) Mss. decem optimæ notæ. *Illud prætereo*.

(89) Rom. edit. ac mss. Carn., *et jurem nomen Domini*. Cœn., *et perjurem nomen Domini*; vet. edit. ac mss. bene multi, *et jurem in nomine*, etc. Omnium antiquissimi non agnoscunt præpositionem.

(90) Ita mss. duodecim cum vet. edit. Codex autem Cœn. et Vict. unus, *pusillitas*. Alii et edit, recentiores, *pusillanimitas*.

(91) Edit omnes, *ut cœlum eminent aeri, terris maria, quæ, etc.* Mss, aliquot, ... *terris marique*. Alii majori numero et auctoritate, ut supra in textu.

præstantissimumque esse omnium, tanquam inter elementa cælum, tanquam arcem inter reliqua urbis mœnia. In arce hac regalem quamdam habitare sapientiam secundum propheticum dictum: Quia *oculi sapientis in capite ejus* (Eccle. II, 14): hanc esse cæteris tutiorem, et ex illa omnibus membris vigorem providentiamque deferri. Quid enim robur et validitas lacertorum proficiat, quid velocitas pedum, nisi capitis velut principis sui imperialis quædam adminiculetur potestas? Ex hoc enim aut destituuntur universa, aut omnia fulciuntur. Quid agat fortitudo, nisi oculo duce utatur ad prælium? Quid fuga, si desit obtutus? Carcer est (92) totum corpus tenebroso inhorrens situ; nisi oculorum illuminetur aspectu. Quod ergo sol et luna in cælo hoc sunt oculi in homine. Sol et luna duo mundi lumina; oculi autem quædam in carne sidera fulgent desuper, et inferiora claro illustrant lumine, nec patiuntur noctis quibusdam nos tenebris implicari. Speculatores quidam nostri die ac nocte excubant. Nam ex sopore membris cæteris citius excitantur, et vigilantes circumspectant omnia; viciniore enim sunt cerebro, unde omnis manat usus videndi. Nique vero præpropere quisquam huc descendisse me credat, quod relicto vertice oculos prædicem, cum alienum non sit summam rem in parte laudare. Oculos enim certum est esse capitis portionem. Caput itaque oculis explorat omnia, auribus occulta rimatur, cognoscit abscondita, audit quid aliis agatur in terris.

56. Ipse autem vertex capitis quam suavis et gratus, quam speciosa cæsaries, quam reverenda **136** in senibus, quam veneranda in sacerdotibus, quam terribilis in bellatoribus, quam decora in adolescentibus; quam compta in mulieribus, quam dulcis in pueris? Alium sexum crinita non decet, alium tonsa non decet. Ex arboribus licet quæ humani sit gratia capitis, æstimare. In capite arboris omnis est fructus, ibi omnis est pulchritudo, illius coma nos aut a pluviis tegit, aut defendit a sole. Tolle arbori comam, tota arbor ingrata est. Quanto igitur major humani capitis ornatus est, qui cerebrum nostrum hoc est, sedem originemque nostrorum sensuum capillis capitis munit et vestit; ne aut frigore vexetur aut æstu? Illic enim fons universorum est; et ideo ubi injuria nocet, ibi gratia præeminet.

57. Quid sine capite est homo, cum totus in capite sit? Cum caput videris, hominem agnoscis: si caput desit, nulla agnitio esse potest: jacet truncus ignobilis, sine honore, sine nomine. Sola ære fusa principum capita, et ducti vultus de ære vel de marmore ab hominibus adorantur (93). Non immerito igitur huic quasi consultori suo cætera membra famulantur, et circumferunt illud servili gestamine sicut numen, atque in sublime locatum vehunt. Unde censoria potestate quo vult dirigit quorundam

(92) Car. mss., *Quid tu agas? Desit obtutus carcer est, etc.*

(93) Mss. Corb. unus et Vict. etiam unus, ab

A obsequia servulorum, et præcepta singulis obeunda decernit. Videas imperatori suo singula gratuito stipendio militare. Alia portant, alia pascunt, alia defendunt, vel ministerium suum exhibent; parent ut principi, ancillantur ut domino (94). Inde velut quædam procedit tessera, quam debeant pedes obire regionem, quæ militæ munia manus consummandis operibus exsequantur, quam venter abstinendi vel edendi formam impositæ teneat disciplinæ.

58. Huic frons libera, nudis aperta temporibus, quæ mentis habitum specie sui prodat: nunc læta, nunc tristior: nunc erecta ad severitatem, nunc ad lenitatem remissior, quæ signis forensibus internam exprimat voluntatem. Imago quædam animi loquitur in vultu, fidei basis in qua quotidie Domini nomen inscribitur et tenetur. Eam geminæ sepes superciliorum sequuntur, quæ oculis munimenta prætendunt, prætexunt gratiam; ut et venustas decoris arrideat, et diligentia protectionis assistat. Si quid enim de capite sordium decidat, aut arenæ pulvis, aut ros nebulæ, aut humescentis verticis sudor, excipitur supercilio, ne teneras, offensa acie, visiones mollium perturbet oculorum.

59. Adhærent velut quibusdam montium superciliis oculi; ut et protegente montis cacumine tutiores sint, et tanquam in summo locati, de quadam scena superiore universa prospectent. Neque enim oportebat eos humiles esse sicut aures, vel os, ipsosque narium interiores sinus. Specula enim semper ex alto est; ut advenientium catervarum hostilium explorari possit adventus, ne improvise occupent otiantem vel urbis populum vel imperatoris exercitum. Sic latronum quoque caventur incursus, si exploratores **137** in muris aut turribus aut montis excelsi supercilio sint locati; ut desuper spectent plana regionum, in quibus insidiæ latronum latere non possint. In mari quoque positus si quis terræ appropinquare se conjicit, in ipsa mali fastigia, et celsa antennarum cornua voti explorator ascendit, et adhuc invisibilem reliquis navigantibus eminus terram salutat.

60. At forte dicas. Si specula editior necessaria fuit, cur non supra summum verticem capitis oculi constituti sunt, sicut cancris vel scarabæis in summo sunt, quibus licet nullum caput appareat, colla ac dorsa tamen cætero corpore celsiora sunt? Sed illis testa valida, nec tam tenuis membrana sicut nobis, quæ facile possit offendi, ruboque et cæteris interscindi sentibus. Aliis quoque animalibus hujusmodi species, ut possint oculos aut ad cervicem conferre, ut equi, ac boves, ac propemodum omnes feræ, aut ad alas suas, ut aves quæ tuta quiete potiantur. Nobis autem in summa propemodum corporis parte constitui oculos oportuit tanquam in arce, et ab omni vel minima offensione defendi, quæ duo sibi compugnantia videbantur.

hominibus adornantur.

(94) Big., Gem., Corb. unus et Vict. unus, ut dominæ.

Nam si in humili essent propter tutamen, munus impeditur: si in vertice, paterent ad injuriam. Itaque ne vel usui muneris aliquid detraheretur, vel aliquid ad propulsandam injuriam non prospiceretur (95), eo loci oculos constituit, cui supercilia desuper non minimum protectionis impertiant, subter malæ aliquantulum elevatæ haud exiguum munitionis adjungant, interiorem partem sepiant nares, exteriorem quoque frontis malarumque gibbi extuberent: et licet ossium compage connexa et æquata confinia circumvallare videantur, inter hæc medii sunt oculorum orbis, et tuti ad cavendum, et ad intuendum liberi, et decori ad gratiam, ut pote in crystalli speciem refulgentes. In quorum medio pupillæ sunt, quæ videndi munus operantur. Hæ ne qua incidentis injuriæ offensione lædantur, pilis hinc inde consertis velut quodam vallo per circuitum muniuntur. Unde tutum sibi auxilium postulans Propheta ait: *Custodi me, Domine, ut pupillam oculi* (Psal. xvi, 8); ut protectionis divinæ fieret ei tam sollicita et tuta custodia, quam pupillam oculi tutissimo quodam naturæ vallo munire dignatus est. Simul quia innocentia et integritas levi sorde aspersa violatur, et gratiæ suæ munus amittit: et ideo prospiciendum ne quis eam pulvis erroris oblimet, aut ulla vexet festuca peccati; quia scriptum est: *Ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui* (Matth. vii. 5).

61. Itaque propter oculos ferunt medendi periti cerebrum hominis in capite locatum, alios autem nostri corporis sensus propter cerebrum finitimo quodam esse domicilio constitutos. Initium enim nervorum et omnium sensuum voluntariæ commotionis cerebrum est, atque inde omnis eorum quæ diximus, causa manat. Initium autem arteriarum et insiti caloris, quo animantur et tepescunt vitalia, cor esse plerique arbitrantur. Sansuum autem singulorum velut organum **138** nervi sunt, qui velut chordæ et fides quædam de cerebro oriuntur, et per partes corporis in singula quæque officia derivantur. Ideoque mollius est cæteris cerebrum, quia omnes suscipit sensus (96); unde omnes nervi, et quo referunt universa, quæ vel oculus viderit, vel auris audierit, vel odor inhalaverit, vel lingua increpaverit, vel os saporis acceperit. Quod enim molle, ad compassionem aptius: quod autem durum ex aliquo rigore nervorum, ad agendum efficacius.

62. Præstantissimum quoque audiendi munus est, et visui supra gratia. Ideo aures exstantiores sunt; ut et ornatus decorem præferant, et excipiant omne illud quidquid de vertice sordium humorisve defluerit; simul ut in earum sinibus vox repercussa sine offensione interiores ingrediatur anfractus.

(95) Sex mss., *sui muneris*. Et paulo post., Carn., Ben., Corb, et alii fere omnes ante *prospiceretur*, omittunt negationem.

(96) Mss. aliquot, et edit. vet., *unde omnes nervi quærunct universa*. Rom., *eo enim nervi referunt universa*. Alii codices non pauci, *unde et nervi, et quæ*

Nam nisi ita esset, quis non ad omnem fortioris sonum vocis attonitus redderetur, cum inter ipsa subsidia frequenter improviso ictus clamore nos obsurdescere sentiamus? Tum velut quædam propugnacula videas prætere aduersus frigoris asperitatem, calorisque flagrantiam; ut neque frigus penetret ductus patentes, neque nimius adurat æstus. Sinuatio autem interiorum aurium modulandi quemdam numerum præstat et disciplinam. Siquidem per anfractus aurium quidam rhythmus efficitur (97), et modulis quibusdam ingressæ sonus vocis exprimitur. Tenaces præterea sermonis accepti ipsos esse anfractus aurium usus ipse nos docet. Siquidem velut in concavis montium, vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum vox auditur dulcior, et responsa suavia referens echo resultat. Ipsæ quoque sordes anrium non inutiles quæ ligant vocem: ut tenacior ejus in nobis et memoria sit, et gratia.

63. De naribus autem quid loquar, quæ bivio et procero foramine antrum quoddam recipiendis odoribus præstant; ut non perfunctorie odor transeat, sed diutius inhæreat naribus, et earum ductu cerebrum, sensusque depascat? Ideo diutius odor flagrat acceptus quam sermo resonat, aut visus apparet. Plerumque quod momento brevi fueris odoratus, toto die tibi spirat in naribus. Per eas quoque purgamenta capitis defluunt, et sine fraude atque offensione aliqua corporis derivantur.

64. Est etiam non mediocris sensus in tactu, atque in eo voluptas gratissima, sincerumque iudicium. Plerumque enim tactu probamus, quæ oculis probare non possumus.

65. Postremum quoque officium est oris aut linguæ, quod tamen omnibus vires ministrat. Nam neque oculi vigorem videndi haberent, nisi virtutem substantiæ corporalis acciperent, quæ cibo defertur et potu, neque aures audiendi, aut nares odorandi, aut manus tangendi, nisi corpus omne confortetur alimentis. Deficimus enim viribus, nisi eas cibi competentis assiduitate reparemus. Denique confecti fame nullis oblectantur sensuum voluptatibus, sed quasi exsortes eorum delinimenta non sentiunt.

139 66. Quid ego describam dentium vallum, quo cibus conficitur, et plenæ fit vocis expressio? Quæ sine dentibus alimonia delectaret? Denique ævi maturos plerumque cernimus hoc ipso citius senescere, quod amissis dentibus nullam possint cibi virtutem validioris assumere. Ideo muta infantia, quia non habet adhuc organum vocis.

67. Linguæ quoque non solum in loquendo, sed etiam in edendo munus pretiosissimum est. Ea enim velut plectrum loquentis, et quædam edentis est

referunt, etc. Optime Ben. ut in textu.

(97) Mss. Gen, ac Big. *quidam στόμος*, id est, garrulitas. Alii atque edit., *quidam rhythmus*, id est, numerus musicus, vel ut Ben. inter lineas habet; *dulcis sonus*.

manus, quæ defluentem cibum dentibus suggerit et ministrat. Vox quoque aeris quodam remigio vehitur, et per inane portatur, eademque vis quæ aerem verberat, nunc commovet, nunc demulcet audientis affectum, iratum mitigat, fractum erigit, solatur dolentem. Sit igitur nobis canorum commune cum avibus. Sed apud quem quo sono vocis utatur, quod est rationabile, non potest cum omnibus animantibus irrationalibus scilicet esse commune. Nam et ipsi sensus communes nobis sunt cum animantibus cæteris: sed tamen non eadem his cæteræ animantes industria utuntur. Erigit bucula ad cælum oculos, sed quid spectet ignorat. Erigunt feræ, erigunt aves, omnibus est liber aspectus; sed soli inest homini eorum quæ aspicit affectus interpret. Spectat oculis ortus obitusque signorum, videt ornamentum cæli, miratur stellarum orbem, fulgores quoque diversos intelligit singulorum (98), quando hesperus surgat, quando lucifer: cur ille vespertinus, hic matutinus irradiet: quos motus Orion habeat, quos luna defectus: quemadmodum sol suos norit occasus, circuitus quoque cursus sui solemnitate custodiat. Audiunt quoque animantes cæteræ, sed quis præter hominem audiendo cognoscit? Secreta sapientiæ solus homo ex omnibus generibus quæ in terris sunt, auditu et meditatione et prudentia colligit, qui potest dicere: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus. Hoc est pretiosissimum, quod homo divinæ vocis sit organum, et corporalibus labiis exprimit cæleste oraculum, sicut illuc est: *Clama. Quid clamabo? Omnis caro fenum* (Isa. xl, 6). Accepit quod diceret, et clamavit. Sibi habeant prudentiam suam qui cæli terrarumque spatia radio describunt. Sibi habeant intellectum suum, de quo dicit Dominus: *Et intellectum prudentium reprobabo* (I Cor. i, 19). Neque numeros orationis ac modos, et modulos (99) musicæ sapientiæ constituam in loco; sed eam sapientiam definitio, de qua dicit Propheta: *Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi* (Psal. l, 8).

68. Quid autem loquar de osculo oris, quod pietatis et charitatis est pignus? Osculantur se et columbæ, sed quid ad humani osculi venustatem, quo amicitiae insigne humanitatisque prætulget, in quo plenæ charitatis fidelis exprimitur affectus? Unde et Dominus velut prodigii genus in proditore condemnans ait: *Juda, osculo Filium 140 hominis tradis* (Luc. xxii, 48)! hoc est, charitatis insigne convertis ad signum prodicionis et infidelitatis indicium? Pacis hoc pignore uteris ad officium crudelitatis (1)? Bestiali igitur oris obsequio inferentem potius necem, quam charitatis fœdera defe-

(98) Ita mss. tredecim. Alii vero et edit. vet., *intelligit signorum*. Rom.... *astrorum*. Rursus ubi edit. Rom., *quos ortus Orion*. Aliæ et mss. legunt, *quos motus*, etc.

(99) Vet. edit, cum mss. aliquot, *numeros, rationes, ac modos et modulos*, etc. Gill. et Rom. cum mss. pluribus ac melioribus, ut nos in textu, nisi quod Rom. omittit *ac modulos*.

rentem divinæ arguit vocis oraculo. Illud quoque præcipuum, quod soli homines ore exprimimus, quæ corde sentimus. Itaque cogitationes tacitæ mentis, oris sermone signantur. Quid est igitur os hominis, nisi quoddam sermonis aditum, fons disputationis, aula verborum, promptuarium voluntatis? Absolvimus velut quamdam humani corporis regiam, in qua sit licet quædam quantitas portionis, forma tamen universitatis est.

69. Sequitur guttur per quod totius corporis vitale commercium, et spiritus hujus commectus infunditur. Succedunt brachia, et validi lacertorum tori, validæ ad operandum manus, et procerioribus digitis habiles ad tenendum. Hinc aptior usus operandi, hinc scribendi elegantia, et ille calamus scribæ velociter scribentis, quo divinæ vocis exprimuntur oracula. Manus est quæ cibum ori ministrat: manus est quæ præclaris enitet factis, quæ conciliatrix divinæ gratiæ sacris infertur altaribus, per quam offerimus et sumimus sacramenta cælestia; manus est quæ operatur pariter atque dispensat divina mysteria, cujus vocabulo non dedignatus est se Dei filius declarari, dicente David: *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me* (Psal. cxvii, 16). Manus est quæ fecit omnia, sicut dixit Deus omnipotens: Nonne manus mea (2) fecit hæc omnia (Isa. lxvi, 2)? Manus est totius corporis propugnaculum, capitis defensatrix. Quæ cum sit loco inferior, totum verticem comit, et honesto venustat ornatu.

70. Quis digne explicet pectoris cratem, ventrisque mollitiem? Aliter enim viscera molliora non possent foveri, et intestinorum sinus duris haud dubie ossibus læderentur. Quid tam salutare, quam ut pulmo cordi finitimo limite jungeretur; ut cum exarserit cor ira et indignatione, pulmonis sanguine atque humore citius temperetur? Ideoque mollior pulmo est, quia madet semper, simul ut rigorem indignationis emolliat. Hæc ideo strictim percurrimus, ut tanquam indocti (3) obvia perstringere, non tanquam medici plenius scrutari videamur et persequi quæ naturæ latibulis abscondita sunt.

71. Lien quoque cum jecore habet viciniam fructuosam, qui dum assumit quo ipse pascatur, abstergit quidquid sordium deprehenderit; ut per fibras jecoris minutiores (4) ciborum possint tenues atque subtiles reliquiæ transire, quæ vertantur in sanguinem, viribusque proficiant, et non cum fimo et sordibus egerantur. Intestinorum vero circumplexi orbis, et sine aliquo licet nodo sibi tamen invicem nexi, quid aliud nisi divinam prospicientiam Creatoris ostendunt; ut non cito esca pertrans-

(1) Tres mss., *ad officinam crudelitatis*.

(2) Sic duodecim mss. ac vet. edit, nisi quod in nonnullis vox *omnia* prætermittitur. Alii et Rom, edit., *omnia enim hæc fecit manus mea*.

(3) Rom. edit., *non indocti*.

(4) Mss. fere omnes cum edit. Rom., *minutiores*. Codex Vat. et Dion. cum edit. vet., *minutiores*,

seat, et statim a stomacho **141** decurrat? Quod si fieret, jugis fames et continua vorandi libido hominibus gigneretur. Exinanitis enim visceribus et exhaustis, dum momentaria effusione vacuarentur, necesse esset inexplebilem atque insatiabilem cibi et potus generari cupiditatem, quam sine dubio matura mors (5) sequeretur. Ideoque provide conficitur primum esca in utero superiore, deinde in jecore coquitur, ejusque vapore digestus transfunditur succus ejus in reliquas corporis partes; eaque substantia artus aluntur humani, quam juvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverantiam; reliquum autem velut superfluum per intestina deducitur, et per illud ex transverso ostium derivatur.

72. Denique etiam in Genesi arca Noe ad fabricam humani corporis accipitur, de qua dixit Deus: *Fac tibi arcam ex lignis quadratis, nidos facies in ea, et bituminabis eam intus et foris bitumine, et sic facies eam* (Gen. VI, 14). Et infra: *Ostium vero facies ex transverso: inferiora autem arcæ bicamerata et tricamerata facies* (Ibid. 16). Hoc ergo significat Dominus, quod ostium ex posteriori sit parte, per quod egerantur ciborum superflua. Decore enim Creator noster ductus reliquiarum a vultu hominis avertit, ne dum alvum purgamus, inquinemus aspectum. Simul illud considera, quod ea quæ pudoris plena sunt, eo loco constituta sunt, ubi operta vestibus dedecere non possint.

73. Venarum pulsus vel infirmitatis internuntius, vel salutis est. Eadem tamen cum toto diffusæ sint corpore, neque nudæ atque intectæ sunt, et ita levibus operiuntur visceribus (6); ut explorandi copia sit, et celeritas sentiendi, quando nulla est viscerum crassitudo, quæ pulsum possit obducere. Ossæ quoque omnia tenui operta sunt viscere, et revincta nervis; præcipue tamen capitis levi tecta sunt corio. Unde quo possint aliquod adversum imbres et frigora habere munimen, capillis densioribus vestiuntur. Quid de genitalibus loquar, quæ venis e regione cervicis per renes lumbosque deductis suscipiunt genitale semen ad munus et ad gratiam procreandi?

74. Quid de officio pedum, qui totum corpus sine ulla sustinent oneris injuria? Flexibile genu, quo præ cæteris Domini mitigatur offensa, ira mulcetur, gratia provocatur. Hoc enim Patris summi erga Filium donum est: *Ut in nomine Jesu omne genu curvetur, cælestium, terrestrium **142** et infernorum;*

(5) Ita mss. ac vet. edit.; Rom. vero, *immatura mors*: quod etiam suo sensu nequaquam caret.

(6) *Viscera* interdum carnes sunt, quomodo sumuntur apud Virg. l. 1. *Ænei d.* in hoc versu:

Tergora diripiunt costis, et viscera nudant;
at hoc loco videtur ea vox pellem signare.

(7) Vat. codex, *alta vi suppetat*; forte ex hom., *de homine* olim apud Basil. decima, nunc vero ei adjudicata, ubi legitur, *συμπαρίπταται δὲ τοῖς*

et omnium lingua confiteatur quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris (Phil. II, 10 et 11). Duo enim sunt quæ præ cæteris Deum mulcent, humilitas, et fides. Pes itaque exprimit humilitatis affectum, et sedulæ servitutis obsequium: fides æquat Filium Patri, atque utrique eandem gloriam confitetur. Recte autem non plures, sed duo sunt homini pedes; quaterni enim pedes feris ac belluis sunt, bini avibus. Et ideo unus quasi de volatilibus est homo, qui alta visu petat (7), et quodam remigio volitet sublimium sagacitate sensuum. Et ideo de eo dictum est, *Renovabitur sicut aquilæ juvenus tua* (Psal. CII, 5); eo quod propior sit cælestibus, et sublimior aquilis, qui possit dicere: *Nostra autem conversatio in cælis est.*

CAPUT X.

Diei sexto, totique adeo operi finem positurus, quomodo Deus requievit dicatur, aperit, et Creatoris laudibus sermonem coronat.

75. Sed jam finis sermoni nostro sit, quoniam completus est dies sextus, et mundani operis summa conclusio est; perfecto videlicet homine in quo principatus est animantium universorum, et summa quædam universitatis, et omnis mundanæ gratia creaturæ. Certe deferamus silentium; quoniam requievit Deus ab omnibus mundi operibus: requievit autem in recessu hominis, requievit in ejus mente atque proposito. Fecerat enim hominem rationis capacem, imitatore sui, virtutum æmulatorem, cupidum cælestium gratiarum (8). In his requiescit Deus qui ait: *Super quem requiescam, nisi supra humilem, et quietum, et trementem verba mea* (Isa. LXVI, 2)?

76. Gratias ergo Domino Deo nostro (9), qui hujusmodi opus fecit in quo requiesceret. Fecit cælum, non lego quod requieverit; fecit terram, non lego quod requieverit, fecit solem, lunam et stellas nec ibi lego quod requieverit, sed lego quod fecerit hominem, et tunc requievit, habens cui peccata dimitteret. Aut forte tunc jam futuræ Domini cæ passionis præcessit mysterium, quo revelatum est quia requiesceret Christus in homine, qui requiem sibi prædestinabat in corpore pro hominis redemptione secundum quod ipse dixit: *Ego dormivi et requievi, et exsurrexi; quoniam Dominus suscepit me* (Psal. III, 6). Ipse enim requievit, qui fecit: cui est honor, gloria, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

πηνοῖς τῆ τοῦ νόμου δυνάμει. Ibidem post quatuor verba mss. aliquot et omnes edit., *sublimium cogitationum.* Dion., *sublimium cogitationum et sagacitate sensuum.* In reliquis autem iisque probatissimis vox *cogitationum* omittitur.

(8) Vat. codices duo, et edit. Rom., *cælestium gaudiorum.*

(9) Mss. aliquot, *Gratias ago Domino, etc.*